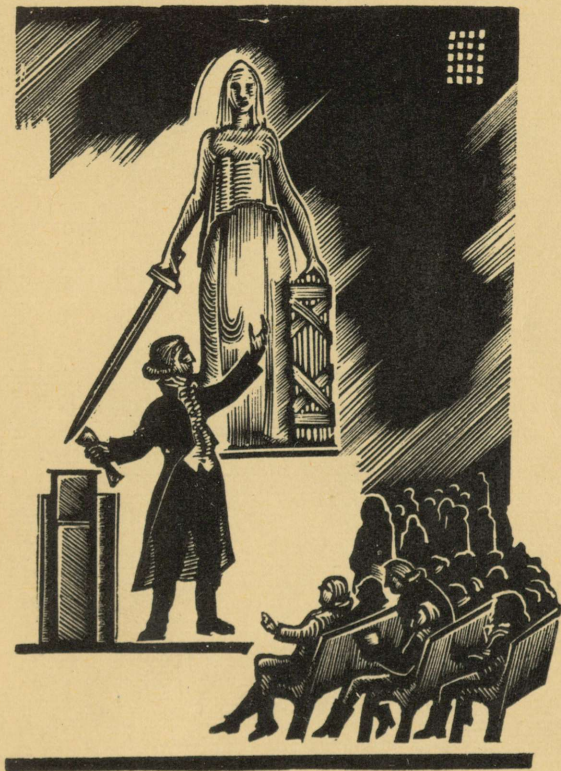
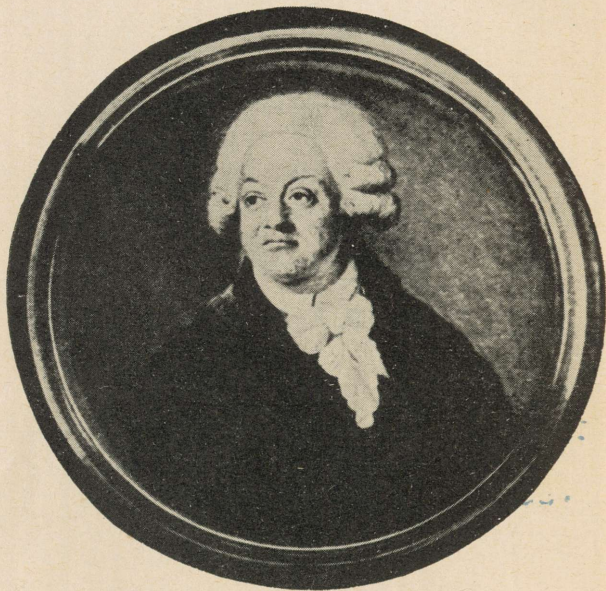

MIRABEAU

SUURMEESTE ELULOOD NR. 54
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
ILMUB 6 NUMBRIT AASTAS
TARTUS, 30. JAAN. 1940. NR. 1

M I R A B E A U

GABRIEL MIRABEAU (1791)

A-8451 IV

J. HERMANN

~~69676~~
~~3370~~
9/44)
M57-H

MIRABEAU

SUURE PRANTSUSE REVOLUTSIOONI

JUHTIV MEES

~~16846~~
1660

EESTI KIRJANDUSE SELTS

TARTU, 1940

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA
DANIEL PALGI

Toimetuse aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu

KÄSIKIRJAST TÖLKINUD

L. ANVELT

2

Tartu Riikliku Ülikooli

Reformatsiooni

90963

EESTI KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKODA
TARTU, 1940

I.

VANA KORD.

Ükski ajastu polnud võõram keskaegsele ideedele kui XVIII sajand. Juba renessansist saadik hakkasid üksteise järel vankuma kõik keskaegse maailma alussambad. XVIII sajandi keskpaiku on teostunud selle maailma sisemine lagunemine, mis toetus ainult katoliku kirikule ja usule, et kuningavõim pärineb jumalaarmust. Vahepeal olid küpsenud eeldused uueks, mõistusliku indiviidi otsusel rajanevaks, oluliselt kodanlikuks eluvormiks. Riigis ja seltskonnas, kirjanduses, teaduses ja majanduses püüdsid need uued ideed kehtima pääseda. Kõigepealt avaldus nende jõud veel püsiva, kuid murenenud alusmüüri arvustamises ja ründamises. Pole ime, et selles võitluses juhtis ja lõpuks revolutsioonis selle saatuse otsustas Prantsusmaa, sest siin oli absolutistlik süsteem viidud äärmiste konsekventsideni ja seetõttu ilmnisid ta varjuküljed siin kõige varemini ja selgeimalt.

Mõningaid hoiatajaid ilmus juba Louis XIV viimaseil valitsusaastail. Fénelon Cambrai' peapiiskopina jutustab masside viletsusest maal ja näeb õnnetust selles, et kuningat ja rahvast lahutab kuristik. Ravimina soovib ta riigiseisuste kokkukutsumist, ent satub oma avameelsuse pärast ebasoosingusse.

Samuti arendas positiivseid reformimõtteid suur kindluste ehitaja marssal Vauban. Ta nõudis eelkõige maksude võrdset jaotust ja koorma võtmist talupoegade õlult, kuna muidu ohustatavat prantsuse rassi ja Prantsuse sõjavägi ei leidvat enam küllaldast järelkasvu. Louis XIV võttis Vaubani kava väga halvasti vastu ja käskis ta märgukirja avalikult põletada Pariisi tänavail.

Opositsioon absolutistliku süsteemi vastu ei jäänud seesuguste üksikute avalduste juurde. Ühtsuse, järjekindluse, kõikide elunähtuste mõistusepärase kujundamise vaim oli kergendanud absoluutse monarhia tõusu Prantsusmaal. Sama vaim oli loonud inimesi, nagu Descartes ja Pascal. Ja ikka enam hakati tekkinud olukorrast tegema armutuid järeldusi pieteedi ning traditsiooni vastu. Louis XIV surmaga 1715. a. murdus poliitilise absolutismi võimsaim tugi. Kuningavõimu jumalaarmust oli ta esindanud matkimatu väarikusega ja poliitiliselt ning vaimselt viinud Prantsusmaa tsiviliseeritud Euroopa etteotsa. Kuid oma valitsuse lõpul pidi ta nägema, et Prantsusmaa oli nõrgestatud paljudest sõdadest. Lakkamatud sõjad ja õukonna piiritu pillamine olid teinud riigivõla tohutuks. Puudujääk suurenes, ebaõiglase maksude jaotuse paratamatuks tulemuseks oli talupoegade vaesestumine. Merkantiilsüsteem soodustas ühekülgselt tööstust. Reformid oleksid nõudnud tunduvalt ohvrit kõigepealt maksude nõudjalt, kes ometi ei tahtnud alustada endaga. Järelikult ei sündinud midagi väärnähtuste parandamiseks. Lisaks oli troonijärglane Louis XV, Louis XIV poja pojapoeg, suure kuninga surma ajal alles 5-aastane. Asevalitsus anti kuni

1723. a. Louis XIV vennapojale Orléans'i hertsogile Philippe'ile. Temal polnud aga küllalt energiat Prantsusmaa vabastamiseks rahahädadest. Ta võttis oma rahanduslikuks nõuandjaks šotlase John Law', kes juhtis ta õige hädaohtlikesse üritustesse. Law soovitas välja anda pangatähti ning aktsiaid, millele pidid katteks olema laialdased maa-alad, mis Prantsusmaa oli omandanud Mississipi jõe ääres Louis XIV ajal. Rahvas võttis pangatähed kergesti vastu ja ostis aktsiaid, nii et nende kurss tõusis kiiresti peadpööritavausse kõrgusse. Sellega sai riik rikkalikult vahendeid erainimeste käest, kattis puudujäägi ja maksis osa riigivõlga. Aegamööda aga hakati taipama, et usaldus aktsiate vastu polnud millegagi põhjendatud, sest enne, kui võidi ekspluateerida Põhja-Ameerika maavaldusi ning maapõuevaru, tuli neid korraldada, aga selleks oli vaja hiiglakapitale. Kohe langesid aktsiate ning pangatähtede kursid nullini, pangatähed esitati väljamaksmiseks, kuid neid ei saadud lunastada. Rahvas oli kaotanud oma raha. Riik oli küll võlgadest vaba, kuid riigi krediit sügavaimalt vapustatud. Tulevased rahaandjad nõudsid veel kõrgemaid protsente kui varem. Puudujäägimajandus algas uuesti, sest keegi õukonnas ei mõtelnud endale midagi keelata.

A. 1723 suri regent. Louis XV oli nüüd täisealine. Siiski ei alanud ta ise valitsemist, vaid andis selle üle kardinal Fleury'le. Fleury saavutas Prantsusmaale veel kord välispoliitilist edu, nimelt ühenduses Poola küsimusega. 1735. a. esitas Prantsusmaa Poola troonikandidaadiks Stanislaw Leszczyński. See loobus oma nõuetest Poola kohta ja sai suurriikidelt kahju-

tasuks Lotringi hertsogiriigi. Leszczynski aga pärandas hertsogiriigi Prantsuse kuningale. Nii täitus lünk Prantsuse idapiiris.

Austria pärilussõjas 1740. a. asetus Prantsusmaa Austria vastu. Siiski suutis Maria Theresia kaitsta kitsendamatu õigust oma pärandile. Pärast Fleury' surma läks valitsus vormiliselt üle Louis XV-le isiklikult. Ta oli aga liiga lõtv ning kindlusetu, et ise riigiasju juhtida. Prantsusmaa õige valitsejatar aastail 1745—64 oli markiis Pompadour. Tema päritolu on õige tagasihoidlik, samuti ta kasvatus, kuid tal oli tugev enesemaksmapanekutung ja ta oskas peale jääda raskeimaiski olukorras. Ta saatis kuningat võitluste ajal Madalmail, ta resideeris avalikult Versailles's monarki kõrval kogu kuningliku ausäraga, ta määras ministreid, pidas läbirääkimisi välismaa diplomaatidega, juhtis välis- ja sisepoliitikat, kuna Louis XV veetis päeva jahil, õhtu söögilauas ja öö joominguil. Õukonna majapidamise piiramisest polnud kõnetki. Markiis ei kartnud kanda terve provintsi tulusid pärlikee kujul oma sädeleva kaela ümber. Välispoliitikas polnud tagasihoidlikkus võimalik ajal, mil Inglismaa esines ikka julgemini maailmameredel ning asumais ja mandri suurriigid olid teravas võitluses üksteisega. XVIII sajand on tulvil Inglismaa ja Prantsusmaa vahelist poliitilist võitlust, millest Inglismaa väljus lõplikult võidukana 1815. a. Kõigepealt teostus markiis Pompadouri ajal kummaline välispoliitiline pööre. Kui Friedrich Suur varjamatult avaldas oma põlgust Versailles' naistevalitsuse kohta ja ettevaatlikult lähenes inglastele, asus Prantsusmaa Austria poolele; Inglismaa ja Preisi leppisid

kokku. Niiviisi jäi Prantsusmaa poliitiliselt teisele kohale. Tulemusena kaotas ta Seitsmeaastase sõja nii Euroopas kui asumais. Pariisi rahu 1763. a. loobus Prantsusmaa Inglismaa kasuks oma asumaist Kanadas ja Mississipi ääres. See polnud üksnes prestiiži ja au kaotus. Sõda oli neelanud tohutuid summasid, puudu jääk ulatus sadade miljoniteni. Prantsusmaa langusele vastas Inglismaa tõus. Küll kaotas Inglismaa väärtuslikud maa-alad Põhja-Ameerika Ühendriikide iseseisvumisega 1776. a., kuid Prantsusmaa, kes Põhja-Ameerika iseseisvussõjas oli asunud vastuhakkajate poolele, ei suutnud võita tagasi oma esivõimuseisundit.

II.

KODANLUS XVIII SAJANDIL.

Vaidlematuks jäi aga veel Prantsusmaa vaimne hegemoonia. *Roi soleil* — päikesekuningas — oli esindanud teistele Euroopa vürstidele eeskujulikku riigivormi ja oli ehtsa, tõelise kuninga mustriks. Kõikjal matkiti absolutismi. Olgu saksa väikevürst, linnavalitsus või Habsburgide tasemel valitseja — kõikjal loodi sõjavägi ning ametkond, moodustati keskvalitsus, edendati majandust raha ning võimu saavutamiseks, pandi alused moodsale kapitalismile. Prantsusmaa oli diplomaatia, õuehiilguse, seltskondliku elukunsti kõrge kool. Kõikjale levis õukonnakultuur. Kuid eesõigustatud aadlikiht elas ülesanneteta, kohusteta ja tegevusetu, nautides ja mängides rahaga või ohtlikkude ideedega, mille teostumist nad oma hinge põhjas ei uskunud isegi. Aadlit hakkas matkima kodanlus. See oli rikastunud merkantiilsüsteemi tõttu, taotlenud haridust, kuid oli poliitiliselt siiski õigusteta jäänud ja nõudis endale kohta riigivalitsemisel — pealegi olid kaotatud sõjad kinni makstud tema rahaga. Talupoegade lai mass pidi aga kandma kõiki makse ning kohustusi, elas sügavas vaesuses ja harimatuses, tõntsilt, võimaluseta üldse mõtelda oma seisukorra parandamisele.

Kodanlus, kelle tõus teostus ka nüüd väga aeglaselt, võis vähemalt meenutada keskaegset õitsengut, kus ta koos kuningaga tihti oli võitnud aadlit. XVIII sajandil sai kodanlus kordkorralt tagasi kaotatud iseteadvuse. Üsna aegamööda kasvas üles kodanlik kiht, kes nõudis õigusi, nende eest võitles ja XIX sajandil lõpuks sai maitsta saavutatud õigusi. Valitsejad vajasisid riigi huvides produktiivset kodanlaskihti ja kujundasid teda merkantilistlike vötetega. Majandus võis areneda iseendast ja riikliku hoole abil. Valitsejad olid taibanud seda ja nii tahtmatult soodustanud kodanluse tugevnemist. Samaaegselt töötasid vaimsed jõud linnakihtide vabastamiseks nende kitsusest ning nõrkusest. Eriti vastas kodanluse vaimsetele tarvetele valgustuskirjandus. Kõiki eluküsimusi arutleti mõistuslikult, otsiti kasulikkust, taotleti elustiili kõlblustamist. Veel ikka oli tookordse maailma ühiskondliku olukorra tunnuseks terav seisuste vahe. Üksikute pärilikkude seisuste erinevus avaldus väliselt kõiges. Aadlil oli oma valitult tore rõivastis, mis ei sobinud kodanlasele, ja kodanlikes kihtideski toimus kõik traditsiooniliste vormide ning kommete kohaselt.

Kahtlemata oli aadel XVIII sajandil laostumas. Prantsusmaal olid suured suguvõsad, kes kunagi olid patriarhaalselt valitsenud avaraid maa-alasid losside, külade ning talupoegadega, muutunud õue-aadliks, kes oma sugukonnalossi nägi vaid harva ja talupoegade maksud laskis valitsejail rahaks muuta ning Pariisi saata. Seal kulutas aadel rohkem, kui tulud lubasid, muutes seega sõltuvaks õukonna armust.

Nende kõrval esines kodanlik ametnik, kes uhkelt vaatas alla harimatule kaupmehele; see

jälle poleks vahetanud oma saatust ametnikuga. Stendhal põlvnes sellisest kodanlikust juristi-perekonnast, ja me teame tema teoste kaudu, kuipalju perekonnauhkust, tervet elumõtet, esteetilist ning kirjanduslikku haridust vahendas talle eriti vanaisa. Pariis oli tookord väga külgetõmbav maailmakodanluse keskus. Diplomaadid, õpetlased ja luuletajad vaidlesid prantsuse salongides valgustusajastu ideede üle. Kirjandus muutub suurelt osalt vahendiks eesmärgi juurde; ta on sõjakas, ründav ning eitav, ta pöördub masside poole ja rajab senitundmatu võimu — avaliku arvamise. Prantsuse XVIII sajandi kirjandus ületab XVII saj. oma sügavama sisuga, laiema ning püsivama mõjuga. Ta tekitab nii sügava ja üldise vaimse revolutsiooni, et XIX sajand on suurelt osalt tema saadus.

Kunagi poleks neil rünnakuil olnud nii kiiret mõju, poleks neid õigustanud valitsevad väärolud. Kõikide südameil lasus kiriku ja riigi raske laostumine. Alamrahvast valitses pime ebausku, tõnts teadmatus. Kantslist jutlustati vihaseimat jälitamishimu. Pariisi ülempiiskop Christophe de Beaumont keeldus andmast surijaile sakramenti, kui need ei tunnustanud selgesti Unigenituse bullat või ei pihtinud mõnele õigeusklikule preestrile. Veel rohkem kui janseniste rõhuti ning kahtlustati väheseid protestante. Nad olid lindpriid. Mis oli loomulik, kui et vaimuliku võimu vägivaldsete seaduserikkumiste vastu alustasid kibedat võitlust parlamendid, kes ikka olid soosinud vabamat jansenismi? Tardunud ja tuima preesterkonna üle ägestus rohkem kui parlamendid õitsele puhkev haritlus, mis julgesti ja püüdlilikult oli

võrsunud Newton'i, Bayle'i ja Locke'i vaadetest ja kutsus inimesi mõtlevale tunnetusele, vabamale uurimisele, vastastikusele armastusele ja sallivusele. Järsem ning sügavam lõhe polnud enam mõeldav. Seal vana katoliiklik traditsioon, mis pretendeeris ainsa ja lõpliku tõe kohale; siin mõtteviis, mis hülgas mitte üksi katoliikluse, vaid üldse kristluse kui tõe juhtnööri, tunnustades ainult meelelistel nähtustel põhjenevat inimliku mõtlemise sisemist järjekindlust ja iseseisvust. Selles võitluses tekkis ja tugevnes vabamõtteline suund. Valgustusfilosoofia püüdis kõige jõuga saada omakorda maailmareligiooniks. Selles valgustusfilosoofia arengus eristame kolme ajajärku. Esimene epohh on Inglismaalt ülevõetud deismi-aeg. Tema üllaim edustaja on *Voltaire*. See epohh ründab kirikut ja ilmutususkku, peab aga kinni Jumala isiksusest ja individuaalsest surematusest. Teine epohh kuulub kategoorilisele materialismile. Selle suuna pea on *Diderot* oma lähimate pooldajatega. Looduse elu ei vaadelda põlvnevana ülemaisest loojast ning hoidjast, vaid iga-vesti seaduspäraselt iseendas puhkavana. Teoloogia ja metafüüsika muutuvad loodusteaduseks. Kolmas epohh kuulub materialistlikust õpetusest rahuldamata hingeintiimsusele, on südameidealismi vastuhakk, mis ei taha loovutada oma õigusi mõistuse kitsendavale valitsusele, on tagasipöördumine Jumala ja surematuse juurde inimeses peituva tundeelu põhjal. Seda ajajärku märgitseb *Rousseau*. Kõik need kolm suunda ning epohhi olid selgesti teadlikud oma sisemistest vastuoludest ja võitlesid kirglikult üksteisega. Üksmeelsed olid nad ainult võitluses kiriku vastu, mistõttu nende hukka-

mõistjad pidasid neid sagedasti vahet tegemata üheks. Lugematuid kanaleid kaudu tungisid nende ideed kolmanda seisuse laiadesse ringidesse. Kellelgi ei jäänud varjatuks, et olud Prantsusmaal pole säilitatavad. Kuid Louis XV polnud kohane mees õnneliku pöörde teostamiseks. Ta tukkus kogu eluaja tegevusetult, hinnates ainult oma lõbustusi. Kui 1774. a. Louis XV suri, sai ta lapselaps Louis XVI halva pärandi. Ka tema oli energiata inimene ja nõuetele mittevastav. Prantsuse rahvale ei meeldinud kunagi ta abielu Marie Antoinette'iga*). See abielu väljendas liitu, mille Prantsusmaa oli sõlminud Austriaga ja mis juba Seitsme-aastases sõjas oli toonud prantslastele nii vähe edu.

*) Vrd. L a a s, A., Keiser Joseph II. Tartu, 1938.

III.

REFORMIKATSED.

Siiski otsustas Louis XVI mõelda reformidele, sest puudujääk kasvas päev-päevalt. Ta kutsus ministriks Turgot'. Turgot katsetas reformiga eesõigustatute vastu kuningavõimu kaudu, ta tahtis teostada füsiokraatilisi ideid valgustatud absolutismi kujul kuninglikkude seaduste abil. Esmalt antakse vabaks viljakaubandus. Selle otsene tulemus on hindade tõus ja Pariisi tööliskonna mäss, mille surub maha Turgot. Teiseks otsustatakse kaotada tsunftid, ja nimelt vastu parlamendi (s. o. Prantsuse tolleagse kõrgeima kohtuasutise) tahtmist. Kolmandaks valmistatakse ette *impôt unique* — ennekuulmatu maksu sisseseadmist. Neljandaks nõuab Turgot õukonna kulude piiramist. Ministri ja õukonna vahel tekib võitlus kuninga pärast; minister vallandatakse. Selle väliseks põhjuseks oli, et Turgot oli kõnelnud Ameerikasõjakäigu vastu, kuna see suurendavat võlakooramat, ja et ta füsiokraadina oli võimuning koloniaalpoliitika vastane. Tema vallandamise sügavam põhjus oli maamaksude kava, mis oleks tabanud ka seni maksuvaba aadlit, tema kukutamise tulemuseks — suur maahindade tõus.

Ka Turgot' järglased ei saanud jagu probleemist. Isegi tähtsaimal neist, Neckeril, esmalt

ebaõnnestus. Aadel ja vaimulikkond märkasid võimalust ja nõudsid generaalstaatide kokkukutsumist. Täiesti avalikult esitati nõue, et kuningavõim, kes ise polnud võimeline puudujäägi kõrvaldamiseks ja riigi hädavajalikuks ümberkujundamiseks, peaks jälle kokku kutsuma seisused, kelle olulisteks õigusteks olid olnud maksude lubamine ja kaastegevus seaduste andmise puhul. Prantsuse rahvast haaras suur ärevus. Tunti, et lähenes uus periood ja et absolutism läks vastu oma hävingule. Kuningas muutus ebakindlaks ja hoolitses, et tekiks uus *fronde*. Nii vähe taipasid tema ja õukond asjade tõelist olukorda. Vahepeal oli kolmas seisus muutunud liiga iseteadvaks, et leppida võitluses absolutismi vastu lihtsalt aadli ja vaimuliku seisuse kaaskonnaks olemisega.

Keegi ei taibanud seda selgemini kui Necker, kelle kuningas uuesti ametisse kutsus. Ta soovitas kuningale liidu sõlmimist kuninga ja kolmanda seisuse vahel. Kuid Louis XVI ei suutnud teha otsust, vaid laskis end juhtida asjade käigust. Nii astusid riigiseisused pärast ägedaid valimisvõitlusi pidulikult kokku 5. mail 1789, ilma et kuningal oleks olnud selget programmi ja ilma et ta oleks teadnud, mida ta tahtis ja kuidas toimida. Kuningavõim laskis võtta endal juhtimise käest — revolutsioon lähenes.

IV.

PRANTSUSE REVOLUTSIOONI VAIMSED TEERAJAJAD.

Ühel Voltaire'i mälestussambal loeme pealkirja: „Voltaire'i maanidele. Poeet, ajaloolane, filosoof, ta kasvatas inimvaimu ja õpetas talle, et ta peab olema vaba. Ta kaitses Calas'd, Sirven'i, de la Barre'i ja Montbailli'd, võitles ateistide ja fanaatikute vastu, õhutas sallivust ja kuulutas inimeste õigusi feodaalsuse orjuse vastu.“ Neis lühikesis lauseis on väljendatud juba Voltaire'i kogu tegevus ja tähtsus*). Ristiusu hävitamine on talle samatähenduslik inimsoo eduga. Kõik suundub sellele, et näidata piibli sisemisi vastuoksusi, ajaloolisi ebatõepärasusi ja piiblipärimuste sugulust paganlike müütide ning vaadetega. Nii on hakatud Voltaire'i pidama jumalasaalgajaks ning usuvaenlaseks. Siiski tuleb silmas pidada, et Voltaire on küll kirikuvaenulik, ent mitte usuväenulik. Inglise deistide mõttes eeldab Voltaire Jumalat, sest maailm polevat mõeldav loojata ning säilitajata ja inimlik kõlblus ning haridus ilma viimse kohtumõistjata vooruse ning pahe üle. „Aga arvata, et teatakse, kuidas on loodud see kõrgem olevus, tähendaks sarnaneda lolliga, kes arvab end tundvat ehitusmeistrit isiklikult

*) Vrd. A s p e l, A., Voltaire. Tartu, 1937.

ainult seetõttu, et ta teab, et maja on ehitanud ehitusmeister.“ Deistina ei pea Voltaire tähtsaks dogmasid, vaid moraali. Ainult kõlblusõpetus olevat tõeline religioon ja filosoofia. Nagu usu ja filosoofia puhul asub Voltaire ka poliitiliste vaadete suhtes vahemisel seisukohal. Otsustavalt hülgas ta brutaalse vägivallavalitsuse ebaväärrika surve, kuid mitte vähem otsustavalt ka pöörasid uuendused, mis ulatuksid kuni isikliku omanduse kaotamiseni. Nagu ta religioonis nõuab loomuliku usu tunnustamist ja teostamist, nii nõuab ta poliitikas loomuliku õiguse ja rikkumatute inimõiguste tunnustamist ning teostamist. Kes edendab inimõigusi, on talle sõber ja mõttekaaslane; kes võitleb nende vastu või ohustab neid — ta vaenlane ja vastane. Eriti Inglismaa-reisil kujunesid välja Voltaire'i poliitilised veendumused. Inglise põhi-kord oli talle tingimatuks mustriks ning eeskujuks tõelise vabaduse teostamisel, Inglismaa ainsaks maaks, „kus kuningal on võim teha kõike head, kuid käed seotud kurjaks, kus isandad on suured ilma vägivallategudeta ja päris-orjadeta ja kus rahvas võtab osa valitsemisest ilma segaduseta“. Rahva heaolu näeme ainult seal, kus on vabadus ja võrdsus. Voltaire on Prantsuse revolutsiooni ajal nii tähtsaks muutunud hüüdlause *Liberté, Égalité, Fraternité* — vabadus, võrdsus, vendus — algataja ning kuulutaja. Seda usutunnistust väljendas ta korduvalt. Vabadus on tema jaoks seaduse valitsus, võrdsus — kõikide samaõiguslus seaduse kaitsele, õiguste ühetaolisus. Voltaire nõudis segi-paisatud riiginduse parandamist, kuid ta ei oodanud seda parandust revolutsioonilt, vaid järkjärgult teostatud reformidest.

Samadest allikatest kui Voltaire ammutas äratust ka Montesquieu. Ka tema jaoks oli Inglismaa poliitilise vabaduse eeskujumaa. Aga kuna Voltaire kogu eluaja võitles katoliku kirikuga, rõhutas Montesquieu eriti poliitilist külge. Juba 1721. a. esines ta oma „Pärsia kirjadega“ (Lettres persanes), milles ta kõneleb abielulahutuse kasuks, tsölibaadi vastu ja eriti munga- ning nunnaseisuse kui loodusevastase ning ebamajandusliku elukorralduse vastu. 89-ndas kirjas piitsutab ta ministrite pistitavust. Ta pilkab seltskonda kuuluva pariislase tegevust, kes täidab oma aja matustest ning pulmadest osavõtmisega ja kaastundeavalduste ning õnnesoovikaartide koostamisega. „Siis tulevad nad väsinult koju, puhkavad end välja, et järgmisel hommikul alustada uuesti oma vaevalist kutsetööd.“ Juba „Pärsia kirjad“ väljendavad demokraatia eelistamist. A. 1728 läks Montesquieu õppeotstarbel Viini, Ungarisse, Itaaliasse, Šveitsi ja Hollandisse. Sealt siirdus ta Inglismaale, kus peatus kaks aastat. Siin küpsesid ta poliitilised vaated. Pärast kojutulekut sellelt reisilt avaldas ta oma uurimiste tulemusi teostes „Vaatlused roomlaste suuruse ja nende languse põhjuste üle“ (Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de leur Décadence) ja „Seaduste vaim“ (Esprit des Lois). „Vaatlused“ on käsitledud ning kirjutatud riigihuvi vaatekohast. Montesquieu peab Rooma suuruse põhjusteks vabaduse-, töö- ning isamaa-armastust, sõjaväelise kasvatuse karmust, parteitegevust, mis pingutas vaimu, kuid soikus välise vaenlase puhul, samuti ka vastupidavust õnnetuses. „Seaduste vaim“ on rooma ajaloo järg ning täiendus. Kuna poliitiline suurus

põhineb poliitilisel vabadusel, siis tekib küsimus selle vabaduse alustest, tingimustest ja tagatistest. Montesquieu näitab, et seadus pole ainult juriidiline vormel, vaid et iga õiguslikku normi tingivad ühtlasi geoloogilised, geograafilised, kliimaatilised, esteetilised ja kultuurilised tegurid. Seaduse ja rahva vaimu vastastikuse mõju tõttu ei või seadust anda ega muuta meelevaldselt, vaid see peab tekkima tolle mõju alusel sisemise paratamatusega. Et riigi ülesannet täidab parimini rahvaesinduse ja kuninga võimu ühendus, siis on konstitutsiooniline monarhia parim riigivorm. Isiklikku vabadust näib talle kõige paremini kindlustavat Inglise põhikord. Poliitiline vabadus kajastub kodanikus kui vaimne rahu, mis tekib igäühel enese julgeoleku teadvusest. Seega peab valitsus olema niisugune, et ükski kodanik ei pruugiks karta teist. Kui aga ühe ja sama isiku või kehami käes on ühendatud nii seadusiandev kui ka täidesaatev võim, siis pole mingit vabadust. On karta, et see valitseja või keham annab türannilisi seadusi nende türanniliseks teostamiseks. Samuti pole mingit vabadust, kui kohtuvõim pole lahutatud seadusiandvast ja täidesaatvast võimust. Ühendatult seadusiandva võimuga oleks kodaniku elu ja vabaduse üle otsustamine seadusteta, sest kohtunik oleks seadusteandja; täidesaatva võimuga ühendatult oleks kohtunikul rõhuja võim. Kohtuvõim ei tohi kuuluda mingile seisuslikule kohtule, vaid seda peavad teostama inimesed, kes on valitud rahva seast eeskirjade kohaselt. Vabale rahvale kui tervikule peab kuuluma seadusiandev võim. See on praktiliselt läbiviidav sel teel, et rahvas saadab oma esindajad, keda ta ise on valinud. Siiski pooldab Montesquieu Ing-

lise eeskujul inimesele seisuse, au ja rikkuse kohaselt suurema osa võimaldamist seadusandluses kui harilikule kodanikule. Täidesaatev võim olgu monarhi käes, sest seda osa valitsemisest, mis nõuab sagedasti silmapilksel tegutsemisel, toimetab üks isik paremini kui mitu. Seadusiandev kogu koosneb kahest osast, üks seob teist oma veto'ga. Mõlemaid ühendab täidesaatev võim, mis omakorda sõltub seadusiandvast. Kõik XVIII sajandi tähtsamad inimesed vaidlesid ägedasti selle raamatu üle. Grimm kirjutas 1751. a. Montesquieu'le: „Teie pälvite Euroopa seaduseandja tiitlit ja ma ei kahtle, et see Teile varsti üksmeelselt antakse.“ Kuigi Montesquieu polnud rääkinud Prantsuse parlamentide ja nende nõudmiste kasuks, oli ta mõju siiski täiesti ilmne pikkades võitlustes, mida parlamendid pidasid vaimulikkonna ja suveräänse võimu vastu. Aegamööda levis uus vaade avaliku õiguse kohta nii parlamentide opositsioonis kui ka valitsuse hoiakus. Ja Mirabeau kaastöö inimõiguste ja esimese põhiseaduse formuleerimisel tõendab uuesti, kuivõrd Prantsuse revolutsioon elas Montesquieu'ist. Kui Montesquieu suri, sarnanes ta matus rahvuspühaga ja kõiki läbis tunne, et Montesquieu on andnud õnnetootava tuleviku eesmärgi ning märkegusõna.

D i d e r o t pole Prantsuse revolutsiooni ettevalmistajana vähem tähtis kui Voltaire ja Montesquieu. Juba enne Rousseau'd ja siis, kui Voltaire oli veel eelarvamuste, vormilisuse ja maise edevuse küüsis, tunnistas Diderot end otsekohe-
selt mõistuseinimeseks. Mis on tema jaoks loomulik? Selleks oli — või vähemasti muutus peagi tema jaoks — ateism. Looduses pole

jumalat. Maailm on suur piljardilaud, kus vee-
reb lõpmatul arvul kuule, mis ristlevad. tõuka-
vad üksteist ja tekitavad mitte kunagi lõppe-
vate paratamatute liigutuste lahtiharutamatu
kera. Eeskujulik kasvatus võimaldab inimesel
hästi toimida. Selliseid mõtteid on väljendatud
teoses „Kirjad pimedast“ (Lettres sur les aveug-
les). Need põhjustasid kiriku vaenu Diderot'
vastu ja ta pidi istuma selle eest kolm kuud
vangis. Kui Diderot 1751. a. asus tööle „Entsük-
lopeedia“ kallal, tekkis juba ette opositsioon
kiriku poolt, kes aimas selles teoses ohtlikke
ateistlikke tendentse. Teda kiusati laimukirja-
dega, tema käsikirju katsuti varastada. Tema
kirjutised pandi põlu alla, tema isikut ähvarda-
sid mitmed kuninga ediktid ja paljud kõrgeima
kohtu vangistamiskäsud. Õukond, sõjavägi,
preestrid, politsei, linnavalitsus ja tööst kõrva-
le jäänud kirjanikud olid ta leppimatud vaen-
lased.

Muidu äratas „Entsüklopeedia“ kui prant-
suse intelligentsi hiiglaslik ühisteos ja kui poli-
iitilise ning kirikliku despotismi, sallimatuse
ning ebausust vastu suunatud valgustuse avaldus
üle-euroopalist huvi, mida suurendasid veel je-
suiitide ja jansenistide parteide rünnakud.
Diderot ise võttis oma hooleks peale teatme-
teose üldorganiseerimise üle tuhande juhusliku
artikli, erilisel aga filosoofia ajaloo ja teh-
noloogia. Muidugi pidid kõik artiklid olema
tsensuurikohased.

Teatmeteostega oli katsetatud juba enne
Diderot'd, kuid viimane erines neist koostajaist
ilmse teadusliku teadlikkusega ülesande oma-
pärasusest ja selle korrektse lahenduse meeto-
dist. Tema on seega selle suuna maailma-ajaloo-

line esindaja. Mis aga prantsuse entsüklopeediale eriti annab maailma-ajaloolise tähtsuse, on ta ratsionalistlik tendents, mis Diderot' näol omas eneseteadlikku organit. Entsüklopedistid sattusid selle printsiibi tõttu moodsa hariduse esindajatena opositsiooni vaimulikkonnaga, nii-võrd kui see püüdis päästa usu autoriteeti mõttekriitika käest. Jesuiidid katsusid anda positiivset vastukaalu oma Trévoux' sõnastiku näol. 1758. a. nägi d'Alembert ette, et kaheksandat köidet on raske välja anda, sest see oleks sisaldanud artikleid, nagu: „Ketserlus“, „Hierarhia“, „Jeesus Kristus“, „Jesuiidid“ „Inkvisitsioon“, „Jansenistid“, „Ususallimatus“. 1759. a. järgneski *arrêt du conseil d'état* — riiginõukogu otsus, millega keelati juba ilmunud ja veel ilmusolevate köidete müük. D'Alembert tõmbus tagasi, heidutatud ja kohutatud tormist, mis tõusis kiriku- ning valitsusringkonnis entsüklopeedia vastu. Ainult Diderot pidas vastu. Ta pidi ise kirjutama raskeimad ja ohtlikemad artiklid: „Jeesus Kristus“, „Jesuiidid“, „Ettehooldus“ jne. Olles väga ettevaatlik oma väljendusviisis, ei kirjutanud ta siiski kunagi midagi mõistuse või vabaduse vastu. Despotism ja ebausk olid vaenlased, keda ta alati silmas pidas.

Ratsionalismi ning liberalismi tendentsi entsüklopeedias tuleb hästi lahus hoida materialismist, mida Diderot tunnustas filosoofina. Entsüklopeedia ametlik seisukoht oli deistlik. Sellelt seisukohalt kirjutas ka Diderot oma filosoofilised ning teoloogilised artiklid. Deism oli katoliku usu seisukohalt juba ketserlus, kuid jättis veel ilmutuse võimaluse. Materialism oli aga igasuguse religiooni eitamine, sest ta tuletas kõik nähtused füüsilisest liikumisest.

Materialism mässutses religiooni ja selle õnnete tagajärgede — ebaus, teiseusuliste vihkamise, preestrite türannia, mungaseisuse ebaloomulikkuse vastu. Materialism oli loodusteaduste paratamatu tulemus, keskaegse loodustpõlgava maailmavaate ümberpööramine. Vaadeldes materiat kui midagi põhiliselt igavesti iseenda kaudu püsivat saadakse ühtlane printsiip, mille arengut võib tõestada tegelikkuses. Siis eksisteerib ainult meeleline maailm ja kaovad kõik küsimused, millega tegeleb teoloogia: mis saab hävitatud ihuviljast või surnultsündinud lastest, missugune suhe on inimese vabadusel Jumala etteteadmise, kuidas armastuse Jumalal on võimalik lubada niipalju kurja, kuidas tuleb kujutella kehatut elu peale surma? Need küsimused tekivad Jumala eksistentsi puhul, muidu langevad nad ära. Nii võime just materialismis näha Diderot' relva, mida ta kasutas igasuguse mõistusliku imede-usu purustamiseks ja inimeste asetamiseks omale jalale. Transsendentse maailma eitamisega muutus ta poliitilise vabaduse tugevaimaks edustajaks.

Diderot' kirjutatud on ka artiklid poliitika üle, nagu: „Seadusandja“, „Suveräänsus“, „Kuningas“, „Autoriteet“, „Rahvasaadik“, „Ülejooksik“. Üldse nõuab ta rahvaesinduslikku valitsemissüsteemi kui riigi hüveoluks paratamatult vajalikku, sest parim, heatahtlikem, vaimukaimgi valitseja ei suuda üksinda saada õiget kujutlust kogu riigi tõelisest seisukorrast ja vajadustest. Diderot jääb püsima seisusliku monarhia juurde. Vaimulikkude, sõjaväe, maaomanikkude, kaupmeeste seisust peavad seadusandluses esindama nende valitud saadikud. Riigis omab autoriteeti ainult see, mis põhineb õigu-

sel, ja õigus on see, mis on lubatud poliitilise lepinguga. Võim ilma sellise õigustusega muutub türanniaks. Valitsejal on oma alamate suhtes autoriteet, mida piiravad riigi- ning looduseadused. Ta ei tohi kuritarvitada oma autoriteeti, murda lepingut, mille tõttu ta on valitseja. Ta pole valitseja looduse armust, vaid ajaloo tõttu. Diderot ei poolda revolutsiooni. Kui valitseja toimib ülekohtuselt, siis resigneerugu rahvas, sest revolutsioon on ebaseaduslik ja sellega pole veel kunagi parandatud valitsejat ega kaotatud makse; on ainult lisatud senisele hädale uut viletsust.

Naist käsitledes tundub Diderot veel tänapäevalgi revolutsionäärina. Ta abielu oli õnnetu ja ta murdis oma naisele korduvalt truudust. Diderot pidas abielu iseendale vasturääkivaks ja nägi selles ikka ainult kaht abiellunud isikut. Sugutungit rahuldumist pidas ta moraalselt ükskõikseks toiminguks, võrdseks magamise, söömise ja joomisega. Diderot eitas abielu vajalikkust. Ajaloo jooksul on inimesed alati allunud kolmele seadusraamatule — looduse, kodanliku ühiskonna ja religiooni seadusraamatule. Inimesed on sunnitud olema vaheldumisi vastuolus kolme seadusraamatuga, mis kunagi ei sobi omavahel. Eriti tähelepanuvääriv on, kuidas Diderot astus välja naise ja mehe üheõigusluse eest, jõudes naise iseseisvuse tunnustamiseni.

Jean Jacques Rousseau tähendab tähtsat pööret XVIII sajandi mentaliteedis. Ta on ühtaegu prantsuse valgustusajastu pärija ja vastane. Samuti vihkab ta olemasolevat riiki ja kirikut, kuid ta vihkamisel on teine eesmärk. Keset seda haridusenäljast aega esineb

äkki mees, kes peab haridust, teadust ning kirjandust tühiseks ja kahjulikuks ja jutlustab selle asemel looduselähedust ja kodanlike vüruste lihtsat suurust. Vaevalt oli Montesquieu esitanud Prantsusmaale taotlemisväärseks eeskujuks Inglise riigielu, kui Rousseau väljendas nõudmise, et rahvas olgu otseselt iseenda valitseja. Kuid samasuguse ägedusega võitles ta ateismi ja materialismi vastu ja ülistas lihtsameelse südame jumalausku. Selliseid vaateid võis kaitsta ainult inimene, keda ei koormanud mingi esivanematerida. Ta tuli rahva seast ja viis kõike seosesse rahvaga. Kaua oli ta janunenud haridust. Aga kui ta seisab keset voolu, et lasta sel haridusel end kanda, ei karasta ega elustase teda. Haridus näib talle ainult jõudeinimeste kasutu ning hädaohtliku mänglemisena. Kaua oli ta igatsenud vabadust ja iseseisvust, oli kandnud teenrikuube ja pidanud alandlikult kummardama. Kuid, kas oli vabadus mõeldav ühiskonnas, mis tõi kasu ainult rikkaile ja vägevaile? Nii tahab ta hävitada vana ning kahjuliku. Ta tahab kasvatada inimesi õnnele ja vabadusele. Kus on inimväärne haridus, kus on inimväärne riik, mis võimaldaks ning teostaks selle hariduse? Kõik Rousseau' kirjutised teenivad seda ülesannet ühesuguse valjusega, kuid ka ühesuguse värskuse ning visadusega. Tema neli peateost — „Arutlus teadustest ning kunstidest“ (Discours sur les Sciences et les Arts), „Arutlus võrdsusetuse päritolust ja alustest inimeste keskel“ (Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les Hommes), „Émile“ ja „Ühiskondlik leping“ (Du Contrat social) — osutavad ilmselt paratamatut tõusu. Kaks esimest on oleva kriitiline eitamine, ava-

lik sõjakuulutus valitsevale haridusele ning seltskonnale; kaks viimast seevastu on süsteematilised uusehitised. Teaduste ning kunstide käsitus pidi tõendama, et kehtiv haridus on halb; „Émile“ tahab kasvatada inimesi õigele haridusele. Seisuste ebavõrdsuse käsitus tahtis näidata kehtiva riigi vasturääkivust inimloomusele; „Ühiskondlik leping“ otsib õiget riiki, mis taastaks ja paneks kehtima inimloomuse loovutamatud õigused ning nõuded. Iganenu ja tardunu vastu tõuseb rikkumatu inimese värskus, ühekülgse mõistusehariduse vastu tundliku südame kõne. Sellise unistusliku ning prohvetliku esinemisega sobis Rousseau tõkestunud ajaloo uuesti voolama panijaks. Rousseau väljendas seda, mis läbis tollaegset inimest ebamäärase igatsusena. Hiljem võime jälgida Rousseau' mõju Mirabeau'sse, alates tema isiklikust eluhoiakust kuni ta riigimehe-tegevuseni.

Ka Pariisi salongi elu vaatlus on vältimatu käsilolevate küsimuste mõistmiseks. Salongi oli kaalukamaid tegureid tookordses haridus- ning kirjanduselus. Kui XVIII sajandi kirjanikke võiks võrrelda parlamentlike parteijuhtidega, siis oleksid salongid nende parteikoosolekud. Siin algatatakse, valmistatakse ette, mõeldakse ning räägitakse kõik läbi, ainult ülemeelikumalt ja hüppelisemalt kui avalikkuses. Nende salongide eesotsas seisavad enamasti naised, kellel, nagu Voltaire naljatades ütles, oli ministritena kõrval üks või kaks kirjanikku. Siiski mõned hiilgavas varanduslikus olukorras kirjanikud, nagu Helvétius ja Holbach, mõistsid ka ise olla tublideks peremeesteks. Salongides oli kõik häälestatud peenima vaimse suhtlemise ja parimate kõneluste kohaselt.

„Ükski päev, ükski tund polnud vaba. Kui oldi literaat või pisut filosoof, tuli tavaliselt nädal jagada järgmiselt: pühapäeval ja neljapäeval dinee parun d'Holbach'i juures; esmaspäeval ja kesknädalal dinee madame Geofrin'i juures; teisipäeval dinee Helvétiusse juures; reedel dinee madame Neckeri juures, rääkimata pühapäevaeinetest abbé Morellet' juures... Preili Lespinasse'i, kelle varandus ei võimaldanud dineede ja supeede andmist, võidi alati kohata kella viie ja kümne vahel õhtul; tema ring oli iga päev koos varastel õhtutundidel“ (Sainte-Beuve, Preili Lespinasse'i kirjand). Ka Rousseau ei põlanud vaimukate salongide külastamist. Eriti meeldis talle madame de Genlis, kes mängis harfi. Rousseau ilmus kastanpruunides sukkades ja väikese ümmarguse parukaga, kuulas, oli õnnelik ja ilmus viie kuu jooksul iga päev. Hiljem ärritus ta 25 pudeli veini kinkimise pärast ja lõpetas suhtlemise paari ägeda reaga. Voltaire ja Diderot panid end maksma salongide kaudu. Need aitasid oluliselt kaasa uue mõtteviisi levitamiseks igasse külge. Salongide tõttu muutus avalik arvamine sõltumatuks õukonnast, Pariis Versailles'st. Uskmatust ja poliitilist vabameelsust loeti suursugususe märgiks. Aadel jutlustas despotismi, abbé fanatismi vastu. Kuid kõneluse lõbu ja mugavus panid üleannetu mõnuga unustama põhjalikkuse ja asjalikkuse. Kõnelejad püüdsid üksteisest üle pakkuda rabavate teravmeelsustega. Tähtsaimad küsimused teritati *bon mot*'ks. Filosoofia muutus sofistiks. Ainult vähesed väljavalitud suutsid päästa oma tõsise püüdluse pealiskaudsest salongimaailmast. Siiski pole seltskondlik elu kunagi olnud vaimukam kui tollal.

V.

PÕHJA-AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE ISESEISVUSE KUULUTAMINE.

Sel ajal kui salongides vaieldi Prantsusmaa parimate peade uusimate teoste üle, tekkis tüli Inglismaa ja ta Põhja-Ameerikas asuvate asumaade vahel nende maksustamise pärast Inglismaa poolt, mis lõpuks viis P.-Ameerika Ühendriikide iseseisvuse kuulutamiseni 4. juulil 1776 *). Sõjast, mis puhkes pärast seda Inglismaa ja Ühendriikide vahel, võttis Prantsusmaa osa 1778. a. Ühendriikide kasuks. P.-A. Ühendriikide sõltumatuse deklaratsiooni sisu ja toon olid tähtsad ka Prantsuse sisearengu seisukohalt. Kavandi tegi Thomas Jefferson, seda korrigeerisid Benjamin Franklin ja John Adams. Selle kavandi lugemisel üllatab meid realismi ja puritanismi imelik segu. Kogu deklaratsioon on üksainus nuiahoop Inglise kuninga jätkuvate seaduserikkumiste vastu. Samal ajal peavad autorid aga vajalikuks jumaliku ettenägevuse appikutsumist, et see aitaks õigesti otsustada selles raskes olukorras. Julged sõnad absolutistlikult valitseva kuninga upsakuse vastu äratasid Prantsusmaal kohe

*) Vrd. Jones, C. S., George Washington. Tartu, 1931.

kõigi haritud inimeste sümpaatia. Prantsuse valitsus uskus, et ta võib segada end sesse võitlusse võimupoliitilistel kaalutlustel Inglismaa vastu. Muidugi oli Prantsusmaal ka tulemusi. Kuid palju tugevamaks ning sügavamale tungivamaks osutus sõltumatusekuulutuse mõju Pariisi kirjanduslikkusesse ning poliitilistesse ringidesse, kes oma vaidlustes tarvitasid selle sisu vastavalt Prantsusmaa kohta ja nõnda valmisid ette vabariiklikku meelsust, mis lõpuks vallandus Prantsuse revolutsioonis ja selle tulemustes. On teada, et Lafayette hoidis Ühendriikide sõltumatusedeklaratsiooni raamituna oma toas ja oli vandunud, et ta ei puhka enne, kui ka Prantsusmaal on teostatud vabariiklik vaim ja vabariiklik riigivorm. Mirabeau ei tundnud üksnes sõltumatusedeklaratsiooni, vaid, nagu selgub märkustest kirjutises „Arutlus Cincinnatuse riigikorra kohta“, ka üksikute Ameerika liitriikide põhiseadusi ja koostas nende eeskujul põhiseaduse Madalmaade jaoks. P.-Ameerika esindajad jällegi, kes kohtusid 25. mail 1787 Philadelphias samas saalis, kus tehti teatavaks sõltumatusedeklaratsioon, olid enne läbi uurinud kõik kasutatavad vana ja uue aja põhikorrad. Arutlustel tugineti Kreeka, Rooma, Prantsusmaa, Saksa riikide, Hollandi ja Šveitsi seadustikkudele. James Madison, Ameerika põhiseaduse isa, tõi juba kaasa „Virginia kavandi“. Selle põhiseaduskavandi järgi ei pidanud riigikorraldus osutama konföderatsiooni nõrkust ega hävitama üksikriikide kaalu. „Virginia kavand“ kuulutas: Ühendriikide kodanik peab jääma oma riigi kodanikuks, samaaegselt aga on tema kohta õigusi ka liiduvalitsusel seaduslikult määratud piirides. Nii tuleb kanda kahekordseid

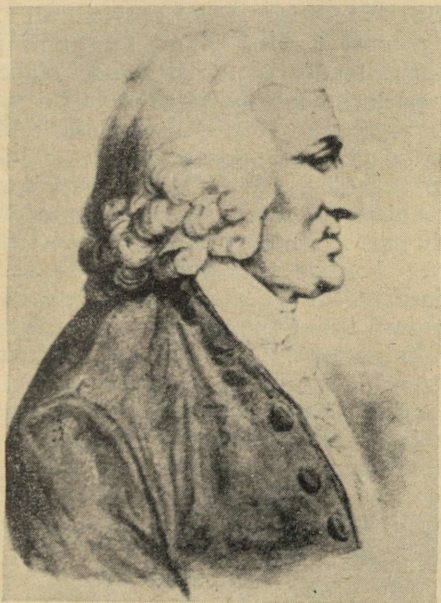
kodanikukohuseid. Sellega oli teostunud sild riigisuveräänsuse ja liidumõtte vahel. Üheks Ühendriikide konstitutsionalismi eriliseks tunnuseks on isikliku vabaduse tagamine põhiseaduslike kitsendustega: kodanik kui inimene omab loovutamatu õigusi, mida ei või talt võtta riik ega rahvas ja mis on määrateldud põhiseaduses. Ühendriikide õigusliku elu teine omapärane on sõltumatu õigushoolduse põhilause. Kõrgeim kohus pole ainult kohus, vaid alatine põhiseadustandev konvent, kes interpreteerides põhiseadust kohandab seda oludega. Põhiseaduse loojad, olles teednäitavad kõigis neis punktides, on teinud järeleandmisi ka ajavaimule. Nad teostasid riigikorralduses poliitilise süsteemi, mida peeti aksiomiks, nimelt Montesquieu'lt põlvneva võimude lahususe süsteemi. Põhiseadus arvestas tema õpetust, et iga võimu keskendumine võib muutuda saatuslikuks vabadusele, ja jagas liiduvalitsuse kompetentsi kolme võimu vahel: presidendi, kongressi ja kõrgema liidukohtu vahel. Ühendriikide põhiseaduses elab rahva enesemääramise jõud. Pühalikult kõlab põhiseadusedokumendi alguses: „Meie, Ameerika Ühendriikide rahvas . . . , määrame ja püstitame selle põhiseaduse Ameerika Ühendriikide jaoks.“ Rahva enesemääramise vaim on moodsa demokraatliku riigikorra hing ja nii alustab Ühendriikide rajamine ajaloolise epohhi, milles kodanikud muutuvad oma saatuse isandaiks.

VI.

MIRABEAU' SUGUKOND.

On võimalik, et Mirabeau' esivanemad kihutati kui gibelliinlik perekond Arrighetto 1267. a. Firenze'st välja ja et nad asusid siis Provence'i. Selle kohta puuduvad küll kindlad tõendid ja võib-olla oma kiitlemishimus meeldis neile teha enestest Dante taolisi poliitilisi tagakiusatusid. Tõenäoline on ainult tugev lisand itaalia verd Mirabeau'de sugukonnas. Selle itaalia loomuse silmatorkavamaiks joonteks on kalduvus seiklusteks ja mõõdukuse puudumiseks vihas ning armastuses, tung kaugusse nii ruumiliselt kui vaimselt, himu teiste ja omaenda varanduse pillamiseks. Esimesed Mirabeau'd, kellest andmeid leidub, olid kodanikuseisusest kaupmehed Provence'i maalinnakestes. Alles revolutsioonisangari vanaisa, markii Jean Antoine oli ajaloolise tähtsusega kuju. Tema polnud ainult ohjeldamatu sõjamees, vaid tal oli juba ka temperamendi geniaalsust. Ta oli keele poolest kardetud ja hoolimata suurtest teenetest ei jõudnud ta kunagi kõrgemale kolonelist. Seejuures oli ta aja jooksul saanud niipalju haavata, et ei suutnud enam pead hoida hästi püsti, vaid tarvitas selleks hõbedast kaelatuge. Kui Col d'argent — Hõbekael — kosis ta enesest kakskümmend aastat noorema daami ja

sures jättis sellest abielust maha seitse last. Tema ümber valitses üldiselt värisemise ja hirmu õhkkond. Talunikele aga polnud Hõbekael üksnes karm feodaalhärta, vaid mõnikord

Markii Victor de Mirabeau.

kaitstes ta neid ka kuninga ametniku omavoli vastu.

Meie kangelase isaga, markii Victor'iga algab juba poeg Gabrieli, kes elas isast vaevalt kaks aastat kauemini, elu- ja valulugu. Victoriga algab perekonna purunemine, mille kes-

kel lapsed üles kasvasid, täiskasvanutena elasid ja ühel või teisel poolel kaasa võitlesid. Ühtlasi toimub perekonna rahanduslik laostumine, mis kujundab poja saatust niisama palju kui vanemate tüligi.

Markii Victoriga teeb seni ainult lööma-meeste poolest kuulus olnud perekond pöörde kirjanduslik-teaduslik-poliitilistesse sfääridesse. Juba tema kujundab mõtteid, mida poeg hiljem tarvitab alusena. Markii Victor de Mirabeau oli vallatud grafomaania saadanast. „Oleks mul olnud pronkskäsi, see oleks ammugi ära kulutatud,“ lausub ta. Tast jääb maha peale hiigla-kirjavahetuse viiskümmend köidet käsikirju. Kõik see kokku on ometi vaid segane hulk vormimata mõtteid. Montesquieu' teose „Seaduste vaim“ ilmumine on Victorile elamuseks, mille viljaks on 1756. a. ilmunud „Inimeste sõber“ (L'ami des Hommes). See teeb ta kuulsa ja viib füsiokraatide hulka, kes näevad maas kõikide rikkuste allikat, ülistavad Rousseau' kombel põllutööd ning maameest ja panevad genflase sotsiaalseile vaateile ning ta filantroopilis-sentimentaalsele vaimusuunale sotsiaalse rahvamajandusliku aluse. Markii Victor ülistab vana tõugu aadlimeest, kes uhkena, vahvana ja vaesena ei prassinud oma mõisat Versailles's maha, vaid oli oma talupoegadele patriarhiks. Ta on karm monarhist rahvasõbraliku kuningavalitsuse mõttes. Ka ses suhtes on ta oma poja isa.

Juba varem oli ta välja astunud Pariisi tsentraliseeriva valitsussüsteemi radikaalse kaotamise eest ja nõudnud provintsiseisuste kogusid tervel Prantsusmaal Languedoc'i provintsi

eeskujul, kus kolmandal seisusel oli kaks korda niipalju hääli kui aadlil ja vaimulikkonnal ja kus hääletati inimeste arvu, mitte seisuste järgi. Hääletamine peade arvu, mitte seisuste järgi — sellega tegeldakse veel pool sajandit hiljem revolutsionäärse Asutava kogu esimestes palavates võitlustes. Ja veel kord tunneme poega juba isas.

Hiljem kirjutas markii Victor koguni maksude sissenõudmise viisi vastu Prantsusmaal, mis toimus rentimise teel suurkapitalistlikkudele ettevõtteühingutele. Need maksid valitsusele maksusumma ette ja nõudsid selle siis sisse oma 30.000 ametniku kaudu. Võib kujutella nende meetodeid. Rünnak oli nii äge, et markii pidi lunastama oma pattu mitmenädalase pagendamisega ja kaheksapäevase vangistusega Vincennes'i vanglas. See humaansetest ideaalidest haaratud mees — „inimsoo sõber“, nagu ta nimetas end — oli aga oma perekonnaelus õnnelik ainult siis, kui teadis kõiki perekonna liikmeid olevat vanglas — „kuninga käe all“, nagu kõlab vastav oskussõna.

Ta lahutas enda oma vaimselt tühisest, muidu aga kirglikust naisest, kes oli sünnitanud talle üksteistkümme last. Ta nimetas oma abikaasat liiderlikkuse ning lodevuse tipuks ja pagendas ta *lettre de cachet*' kaudu kloostrisse. Üks vanemaid tütreid polnud viiendast eluaastast saadik välja pääsenud kloostrist. Oma noorema tütre, markiis de Cabris' laskis ta samuti kinni võtta ja kloostrisse paigutada. Seejuures on markii Victor kirjutise „Tütarlaste kasvatus“ autor. Oma noorema poja Boniface'i ajas ta P.-Ameerikasse, et see mässajate poolel võit-

leks inglaste vastu. Ta poeg Gabriel, kellele on pühendatud käesolev teos, oli vangis esiteks Rhé saare kindluses, teiseks Marseille' lähedal D'If'i kindluses, kolmandaks Jour'i lossis Pontarlier' juures, neljandaks Dijon'is, viiendaks Vincennes'is, siin enam kui kolm aastat, ja kuuendaks Pontarlier' vanglas. Sellele lisandub veel pagendamisi määratud kohtadesse. Üldse anti tema vastu 17 *lettres de cachet*'d. Ainult üks tütar, markiis du Saillant, tohtis jääda isa juurde; kuid temal oli küllalt tegu sünnitustega — ta tõi ilmale arvatavasti kakskümmend last.

Naisest ja lastest tühjendatud majas elas noor ja taibukas madam de Pailly ja oli rohkem kui sõbratar mehele, kes teistele seisustele kadestusväärseks eeskujuks oli seadnud maamehe patriarhaalse kommetepuhtuse. Äratõugatud naine intrigeeris õnnelikuma võistlejanna vastu. Vormliku lahutuse kaudu tahab ta võtta vihatud abikaasalt raha, mille saamiseks avaneb väljavaateid ühe pärandusjuhtumi kaudu. Poeg Gabriel on alguses ema, hiljem isa poolt, siis jälle kaldub ema poolele ja lõpuks pöördub tagasi isa pooldajaks. Markiis de Cabris, kes oli perekonnaga tülis oma kaasavara pärast, annab emale raha protsessimiseks. Vihased protsessikirjad ilmusid ka trükis. Pariisi parlament otustas markii kasuks; naine aga kaebas edasi: mõisate kasutamise ajal olevat markii neid halvasti valitsenud. Sest suur rahvamajandaja ja füsiokraat oli eraelus hulljulge ja õnnetu spekulant. Mõisaostud, maaparandused, kanaliehitus, mäetööstuse-projekt ja selletaolised ideed kukerpallitasid ta peas ja neelasid varanduse. Kui ta suri 13. juulil 1789, ei jätnud ta oma po-

jale midagi. Proua markiis suri vanglas, kerjusvaene, poolemiljonilise võlaga.

Markii Victori vennad pole vähem romantilised iseloomud. Louis Alexandre naib kahekümnenelja-aastasena kellegi näitlejatar, Saksi marssali endise armukese, ja satub ta varajase surma järel Saksamaale Bayreuth'i markkrahvi Friedrichi juurde. See kasutab teda diplomaatiliseks läkituseks Versailles'sse — Louis Alexandre peab Seitsme-aastase sõja alguses poole miljoni taalri eest ostma Pompadour'ilt rahu Preisiga. Lõpuks rehabiliteerib ta end, naitudes seisusekohaselt saksa krahvinnaga.

Teine vend Charles Elzear muutub mõistlikuks võrdlemisi varakult. Ta veedab suure osa oma elust merel ja asumais. Kaks aastat oli ta Guadeloupe'i saare kuberneriks. Ka tema kirjutab: paljastab kuritarvitusi Prantsuse mereasjanduses. Ta astub Malta orduusse, ja perekonnas, kus ta etendab suursuguse vana onu osa, nimetatakse teda alati ordunimetusega komtuuriks. Vennapoeg Gabrieli elus oli tal suur tähtsus. Ühel juhul koguni pantis ta oma ehtesjad Gabrieli võlgade eest.

Gabrieli vend, keda nimetati ta kehaümbermõõdu pärast „Mirabeau-tünniks“, oli sõjateenistuses Ameerikas, hiljem käsutas dragonite rügementi Prantsusmaal ja tõusis rahvuskogus aadlikeude äärmise paremtiiva üheks juhiks. A. 1790 ta lahkub Prantsusmaalt ja asutab Saksa maal emigrantide leegioni, millega alustab verist võitlust oma isamaa vastu. Ta sureb juba 1792. a. Hoolimata poliitilisest vastuolust sobisid mõlemad vennad hästi.

Õde Louise, markiis de Cabris, oli sama-

võrd ilus kui Gabriel oli inetu. Ta oli abielus vaimuhaigega, keda pettis kerge südamega. Alati oli ta mässitud skandaalseisse lugudesse; ühele naisvaenlasele saatis ta koguni väljakutse püstolitele. Louise oli niisama kirglik kui Gabriel, kõnekas ja kriitiline, kuid kasvatamatu ning ohjeldamatu.

VII.

ÜLEVAADE MIRABEAU' ELUST.

Sellisest perekonnast oli pärit Honoré Gabriel Victor Riquetti krahv de Mirabeau, kes sündis 9. märtsil 1749 Bignon'is, markii Victori mõisas Nemours'i lähedal. Juba varakult paistis silma ta inetus — liiga suur pea tohtu juuksekasvuga, mis, tõsi küll, oma lõvilmega võis mõjuda ka võluvalt —, ja isa ei jätnud talle seda kunagi ette heitmata. Poeg meenutas talle vihatud nägusid ta naise perekonnast. Esimene, mida isa poja juures kiitis, olid ta teadmised: „Tema tarkusest räägitakse kogu Pariisis.“ Tookord oli Gabriel viis aastat vana. Olgu sellega, kuidas oli, igatahes kasvas vaimselt varaküps poiss kiiresti üle kodusest õuemeistrikasvatusest ja oma jõuetust diletandistisast, kes ajajärgu stiilis pedagoogiliselt eksperimenteeris. Poeg saadeti abbé Choquard'i juurde, kes juhatas raskestikasvatatavate aadlike poiste instituuti. Seitsmeteistkümneaastaselt astus Gabriel ratsaväe rügementi. Suure osa esimesest teenistusaastast veetis ta arestis, teisel aastal aga põgenes, jättes maha mänguvõla ja naimislubadusega armuloo. Tegemist oli tüdrukuga rahva seast. Mirabeau väitis, et ta otsene ülemus, kahekümne kuue aastane kolonel, olevat kohelnud teda häbistavalt — kätte-

maksuks selle eest, et tema, Mirabeau, võtnud kolonelilt üle tüdruku. Patustaja saadeti sõjaväelise vangina Rhé' saare kindlusesse La Rochelle'i juures. See oli esimene ja ainus vangistus, mille juures isa polnud tegev.

Pärast kuuekuulist pehmendatud vangistust ühines Mirabeau alamleitnandina sõjalise ekspeditsiooniga Korsikasse, mis lõppes saare liitmisega Prantsusmaa külge. Ta oli hea välisõdur ja veel kaua arvas enese olevat sündinud õieti sõduriks. Igatahes oli tal jõudu ja teravat pilku hetkeliseks otsustamiseks, rünnaku- ning seiklusrõõmu ja hoolimatust vahendite valimisel. Selle ekspeditsiooni viljana tõi ta kaasa onu komtuurile ühe Korsika ajaloo käsikirja. Onu oli esimene, kes taipas Mirabeau' geniaalsust ja laskis ta võlust end täiesti vallutada. Ta lepitab poja isaga, kelle juures Mirabeau elab järgmised kaks aastat. Mirabeau ühineb isaga ema ja talunikkude vastu, kelle kallale tulevane aristokraatiat ründav rahvamees läheb kepiga.

Järsku on Mirabeau 1771. a. abielus. Markii de Marignane'i kaheksateistkümneaastane tütar oli Provence'i kositavaimaid pärijannasid. Mirabeau'd ahvatles tema äranapsamine palju rikkamate kaaskosilaste eest. See õnnestus tal seetõttu, et laskis oma troskal öö läbi seista preili de Marignane'i maja ees, ise aega veetes preili toaneitsi juures. Sellega saatis ta kositava daami sedavõrd häbisse, et lõpuks tolle vanemad olid rõõmsad, kui ebasoovitava abielu kaudu võisid vältida skandaali. Äsjanaitunuile anti kasutada Mirabeau' loss. Isa ja onu komtuur annetasid piisavalt: Mirabeau sai aastas 6000—8000 livre'i renti. Ta tulevikuväljavaated

näisid headena, talle oli antud võimalus normaalse karjääri tegemiseks.

Missugune asjaolude, eksisammude ja õnnete juhuste ahelik tegi sellest noorest aadlikust deklasseeritu? Kuidas võis ta kaua aega lasta oma aktiivsust tühja joosta? Kuidas leidis ta alles oma elu lõpul tegevuse, mis teatava määran oli kooskõlas ta isiksusega?

Kui Mirabeau kahekümne kolmandal eluaastal naitub, näeme temas inimest, kes end täiesti laseb lükata oma saatusest. Tuleb sedastada, et see noor aadlik polnud endale seadnud üldse mingit eluülesannet — asjaolu, mis XVIII sajandil oli päris harilik; meile aga näib see imelikuna. Korsikas oli ta mööduvalt tundnud endas tegeliku sõduri talenti, oli katsetanud ka kirjanikuna, kuid polnud neist kalduvustest teinud mingeid lõppjärelduisi. Ka Mirabeau' lossis piisab talle elusisuks aadlikust oleskelust. Mõlemale abielupoolele määratud rendist oleks jätkunud normaalseks maa-aadliku majapidamiseks, kuid Mirabeau tunneb, et ta ei suuda kinni pidada normist. Nii on ta abielu- algusest peale tusane oma tulevase elu kitsapiirilise pärast, milles ta küll ise oli süüdi omapärase kosimise tõttu. Muidu oleksid mõlema poole vanemad olnud kindlasti suurejoonelisemad annetistega noorte abiellunute kasuks. Enese uimastamiseks sööstub Mirabeau toredate pidude keerisesse. Ta on täiesti võimetu enese ja oma asjade ratsionaalseks juhtimiseks ega suuda alla suruda oma toredusearmastust. Ta laseb oma lossis teha palju ümberhitusi; ta dekoreerib oma naise toa, kulutades 20 000 livre'i; ta garderoobi koosseis on rikkalik, aga mitte kunagi korrektne. Pärast vaevalt

kaheaastast abielu on tal üle 200 000 livre'i võlga, vekslivõlgasid kellelegi rahalaenajale, koguduse preestrile, kullaseppadele, rätsepa-tele, pagaritele, lihunikkudele, käsitöölisele ja teenijatele. Meeldetuletustele reageerib ta peksuga. Ta pandib, mis saab — isegi teemandid, mida vana markii oli kinkinud ta abikaasale pulmadeks. Avaliku skandaali vältimiseks mu- retseb isa kuningalt pagenduskirja, mis keelab Mirabeau'l lahkuda oma lossist. Sel kombel võidavad ta abikaasa vanemad aega kokkuleppeks arvukate võlausaldajatega.

Varsti määrati talle peatuskohaks väike naa-berlinn Manosque. Seal pettis teda ta naine kellegi ohvitseriga; Mirabeau andestas naisele ja kirjutas võrgutajale kirja, mis pidi tolle põrmu paiskama oma suuremeelsuse, vooruse ja kõlbelise pahameele tulvaga. Jah, oma abielu- rahu kindlustamiseks ta katsub isegi võrgutajat abiellu panna. Selle saavutamiseks lahkub ta Manosque'ist, külastab tagasi tulles oma õde, madam de Cabris'd, ja haavab üht aadlikku, kes skandaalsel viisil olevat laimanud ta õde. Teda hakatakse kahtlustama mõrvakatses ja tema kohta antakse vangistamiskäsk. Isa peab vahele astuma, et aadlilikul kombel päästa poega koh- tust. Kiiresti muretsetud *lettre de cachet* viib Gabrieli D'If'i kindlusse Marseille' reidil. Het- kel, mil Mirabeau vangistati Manosque'is uude vanglasse viimiseks, lõpetas ta oma esimese tun- tud teose „Essee despotismist“ (*Essai sur le Despotisme*). Seda tuleb aga hinnata ainult kui juhuslikku tööd. Tema hoiak elu suh- tes oli ikka veel passiivne, ei kuskil pole näha elu teokat ning plaanikindlat kujundamist. Ta laseb end juhtida hetkelistest mõttesähvatus-

test, olles võimetu valitsema oma mööduvaid impulsse. Ta on tuuleaetud laine. Meelelisus ja eluiha olid ta viinud vanglasse. „Essee despotismist“ oli esimene vihakarje prantsuse

Proua Mirabeau.

vanglaolude üle, kuid Mirabeau ei oska veel siit teha järeldusi kogu oma eluks. Ta tegutsemistung suundub sügavuse asemel laiusesse ja on valikuvõimetu. Ka tema naine pole vaba süüst: ta ei mõtelnudki sellele, kuidas anda Mirabeau' elule rohkem sisu, kindlust ning

suunda ja pärast vangistust ei hoolinud ta mehest üldse enam. Abielunaise tunded avastas ta alles siis, kui Mirabeau oli juba kolmanda seisuse kuulus rahvasaadik. D'If'ist viidi Mirabeau Jour'i lossi Pontarlier' juures. Seal oli ta vangistus väga lõtv, ta oli kohustatud ainult igal õhtul kindlusse tagasi pöörduma. Ta tundis selle elu tühjust ja pani naisele ette koos välismaale põgeneda. Naine keeldus jäiselt. Sellega kaotas Mirabeau täiesti pideme. Brutaalne nautimishimu on ta ainus elusisu. Ühel õhtul ei pöördu ta enam tagasi lossi. Pontarlier' linnakeses köitis teda 21-aastane markiis Sophie de Monnier, kes oli abielus peagu 70-aastasega. Markiisi poolehoiu võitmine oli kerge. Mirabeau' öised külastused teevad ta siiski peagi võimatuks härra de Monnier' majas. Mõlemad armastajad otsustavad sõita lahkus Dijon'i, kus elasid Sophie' vanemad Ruffey'd ja kus Mirabeau lootis jääda tundmatuks. Kuid hulljulguse tõttu kaotas ta oma incognito. Sophie' vanemad valvavad oma tütart nii hästi, kui võivad: ta peab magama oma õega ühes voodis ja ta jalg seotakse nööriaga õe käe külge. Ruffey'd nõuavad ka Mirabeau' isa ja onu poolt allkirjutatud märgukirjas Mirabeau' vangistamist Dijon'i lossitorni. Mirabeau'l õnnestub siiski pääseda vanglast. Ühtlasi on temas täiesti küpseks saanud kavatsus röövida Sophie. Hoolimata kommete vabadusest XVIII sajandi aadliseltskonnas, oli karistus abielunaise äraviiemise eest väga vali. Mirabeau teadis, mida ta pani kaalule selle otsusega. Kuid ta oli end juba liialt mässinud sellesse seiklusse, Sophie oma kirjades õhutas teda ikka jälle põgenema: „Gabriel — või surra!“ — nii et Mirabeau sel-

les afääris ei saanud üldse end lasta juhtida mõistlikest kaalutlustest. Alistunud seiklusihale ja vabadustungile, võitis ta uskumatuid raskusi, et teostada oma ettevõtte. Lõpuks kohtusid mõlemad põgenikud Šveitsis ja reisisid sealst Amsterdami. Mirabeau pidas seda linna kindlaks varjupaigaks; pealegi huvitas teda paljude prantsuse raamatukauplejate sealolek, kes Amsterdamis, kaitstuna oma maa tsensuuri eest, olid asutanud kirjastusettevõtteid. Nüüd valandus ta töökas tegutsemistung ja see omadus ei lahkunud temast enam kunagi. Kõigepealt ta kavatses tegelda kirjanikuna ja ajakirjanikuna. Pole teada, kas tal oli juba kindel eluplaan. Ta kirjutas tookord „Üleskutses Hessois“ (Avis au Hessois), siis ühe märkukirja vabamüürluse kohta, mille eesmärgiks on ordu politiseerimine, tema noorendamine nende printsipiide alusel, millest lähtus revolutsioon. Kuid tookord ta oleks võinud kirjutada samahästi midagi muud, oleks tal olnud tellimust. Tema töö andis talle vähe tulu. Ta ainsaks rõõmuks oli kontsertide küllastamine ja sellest õhutatuna tekkis 1777. aastal muusikat ja poeesiat võrdlev essee, pealkirjaga „Lugeja paneb pealkirja“ (Le lecteur y mettra son titre). Pealkirjas ja stiilis on Diderot' laadilist sarmi ja kergust. Sisuliselt oli see essee parim, mis tol ajal üldse oli kirjutatud sel teemal. „Kõik, isegi kuni vaikimiseni, on tulvil meloodiat. Luuletaja vallutab minu mõtted, muusik liigutab mu südant. Ma ei taha lähemalt uurida, kas kontrapunkti leiutamisest saadik pole harmooniat liiga tugevasti rõhutatud meloodia kulul.“ Kammermuusika pooldajana kaitseb ta instrumentaalmuusikat, mis alati moodustab komponistide

peamise objekti, nende kunsti aluse. Ta uurib selle tingimusi, seadusi ja piire.

Sophie andis Amsterdamis itaalia keele tunde. Keset pisivõitlusi materiaalse olemasolu pärast tabab neid vangistamiskäsk. Madalmaad võtavad vastu Prantsuse väljaandmisettepaneku. Mirabeau satub Vincennes'i vangitorni; lastootav Sophie mingisse parandusmajja Pariisis.

Kauemini kui kolm aastat pidi Mirabeau olema elavana maetud selle eriti karmi vangla nelja müüri vahele. Karistus oli seda valjem, et ta tabas tohutust tegevusihast vallatud inimest. Mirabeau' tulvav loomus, mis oli määratud kehaliseks ning vaimseks kulutamiseks, jagamiseks ja mõjustamiseks, pidi aastate kaupa end kurnama tegevusetusega. Mõni teine inimene oleks hukkunud sellest, Mirabeau tuli aga välja võitjana. Näib, nagu oleks selle koorma all mitmekordistunud ta jõud. Vincennes'is valmib temas tulevane suur riigimees, kuigi täiesti ebasüsteemiliselt ja ebateadlikult. Ta ei kahelnud kunagi selles, et saavutab kord elus suurt edu. Ta töötab vanglas 15 tundi päevas ja loeb iga kättesaadavat raamatut. Ta süvendab oma vaimu, kogub ideede ja teadmiste tagavaru. Ta räägib nüüd sagedasti kahetsusest, kuid see ei tungi kunagi ta südamesse.

Komandandi teadmata sõlmib ta otseseid suhteid „Lieutenant de police'i“ monsieur Le Noir'iga ja saavutab varsti mitmesuguseid soodustusi, nagu loa raamatute ostmiseks ja kirjavahetuseks Sophie'ga. Muidugi adressiti kirjad „Lieutenant de police'ile“ ja anti edasi ainult siis, kui nad ei sisaldanud midagi ametiasutist paljastavat. Hiljem tulid nad tagasi saata „Lieutenant de police'ile“. Sellele eeskirjade

rikkumisele võlgname varsti pärast Mirabeau' surma väljaantud „Mirabeau' originaalkirjad, kirjutatud Vincennes'i lossitornist“ (Lettres originales de Mirabeau écrites du Donjon de Vincennes), mis tekitasid uudishimu, kaastunnet ning jälestust ja tänapäevani hoiavad ärkvel inimlikku huvi Mirabeau' vastu. Selle kirjavahetuse kaudu on Mirabeau ja Sophie läinud surematute armastuspaaride hulka.

Vähemalt Mirabeau oli selles teadlik, et kirjutab need kirjad mitte üksi oma armastatule, vaid kaas- ja järelmaailmale. Edevus on kujundanud neid eepilis-lüürilisi tiraade; oleks väär otsida neis võimsa kire spontaanset purset. Mirabeau'le meeldisid tihti eredalt teravdatud, mõnikord ülipikad retoorilised fraasid. Selles kirjavahetuses kujundas ta kolme aasta jooksul välja oma retoorilise talendi, millega ta hiljem rahvatribuunina võlus kõikide südameid. Ta õpib spetsiifilist „poolt ja vastu“-kõnet, *plaidoyer*'d, parlamentaarset rünnakut, parlamentaarset kaitset. Neisse kirjadesse laseb ta voolata kõike, mis hetkel liigub südames või peas. See seltskondlikkuseks loodud inimene loob endale vanglas publiku, ta kirjad on kõned fantaasias olelevaile kuulajaile. Iga lauset võib deklameerida. Paljude aastate jooksul raamatuist kogutud teaduvara ilmub nüüd tükati nähtavale. Mõnikord ei häbene ta end ehtida võõraste sulgedega. Isegi armuvalangud on osalt maha kirjutatud kaasaegseist romaanest.

Sellest kirjavahetusest leiame seisukohavõtu religiooni suhtes, käsitletuse ususalливusest, poolehoiutunnustuse antiiksele looduse jälgimisele, lahtiütlemise riigist ja preesterkonnast, rünnaku

mitmesuguste usutunnistuste ning nende dogmade valelikkuse vastu; siis jälle stoitsistlikku elukäsitust, endamõrva kui viimse väljapääsu kaitset, mida tema ei taha valida, seni kui leiab veel tuge Sophie' armastuses. Kirjas 1778. a. märtsikuust ja 20-ndast detsembrist samal aastal kirjutab ta sõja vastu, sest see tekitavat vaid viletsust ja hullumeelsust; sõda on ebaloomulik ning ebainimlik ja aitab ainult rajada ning säilitada omavolilist võimu. „Olla despoodi trabant, oma vendade vanglaülem — see on madalaim, vihkamisväärseim, vastikuim elukutse, see teenistus ei sobi mulle.“ „P i t s e r k i r j a d e s“ (Lettres de cachet, 1782) võime lugeda: „Iga poliitiline süsteem, mis ei oma eeskujulikke sõjalisi seadeldusi või veel enam, mis ei anna rahvale enesesäilitamiseks nii vajalikku sõjalist vaimu, iga poliitiline süsteem, milles puudub see jõud, on puudulik.“ Näeme, missuguseid vingerpusse mängib Mirabeau'le enda ohjeldamatus. Rahvusliku kaitse ideedest pidas ta kinni veel rahvatribuunina.

1778. a. mais manitseb ta Sophie'd stoilisele käitumisele oma vastumeelsete naabrinnade suhtes: „Kannatlikkus olgu Su religiooniks kõigis asjus. Olgu Sul tuttavaid, kuid ei ühtegi sõbratari.“ Siis jälle saadab ta Sophie'le käsitluse armastusest kui eetilise postulaadist, mis hülgab tiitlite püüdmise ja auahnuse nende järele, kuid ta räägib seda ainult selleks, et tunda end võimalikult hästi oma seisukorras. Ta kirjutab naise tõelisest armastusest ning andumusest kui loodusekäsu täitmisest; see hülgavat kõik takistused ja maailma eelarvamused. Ta kujutab oma armastust Sophie' vastu kui kuldse ajastu armastusideaali teostumist. „Armastus meie pu-

hul tähendab hinge ja meelte kooskõla ja see harmoonia kestab igavesti.“ See on üks hispaania müstika ideid, mille talle vahendas Rousseau.

Rousseau' „Émile'i“ mõju all annab ta Sophie'le nõu, kuidas käituda rasedana, enne ja pä-

Sophie Monnier.

rast sünnitust ning sünnitamisel. Ta tahab, et rakendataks looduslikku tervishoidu ja kasvatust, olles mures lapse ning ema pärast, ilmutab ta pisisajadeni küündivat majaisalikku hoolitust. Need kirjad on tõesti sündinud sügavaimast valust, teadmises, et ta vaevalt saab näha

oma last või hoolitseda tema eest soovikohaselt. Ta on vihane, et last mähitakse, kuna see olevat looduse vägistamine, soovitab juukselõikamist ja külmi pesemisi. Siis jälle jumaldab ta Sophie'd: „Mitte kunagi ei teata küllalt, et õrnad ja mõõdukad hinged on kõige paindumatumad, sest nad otsustavad alles pärast põhjalikku kaalutlust.“

Ta õhutab Sophie'd vaimsele tegevusele ja soovitab tal teha märkmeid ning väljavõtteid oma lektüürist, et sellest oleks tõelist kasu. „Ma ei tahaks ka, et Sa jätaksid hooletusse oma itaalia keele, ilusaima keele armastuse väljendamiseks.“ Ta ise töötab väsimatult ja Vincennes'is alustatud, edasi viidud või lõpetatud tööde nimestik on väga pikk. Ta tõlgib Tibulluse luuletusi, Johannus Secunduse „Basia“ Boccaccio „Decamerone“, Tacituse „Agricola elu“; kirjutab essee ladina eleegikute kohta, memuaare ministrist hertsog de Aiguillon'ist, essee sallivuse üle, esituse rõugepaneku kohta, Hispaania Philipp II ajaloo, kaks tragöödiat, kodanliku draama, mille teema oli võetud tema ja Sophie' armuloost ja kaks rõvedat raamatut, „Minu pöördumine“ ja „Erotica biblion“, suletusest tekkinud meeltepalaviku saadused.

Tuhat ideed keerlevad selles peas läbisegi, mis nagu isalgi oli vaevatud grafomaania kura-dist. Sellele lisanduvad meeldetuletuskirjad härra Le Noir'ile, härra de Maurepas'le, oma isale, kuningale. Palvekirjas Louis XVI-le — nähtavasti ühes karjes sügavaimast vanglaviletusest — esineb koht kuulsast Hamleti monoloogist prantsuse proosaümberjutustuses. Kuid ikka veel pole näha, et ta oleks otsustanud võtta

endale kindla eluplaani. Kogu ta tegevus suundub oma isiksuse kujundamisele ja toimub tegetsemisrõõmust, mitte tulemuste pärast. Tal olid veel täiesti XVIII sajandi vaated, et kavalleerlus on küllaldane elusisu ja et isa asi oleks olnud talle osta amet. 20. dets. 1778 kaebab ta kirjas Sophie'le, et isa olevat jätnud selle tege mata ja aina püüdnud sulgeda talle igasuguse karjääri. See pole aga õige. Pärast abiellumist oli oma elu mõttekas kujundamine täiesti Mira beau' võimuses. Kindlasti on ta geniaalne, tu line vaim, kõigis tema kirjutistes peituvad mõ ningad tõed, hoogsad pildid. Kuid need on vaid üksikud mõttesähvatused; kõik on läbisegi, puu dub kord. Ta ei erista olulist ebaolulisest ega ole tema tööl mingit kava, mingit meetodit. Ta usub end nüüd just niisama kohase olevat dip lomaatiliseks teenistuseks kui nooruses oli sõja jaoks. Kuid ta rohke lugemise mõtteks ega otstarbeks pole enda väljakujundamine edaspidise diplomaatilise teenistuse jaoks. Pärastine poliitiline kutsumus valmib temas täiesti ebateadlikult. Naudinguiha on ikka veel ülekaalus ja varjab end pisut võlts sentimentaalseisse toonidesse: „Minust ei tule ei üht (sõjameest) ega teist (filosoofi) ja ma lohutaksin kergesti, kui võiksin olla see, kel leks oleksin muutunud vabatahtlikult — õrn armastaja, eeskujulik sõber, truu abikaasa, hea isa...“ See on aga tsitaat Rousseau' „Pihtimus test“. Kui ta sel kombel oleks elanud rüütel liku aadlimehena, poleks ta sattunud vanglasse. XVIII sajandi erootiliselt üsna vabameelsed ini mesed olid igatahes šokeeritud, et sel mehel puudus igasugune graatsia erootilises elus. Ta tahab kaitsta oma õde, kes väidab, et teda sol-

vas keegi aadlik, ja lööb meest nii, et teda hakatakse kahtlustama mõrvas. Ohjeldamatus oli Mirabeau' õnnetuseks.

Ta jagab Sophie'le nõuandeid mõistlikuks eluks, soovitab tal kell 10 magama minna, saata kuradile kõik preestrid, messid ja nunnad, kümmelda, juua karastavaid jooke oma väikeste kehaliste hädade edukaks võitmiseks. Ta kirub preesterkonda, sest preestrid olevat vaid hädaohtlikud kelmid: kas ebaausad inimesed ja head vaimulikud või halvad vaimulikud ja ausad inimesed. Ta polemiseerib despotismi vastu, „sest nende isandate võim kasvab iga päevaga ja nende mõistlikkus on sadakorda halvem nende verisemaist sõdadest, sest see kuulutab ainult orjuse kohutavat rahu.“ Ta kirjutab hümmi Rousseau'le, kiidab „Émile'i“ ja Rousseau' põhiseadusekavandit Poola jaoks, kuid see kiitus on pinnaline ning fraasiderohke.

Rousseau soovitab poolakail lõpetada suhtlemine ülejäänud Euroopaga oma rahvusiseloomu kujundamise kaudu. Aga kuidas kujundada seda? Lapselikkude mängudega, avalikkude, ülevate, haaravate koosolekutega, pidude ja pühadega. Rahvuslikkude pidude ning mängude tõttu näiks teiste rahvaste õnn neile tühisena. Nii oleksid nad tõelised poolakad. Venelased võivad neid küll neelata, kuid mitte ära seedida. Seda retsepti kasutatakse praegu rohkesti kõigis diktatuurriikides. Mirabeau ei mõistnud selle nõuande hädaohtlikkust, ta pigemini näeb selles kavas „sama ilu kui autori ilusaimais teoseis“. Rousseau' poolt kuulutatud rahvusliku omapära ideaal on õigupoolest ainult ühtsuse ning vabaduspüüde ülekanne kultuuralale. Tahetakse kaotada vaimne sõltuvus välis-

maast; tõendada oma kultuurilist samaväärsust; kus võimalik, ületada vaimsele küpsusele varemini jõudnud rahvaid; kujundada oma rahvuslik omapära, et vabaneda järelaimamise etteheitest. Olulistest osades tähendab selline natsionalism tagasilangust primitiivsetesse mõtteviisidesse. Lähemal vaatlusel märkame irratsionaalsete, tungipäraste toimingute ülemvõimu, afektirõhutatud sund-ideid, sümbolites mõtlemist, sõltuvust rassist ja esivanemaist. Iga natsionalistlik filosoofia hülgab individualismi, ratsionalismi, kogemuse ja harrastab kollektivismi, müstikat, traditsiooni. Et selline mõistuseküllane inimene nagu Mirabeau oli samuti vaimustatud Rousseau' romantilistest liialdustest, on tõesti imelik ja tõendab, et Mirabeau oli eelkõige konservatiivne ja sattus revolutsioonilisse ossa ainult väliste juhuste tõttu.

Mirabeau avaldab oma vaateid ka novelli ja romaani kui kunstivormide kohta. Ometi pole ta kuigi palju pead murdnud selle probleemi üle. Tal on väga puudulikud kujutlused nõudeist, mida peab seadma romaanivormilisele teosele. Ühtlust polevat tarvis novellilt nii karmilt nõuda kui lavatükilt, kuid ainult seikluste rittalükkimises seisnev, ilma ühise, kõike ühte punkti koondava tendentsita kirjutis olevat küll romaan, mitte aga novell. Samas kirjas kõneleb ta väga kiitvalt La Fontaine'ist sest ta ühendavat meeldivuse ja kerguse leidliku geniaalsusega. La Fontaine'i sügavamast mõistmisest ei saa aga juttugi olla, kuigi ta teab tema luuletusi peast. Ja seda tuleb ikka jälle rõhutada — kõiki tõstatatud küsimusi Mirabeau ainult riiab; ta kihutab ühe probleemi juurest teise juurde. Sama kehtib arutluste kohta kloostri-

test, nunnade mandumisest, jumalatõestuse võimatuses. Seda kirjutades pidi ta just olema lugenud Diderot'd. Tõenäoliselt olid tal käepärast „Kirjad pimedast“, millega Mirabeau' vastav kiri on stiililiselt väga sarnane. „Kas on jumalat? Kas pole ühtegi jumalat? Kas ta segab end selle maailma asjadesse? Kas ta ei sega end sellesse?... Ma ei tea koguni... Ma ei tea, kas ta eksisteerib ega kuidas ta eksisteerib, aga ma tean, et moraal on inimestele väärtuslik ja koguni hädavajalik, vältimatu hariduse ja ühiskonna säilitamiseks ja kohustuslik igale mõistuslikule olendile.“ Selles tunneme jälle sõnaosavat Diderot'd. Oleks Mirabeau vaevunud ise formuleerima neid mõtteid, siis oleks neist tulnud pikad, põimitud, kõnekad fraasid. Kuid ta pole kunagi häbenenud laenata teistelt. Igatahes mõistis ta suruda käesolevale oma tahte ning loomuse pitseri; ta oli geniaalne redaktor ja korraldaja — lühendas, surus kokku, tõstis mustri jõudu ja pani hoogu teosesse. Ta andis lausele epigrammilise pöörde, iroonia, vihjamise.

Oktoobris 1778 suri Mirabeau' poeg. See surm ei kurvastanud teda eriti, tabas aga vana markiid, kes soovis oma nime edasielamist. Nii saavutati siis pärast pikki kauplemissi viimaks Mirabeau' vabastamine Vincennes'i vanglast. Talle tehti tingimuseks alustada uuesti abielu oma naisega ja lõpetada suhted Sophie'ga. Sophie andiski mehe vabaks, kuigi ta elu kaotas sellega igasuguse väärtuse. Ta laps oli juba surnud. Ta mees, vana Monnier, ei vastanudki anuvatele palvetele teda tagasi võtta. Kaheksa aastat elas ta maal väga vähesest rendist, pühendus haigeteravimisele; lõpuks, et mitte päris üksi olla,

abiellus ta kellegi ratsaväehvitseriga ja tappis enda ühel päeval pärast selle mehe surma 9. sept. 1789.

Mirabeau unustab vabaduse saamiseks iga-suguse isikliku väarikuse, ta saadab korduvalt järjest alandlikumaid kirju kogu sugulaskonnale. Talle sobib ses olukorras iga vahend, et ainult vabaneda vangistusest. 13. detsembril 1780 avanevad lõpuks vanglavärvad. Pärast lühikest peatust Pariisis elab ta oma isa mõisas Bignon'is, mängib temaga lotot ja ütleb „papa“. Sel puhul tuleks teada, et oma vangla-päevil ta oli protsessinud koos emaga isa vastu, hiljem aga vahetas osa. 1777. a. oli ta pealegi abielurikkumise ja röövimise pärast *in contumaciam* (tagaselja) surma mõistetud, oli kodanlikult surnud. Seda enam tuli end rehabiliteerida. Ta asus elama Pontarlier' vanglasse, ilmus kohtu ette iseenda advokaadina ja salgas maha iga-suguse suhte proua Monnier'ga. See oli farss. Loomulikult järgnes rehabiliteerimine. Nüüd tuli taastada abielu krahvinna Mirabeau'ga, kes mängis vahepeal teatrit provintsilosside asja-armastajate lavadel, hiilgas seal nagu päevil enne abielu ega lasknud selles tegevuses end häirida Mirabeau' taasilmumisest. Mirabeau nõudis ta tagasitulekut kolme päeva jooksul, madam vastas lahutusnõudega. Mirabeau otsustas ka ses asjas olla iseenda advokaadiks. XVIII sajandi ajaloos oli see ajalooline hetk, kui ringkonnakohtu rahumeelsed liikmed ja ülemkohtu juba tähtsamad kohtunikud nägid eneste ette ilmuvat mõõga-aadlikku, kes, igasugust kooli-pärast õigusteadust tundmata, praalis valjusti oma aadlikkusega ja kandis laostunud näojoontes ebaharilikult vaheldusrikka elu pitserit.

Kohkumata sellest eelmõjust, mida äratas juba paljas ta nimi, vallutas Mirabeau esimeste sõnadena kuulatava, uudishimuliku publiku tähelepanu, ründas vastasadvokaati nõnda, et see kanti minestanult saalist, ja pani vaikima prokuröri. Ta avaldas kõigile sügavat muljet ja otsekui mängis preluudiumi kõnelahinguile, mille võitmiseks ta oli loodud. Juba sel korral võitis ta rahva südamed, kes saatis ta kuus aastat hiljem oma saadikuna rahvuskokku. Ta kustutas ka mälestuse endistest aegadest, mil ta läbi peksis oma võlausaldajaid. Pärast Mirabeau' viimast apelleerimist kohtunikkude erapooletusele ja õiglusele, taandus kohus otsust tegema. Oli kõva võitlus rahva meelsuse arvestamise, õigluse, parteilikkuse ja kohtu au vahel. Mirabeau mõisteti siiski süüdi. „Voodi ja laua lahutamine“ kuulutati välja naise kasuks. See protsess otsustas Mirabeau' elu. Oleks ta jäänud võitjaks, siis oleks ta perekonnas ja seltskonnas jälle saanud koha, mis tal oli pärast abiellumist, ta oleks jälle leidnud oma varanduse ning kodu. Tema reputatsioonile löödud haavad oleksid aegamööda paranenud; oleks piirdunud sellega, et samuti nagu isast, onust ning igast Mirabeau'ist oleks temastki öeldud: „Tal oli tormiline noorus.“ Revolutsiooni puhkedes ta suured vaimuanded, ta vaadete julgus, ta inimesetundmine poleks kindlasti lasknud tal etendada väiksemat osa kui see, mida ta tegelikult etendas. Kuid ta oleks sekka löönud poliitilisse ellu vastavalt oma seisusele, külg külje kõrval reformisõbralikkude aadlikkudega. Tal oleks tulnud eemaldada vähem takistusi teelt, vähem kättemaksutungi alla suruda. Nüüd aga pärast kohtu otsust langeb ta võidetuna tagasi komp-

romiteerivasse seiklusellu ja vääritudisse võt-
teisse. Ta vajab palju raha ja katsub seda han-
kida ükskõik milliste vahenditega.

Nagu Mirabeau vanglas oli kulutanud sihi-
tult oma tegevustungi, nii ei saanud ta nüüdki
kasutada oma teadmisi ning loomisjõudu tea-
tud kindlaks eesmärgiks, sest ta oli halva kuul-
susega inimene. Aastad 1780—1786 on ta rännu-
aastad, kus ta asjatult katsub saavutada vähegi
sobivat tegutsemisala. Kõik ukсед on talle su-
letud. Varem pahandas ta seltskonda oma eroo-
tilise kirega, nüüd tõukas ta nad eemale oma
pamflettide avaldamisega. Pärast lahusprot-
sessi sõitis Mirabeau esmalt Inglismaale pool-
prantslanna Henriette-Amélie van Ha-
ren'i saatel. See elas vaba pensionärina ühes
prantsuse kloostri ja Mirabeau pidi kosimisega
ründama teda mitu kuud enne, kui ta otsustas
ohverdada oma rahu sellele tormakale inimesele.
Ta püüdis kodutust põgenikust teha väärrika
kodaniku, anda talle kodu ning perekonna. Ent
asjata — Mirabeau hülgas hiljem selle truu
naise oma raamatukaupmehe Le Jay' õela naise
kasuks.

Millist osa mängisid tegelikult naised Mira-
beau elus? Tal olevat õnnestunud võita kõiki
naisi, välja arvatud ta enda oma, ütleb Henriette
Herz. Kas õnnestus ühelgi ta teekaaslannal
mõjutada või kujundada ta iseloomu? Milline
oli lõpuks Mirabeau' arvamus naistest? Eel-
toodust võib-olla paistab, et armastus naiste
vastu sai talle saatuslikuks. Kuid kas armastas
ta tegelikult ainsatki naist selles mõttes, et
võiksime kõnelda tõelisest armastusest?

Tema abielu algas pettusega. Seiklejaloo-
mus kihutas teda kõrvaldama kaaskosilasi ja ta

saavutas selle kõige ebadelikaatsemal viisil. Nii-
suguselt vildakalt aluselt oli võimatu jõuda abi-
kaasade hingelis-vaimse ühenduseni. Seda tõen-
dab kujukalt juhuslikult vahetatud kirjade külm-
toon. Mme de Mirabeau kirjutab oma abikaa-
sale kolmandas isikus. Ta petab oma meest
ilma kahetsuseta, ei taha jagada tema vangis-
tust ega põgeneda koos välismaale. Kui mees
on vabastatud vangistusest, keeldub ta jätka-
mast abielulist kooselu ja nõuab abielulahutust.

Nende väike poeg suri varakult; kummalegi
vanemale ei valmistanud ta surm valu; kumbki
ei tundnud endal olevat kohustusi lapse suhtes.
Alles kui Mirabeau oli saanud kuulsaks riigi-
meheks, püüdis naine jälle sõlmida ühendust,
kuid asjatult. Mirabeau vihkas seda naist, nagu
selgub loendamatuist kohtadest kirjus Sophie'le,
kus ta süüdistab naist oma õnnetuses. Objek-
tiivselt tuleb aga kinnitada, et Mirabeau ise
põhjustas selle kannatuse oma seiklushimuga
ja piiritu elujanuga. Ta ei suutnud ühtki päeva
elada naisteta ja need kõik alistusid ta kõne
võlule. Kui proua de Staël rõdult kuulas kõnet,
mida Mirabeau pidas ta isa, rahandusminister
Necker'i vastu, oli ta alguses täis pahameelt
ning põlgust. Varsti aga muutus see meeleolu
ohjeldamatuks vaimustuseks, lõpuks toetus ta
üle rõdu võre ja plaksutas nagu meeletu käsi.

Kui tähtsad ning nimekad naised ei suutnud
vastu panna Mirabeau' isiklikule võlule, siis on
kergesti mõistetav, et Sophie de Monnier, ühe
rauga noor naine, alistus sellele kohe. Kuid
mida otsis Mirabeau temas? Mis ajas teda sel-
lesse õnnetusse seiklusse? Mida tähendas eeros
üldse rokokoo-ajastul? Armastus tähendas too-
kord iha ja lõbu. Lõbu oli selle ajajärgu hing

ning võlu. Miski, mida poleks loonud iharus, ei jää püsima sellest „naise sajandist“. Tütarlaps abiellub, et pääseda vanemate eestkostmise köidikuist, et vahetada neid abielupõlve vabaduse vastu. Alles abielus hakkab ta etendama oma osa. Alguses armastab ta oma abikaasat loomuliku süütusega, ta peagu jumaldab teda. Seda andumust talub mees heatahtlikult. Kuid varsti annab ta naisele mõista, et see teeb oma lihtsameelsusega end naeruväärseks. Galantne abikaasa ise annab talle nõu: „Võtke endale armuke, madam, ja te meeldite mulle, armas sõbratar.“ Siis käib naine jälle seltskonnas ja võetakse vastu armastusväärse lobisemisega, kahe-mõttelisustega ja anekdootidega. Kohtumise kergus, võrgutamised, kombes on liitunud vandeseltsiks naise vastu. Kui kavaler ütleb: „Ma armastan sind,“ siis see tähendab: „Ma himustan sind.“ Igatsustes vaevlemisest ja kartlikkusest pole juttu. Suurte kirgede ja tundmusõndest aeg on möödas. Aukartus naise ees — see oleks ta võlude solvamine, mehe naeruvääristamine. Naine andub armastusele ilma vastupanuta. Ainult ei mingit homset armastuses! Seejuures valitseb naine oma vaimuga XVIII sajandit. Ta käsutab õukonnas ja oma kodus. Tema dikteerib avaliku arvamuse. Ta otsustab poliitiliste sammude üle, määrab kirjandusliku teose soodsa või ebasoodsa vastuvõtu. Naiste kaudu tõuseb või langeb härrasmees, luuletaja, filosoof. Nad teavad eduka elu saladust — võrgutada inimest vestluse osavusega. Kõik nende kaudu, mitte midagi ilma nendeta.

Kuid vaim raiskus, sest teda pillati valikuta. XVIII sajandi daamide ja aadlimeeste tegevus ning elu muutub mänglevaks ning kergatsli-

kuks. Süda ei võta millestki osa, tuntakse põhjalikku igavust. Armastus ei too enam rahuldust, ainult täitmatust. Niisiis igatsetakse midagi uut. Järsku on trumbiks loodusteadused, meditsiinilised kursused. Loodusteadustest oli ainult väike samm loodusetunde juurde ja sügavama kireni armastuses. Rousseau muutus suurmoeks. Ka Mirabeau ja Sophie teevad kaasa selle moe. See ei tähenda, et aadlikud daamid ja härrad oleksid pooldanud või tõsiselt arutlenudki Rousseau' tihti vasturääkivaid maksime. XVIII sajandi naised, kellel seltskonnas oli niivõrd valitsev seisund, poleks kunagi pooldanud näiteks selliseid põhilauseid: „Kui naise osaks on meeldida mehele ja talle alistuda, siis peab ta end tegema talle meelepäraseks“; „Kui mehed juba üldiselt peavad piirduma kasulikkude teadmiste õppimisega, siis kehtib see veel suuremal määral naise kohta“; „Sõltuvus on naiste loomulik seisund ja juba tüdrukud tunnevad, et nad on loodud sõnakuulmiseks“; „Naistel võib olla vabadust ainult vähesel määral“.

Nende mõttetuste üle tehti tublisti nalja. Kuid suur kirk, tundmusele andumine sai uue väärtuse. See andumus ei toonud alati õnne naistele, eriti mitte Sophie de Monnier'le. Ta murdus hävitavas kires, ja abielus, mis teda ei rahuldanud, lõpetas oma elu pisarate ning enesetapmisega. Sophie'st kõneldakse, et ta polnud isegi eriti ilus, vaid väheütleva näoilmega, kartlik, kohmetu ja kirglikus väljendumises saamatu, peagu harimatu. Mis muud võis meelitada ja kihutada Mirabeau'd, kui tema täitmatust kehalikus naudingus. Mirabeau'le oli mäng suure armastusega ainult üks lisaerutus.

Kellele muidu oleks ta kirjutanud vanglas oma hõõguvad armastuskirjad, kui mitte oma valukaaslasele? Kindlasti on nende seas mõningaid ehtsaid südamehäali, sest ta vajas inimest, kellele end jäagitud avaldada, ja polnud teist kui Sophie. Ka võisid selle naise naiivsus ja kohtlus võluda enese haritusest üliküllastunud meest. Meenutades Rousseau'd kiidab ta Sophie' lihtsust ning loomulikkust. „Nii on Sophie ja nii on ta kirjad. Tema stiil pole kunagi rikas, kuid tabab ikka seda, mida öeldakse, sest ta tunneb alati, mida ütleb. Sellest siis siiras väljendus, hingeline peenus, energiline lihtsus, mis läheb südamesse, jagab talle rõõmu, igatsust ning armastust.“ Mirabeau puistab kirjadesse kõik oma mõtted, et ise saada selgust vasturääkivate mõtete ning tunnete külluses, mis läbibistab ta rinda. Kuid kõik need kirjad on monoloogid. Kuskil pole näha, et ta kordki oleks vastanud mõnele Sophie' algatusele, — selle naise poolt ei algatatud kunagi midagi. Sophie ainult teatab oma murest, oma käekäigust, oma piiritust armastusest, kuid kuskil pole ühtegi ideed, kuskil ühtki jälge iseteadvusest, sest tal polnud seda. Mirabeau jätab talle meeletu usu, et ohverdumine kuni endast loobumiseni on ilusaim ning kõrgeim, mida naisel on anda mehele. Ometi ei kõhkle Mirabeau veel vanglaski sõlmimast suhteid teise naisega — seda näitavad kirjad Julie Dauvers'ile, ja viimaks ohverdab ta Sophie' kõhklematult oma vabaduse eest; kirjavahetus soikub peagi täiesti, tal pole isegi puhtinimlikku huvi oma õnnetuskaaslase vastu. Küll rõõmustas ta siiralt oma tütre Gabriel-Sophie' sünni üle; kuid juba palju külmem on kiri, mille ta kirjutab

Sophie'le lohutuseks pärast väikese tütre surma. Seejärel lõtvub aina rohkem ta huvi Sophie' vastu, seda enam kui aegamööda tekib lootus vabadust tagasi saada. Kui ta kohtu ees salgab igasuguse suhte Sophie'ga, oli see naine tõesti kustunud ta sisimas. Sophie'l polnud iial õnnestunud Mirabeau' iseloomu kujundada või ta hinge üllastada. Hinge asemel kandis Mirabeau rinnas peeglit, milles ta nägi omadusi, mida ta just endas näha soovis. Ta oli kiidelnud Sophie'le, et on omanud juba kolmsada naist. Kahjuks polnud Sophie temale rohkem kui üks neist kolmesajast. Nüüd mõistame, miks ta õrnad armastuskirjad olid osalt lehekülgede kaupa maha kirjutatud kaasaegseist romaanidest. Need kirjad olid pigemini tema vangistuse läbi erutatud meelte saadus kui südame pihtimus.

Kirjad Julie Dauvers'ile olid kirjutatud naisele, keda ta polnud näinud kunagi oma elus. Julie oli härra de la Fage'i sõbratar ja sel härral jällegi olid intiimsed suhted printsess de Lamballe'iga. Mirabeau lootis selle kirjavahetuse kaudu sõlmida sidemeid õukonnaga. Ükski armastusväärseist lauseist ei käinud preili Julie' kohta. Mirabeau toimib täiesti küünikuna, niikaua kui ta tegeleb tundmatu preiliga. Too polnud talle üldse tähtis. Ta pidi olema ainult sillaks. Mirabeau loobub kirjavahetusest, niipea kui märkab, et ta selle kaudu ei saavuta oma eesmärki.

Ainus naine, kes äratas temas vähemalt austust, on Henriette-Amélie van Haren, keda nimetati Mme de Néhra'ks. Vastu harjumust pidi Mirabeau teda mitu kuud kõhima, enne kui madam otsustas loobuda oma rahulikust elust tema kasuks. Ta on ainus naine,

kellest Mirabeau ütles: „Ma pole teda väärt.“ Selle naise otsuse määras mitte armumine, vaid kaastundmus rahutu kodutu vastu. Mirabeau oli nii täielikult hüljatud ning piinatud oma deemonist, et naine tundis ohverdumiskohustust, et luua talle kodu, sõpruskonda, soojust, rahu. Ta müüb hobused, vabastab kõik teenrid peale ühe, parandab pesu ja kannab salaja kul-lasepa juurde tagasi kingid, millega Mirabeau ta üle puistab. Ta sunnib Mirabeau'd oma juurde võtma ja adopteerima ühe Mirabeau' väljaspool abielu sündinud lapse — see on L u - c a s de Montigny, pärastine „Mirabeau' memuaaride“ väljaandja. Ta oli õrn, vaikne laps, tänulik kasuvanemate õrnuste eest, sest ta oli olnud kaua hoolitsuseta. Kuid Mirabeau väidab, poisil olevat „metsik hing“. Ta varastab teiste laste võluvaimaid ning imelikemaid mõt-teid, et panna neid oma poja suhu. Mme de Néhra saadab Mirabeau'd Inglismaale, hoolitseb, et tal tagasitulekul Prantsusmaale poleks karta ühtegi *lettre de cachet*'d, ja loob talle auväär-sed seltskondlikud raamid peatustel Saksamaal, eriti Berliinis. Olles teineteisest lahus, kirjutab naine talle hoolimata mehe alatistest palvetest ikka ainult väga lühidalt. Kuid iga rida kan-nab sisemine kindlus ja ta sunnib ka Mirabeau' mõõdukamale toonile oma kirjades. Need kir-jad ei tulva enam ülevoolavaist fraasidest, vaid kõnelevad olulistest muljetest, näit. audientsist Friedrich Suure juures ja selle valitseja poliitilisest tööst. Mirabeau austas Mme de Néhra'd, ja tänu selle ettevaatusele ei komistanud ta enam. Selle naise iseloomu tervendaval mõjul jõudis Mirabeau selleni, et leidis oma eluõnne mitte ainult iseendas, vaid oma isiksuse andmi-

ses riigile. Tõenduseks on üks van Hareni kirju, milles ta mainib asjaolu, et ta on keeldunud kõnelemast nende lähemast tulevikust kroonilise rahapuuduse pärast ja et Mirabeau olevat vastanud: mure oma majapidamise pärast on täiesti tähtsusetu võrreldes riigi rahanduse vi-

Mme de Néhra.

letsusega. Ainult riigi päästmise mõtted olivat midagi väärt. Sellega ühenduses oli ka nais-teaustusel nüüdsest peale tema elus ikka väiksem tähtsus ja järgides madalamaid impulsse, vahetas ta kindlaseeloomulise õrna blondi ja graatsilise Mme de Néhra' mööduva armusuhte vastu oma raamatukaupmehe naisega. See oli revolutsiooni eelõhtul. Mme de Néhra lahkus tema majast ja Prantsusmaalt, kui Mirabeau' kuulsus hakkas levima. Ta oli niikaua hoid-

nud oma käe kaitsvalt mehe kohal, kuni see teda enam ei vajanud. Ta täitis tõesti ustavalt endale vabatahtlikult võetud kohustuse — aida- ta Mirabeau'd õnnes ja õnnetuses.

Armuhetetele raamatukaupmehe naisega järgnesid varsti teised; tantsijatarid ja näitle- jannad pakkusid talle pinge lahendust pärast töörikkaid päevi, kuid ka ei midagi rohkem. Üldse polnud Mirabeau'l naistega lähemat si- det kui M o n t e s q u i e u'l, kes oma kuulsas teo- ses „Seaduste vaim“ käsitleb naisi ainult see- pärast, et maakera pole mõeldav nende olevus- teta. Montesquieu' arvamuse järgi oleks inim- soo õnn tegelikult suurim, kui need imelikud olendid elaksid eraldatult. Ainult külmema kliimaga maades, mis tagab naiste harmoonili- semat temperamenti, võiks neid vabastada su- letusest.

Pole mingi ime, et naiste osatähtsus Prant- suse revolutsioonis oli nii väike, sest ta üllai- mad teerajajad olid selle probleemi suhtes abi- tud. Mirabeau ei tunne üldse koos mehega inim- konna vabaduse eest võitleva naiskaaslase mõis- tet. Diderot' juures oleks ta võinud leida õhu- tust seltsimehelikuks käsituseks, kuid too hoi- dis oma edumeelseid kirjutisi kartlikult laua- sahtlis. Kirjutises „R a h v u s l i k u s t k a s v a - t u s e s t“ eitab Mirabeau järsult naise osavõtmi- se tarvet avalikust elust. Sest „tehes nad kaasva- litsejaks, võetakse nendelt valitsus“. Täiesti vallatud rousseau'likkudest mõttekäikudest, soo- vib ta, et naistel oleks tähtsust ainult emadena, abikaasadena, majapidamise juhtijatena. Seal igatahes tuleb sagedasti tarvitada nende nõuan- net. Üldse peaksid nad lahkuma kodunt nii har-

va kui iganes võimalik. Primitiivsest õpetusest kirjutamises ja arvutamises piisavat küllalt nende ülesande jaoks, milleks on laste sünnitamine ja hooldamine. On tõepoolest imelik, et Mirabeau võis väljendada naise kasvatuse kohta nii algelisi vaateid. Fénelon, sada aastat enne teda, käsitles seda küsimust palju mõistlikumalt. Ka Fénelon'i sooviks pole mingi *précieuse ridicule* — naeruväärne teravmeelitseja. Nais-
tel tuleb loobuda tegelemisest poliitikaga, sõja-
teadusega, filosoofiaga ja teoloogiaga. Nad on
loodud mõõdukaks tegevuseks. Naiste keha ja
vaim on vähem tugevad ning vastupanuvõimeli-
sed kui meestel. Kuid selle hüvitamiseks loo-
dus on andnud neile hoolsust, omapära ning öko-
noomsust. Mida nõrgemad on naised, seda täht-
sam on nende tugevdamine. Neil on ju täita
kohused, mis moodustavad kogu inimelu põhi-
alused. Jah, kindlasti naine on loodud kodu
jaoks! Just naised hävitavad majapidamise või
hoiavad ta ülal, neil tuleb korraldada iga üksik-
sasi majapidamises. Seetõttu naised määra-
vad heade või halbade kommete peasa kogu
maailmas. Rääkimata õnnistusest või kahjust,
mida nad võivad tuua avalikule heaolule, moo-
dustavad nad ju poole kogu inimkonnast —
selle unustab Mirabeau täiesti. Fénelon kir-
jeldab põhjalikult, milliste vahenditega tuleks
kujundada loomulikku, kindlat iseloomu, mil-
liste iseloomuvigade vastu tuleks võidelda; Mi-
rabeau ei käsitle seda üldse. Ta piirdub vih-
jetega lugemise, kirjutamise ning arvutamise
kohta. Fénelon arutleb väga põhjalikult usu-
list kasvatust, millesse Mirabeau hoolimata
Rousseau'ist ei süvene kunagi, kuna ta piitsutab
ainult materialistide kombel jesuiitliku kasva-

tuse väärnähtusi. Fénelon nõuab: õpetatagu tüdrukutele põhjalikult inimesetundmist, sest tulevaste perenaistena peavad nad majja võtma korralikke abilisi. Naised määravad kodus tooni. Nad peaksid õppima peale lugemise, kirjutamise, arvutamise ka ajalugu, ladina keelt, kirjandust, teatud ettevaatusega muusikat ja maalimist ja tundma õigusteaduse peamisi põhilauseid. Nad peaksid mõistma eristada testamenti kinkimisest, peaksid tuttavad olema lepinguga, pärandus- ja abieluõigusega. Nad peaksid tundma kohtuprotsessi üksikasju, et hoiduksid end kergemeelselt mässimast protsessimisse. Nad peaksid suutma valitseda ise oma maaomandit ning varandust, peaksid maal koole juhatama ja haigeravi organiseerima. Mirabeau seevastu kuulutas juriidilised õpingud üldse ülearuseks pärast seda, kui võidukas revolutsioon olevat andnud head seadused kõigile kodanikele; tegelemine õigusteadusega võivat siis ainult ebaõiglust tagaukse kaudu jälle sisse kavaldada. See oli tõeline jaanalinnu-poliitika. Kas peaks siis seaduseks olema, et kõik revolutsionäärid pärast eesmärgi saavutamist muutuvad kiirtempos väikekodanlasteks? Mirabeau ei mõistnud, et saavutatatu juurde ei tohi seisma jääda, muidu võib sattuda uude eluvaenulikkude tardumusseisundisse. Mirabeau peab võimatuks, et kasvatus tõttu mehega samaväärsel naisel oleks jõudu kasutoovalt mõjutada sotsiaalseid edusamme või seadusandlust. Kindlasti on naistel vaimu, graatsiat, kujutlusjõudu; ta ise hindab vestlust ilusa ning targa naisega; kuid nende riigiks olgu kodu, mitte maailm. Mirabeau, kõrgeadliku poeg, põlgas nõudlikke, tujukaid ja väga vaimukaid maailmadaame. Ta oli

küllastunud ja igatses Rousseau' kombel looduslikkust ning kodanlasevoorusi, kuigi ta õigupoolest haigutas nende kodanlike vooruste puhul nagu põlatud suurdaamidki. Siinkohal tuleb meenutada, et ka Mirabeau' ema ei omanud peale tugeva meelelisuse mingeid tähelepandavaid omadusi ega tegelnud laste kasvatamisega ja et Mirabeau vanemate-vahelises protsessis hoidis kord isa, kord ema poole. Ema ohjeldatus ning nõrkus polnud kohased tekitama pojas austust naissoo vastu. Samuti võis ses mõttes mõjuda asjaolu, et kõik naised andsid talle kiiresti järele, kuid oma naist ei võitnud ta kunagi. Võib-olla oli see kaotus süüdi, et ta vaatles naisi ainult kui oma ihade rahuldajaid, samaaegselt aga tundis end alati neist allpool asuvana ja neist võlutuna. Ei või kunagi pooldada seda seisukohta, mis naise vabadusetuse teeb seaduseks, mis vabaduse lävel poole inimesoost sündsusetundetult sellest ilma jätab ja liiati pärast seda, kui Mirabeau oli kogu elu aja kirjutanud inimsoo rõhumise vastu ja igatsenud tema vabastamist. Sellest paistab liigagi ilmselt, et ta sattus revolutsionääriks olude sunnil, et ta selle osa võttis ainult see pärast, et üldse mingisugust saada, ja et ta seda mängis küll geniaalselt, kuid poole südamega.

Reis Inglismaale, mis kuulus tookord hea tooni juurde, valmistas Mirabeau'le pettumuse. Et konstitutsiooniline monarhia Inglise eeskujul oleks taotlemisväärne Prantsusmaal, selle selgitamiseks ei vajanud ta reisi. Ta kirjutab kirjas Chamfort'ile, et Inglise põhikord on küll hea, kuid valitsemine vilets, et inglane on küll vaba inimene, kuid inglise rahvas üks ebavabamaid maa peal. Inglaste suurejoonelisusest kõnelda

olevat enesepete. Nad arvestavad kõike ja on kaalutlejad ka oma suhetes sõprade ja suurvaimudega. Nende suurimad kirjanikud on peagu kõik surnud nälga. Nende vankumatu meetodikindlus rõhub ning teeb võimatuks emotsionaalsuse. Tõesti tuleks ohata inimsoo õnnetu saatuse pärast, kui mõelda, et filosoofid võisid näha Inglise põhikorras kodanliku ning poliitilise vabaduse täiuslikemat eeskuju. Missugused on siis nende vabaduste garanteerijad? Monarh, kes on selle funktsiooni ainult pärinud ja jagab kõiki kohti ning pensione; aadlikud, kes seda funktsiooni edasi pärandavad ja on varustatud rikkalikult eesõigustega; parlament, kuhu lihtsad kodanikud saadavad oma esindajaid, kuna tähtsad linnad on sellest välja suletud. Kahtlemata on kuninga võim piiratum kui Henry VIII ajal, aga on ta sellepärast vähem kohutav? Ülemkoja, feodaalaja jäänuse ainus huvi on trooni kaitsmine ja oma võimu suurendamine. Alamkoda on täpselt niisama korrumppeerunud kui Cromwell'i ajal. Ei, inglased pole veel kaugeltki lahendanud probleemi: õigust igäuhele!

Mirabeau' püüded Inglismaal diplomaatilisse teenistusse astuda luhtusid ja 1. aprillil 1785 pöördus ta tagasi Prantsusmaale. Proua van Hareni abi tõttu pole tal esmakordselt karta mingit *lettre de cachet'd*, aga et ta vanemate protsessis läks vahepeal ema parteisse, on ta niisama varanduseta kui vaba. Enda elatamiseks peab ta kirjutama. Tema populaarsus hakkab kasvama; seepärast kirjutab ta nüüdsest peale oma nime all. Pamflettide tõttu sulguvad talle aga ringid, kuhu ta sünni poolest kuulus. Olles ise väljatõugatu kasvas ta ikka enam

kõikide rõhutute advokaadi ossa, kuid ta ei lakanud kunagi tundmast end aristokraadina. Ta kaasaegsed ei mõistnud, et tõeliselt suur inimene peab alati olema oma seisuse kadunud poeg — seetõttu koheldi teda kõikjal umbusaldusega. Raha saamiseks kirjutas ta pamflette, mis paljastasid rikaste ning valitsejate petlikke ärimanöövreid; ta paljastas pettuse, mida aeti *caisse d'escompte*'i — diskontokassa — paberitega, Saint Charles'i panga ja Pariisi veevärgi aktsiatega. Ta lootis nende paljastustega sundida valitsust andma endale mingi ameti. Teda kahtlustati ostetavuses, kuid ta pole kunagi kaitsnud oma veendumuste vastaseid väiteid.

Jaanuaris 1786 reisis Mirabeau esmakordselt Berliini; teda, nagu paljusid prantslasi meelitas Friedrich Suure õu, et lähedalt uurida selle mehe poliitilist tööd. Ta pöördus tagasi „Berliini õukonna sala-ajaloo“ kavaga. Juulis 1786 on ta teist korda Berliinis, seekord salajase missiooniga, mida Pariisis küll keegi ei pea tähtsaks; kuid peeti paremaks anda sellele ohtlikule inimesele lõpuks tegevust välismaal, et mitte hoida teda vastasena kodus. Tal oli nüüd vähemasti üks mõjukas sõber — Talleryrand.

Prantsuse rahandusolud halvenesid vahepeal üha enam. Calonne ei teadnud enam, mis teha. Otsustati kokku kutsuda notaablid. Neid oli 7 printsi, 14 prelaati, 36 hertsogit ja krahvi, 12 kuningliku nõukogu liiget, 38 parlamendi esindajat, 12 provintsiseisuste ja 25 suuremate linnade esindajat. See notaablitekoosolek tähendas hädaseisukorra esimest tunnustamist. Mirabeau taipab kohe, mis tund on tulnud, ja reisib 19. jaanuaril 1787 Berliinist Pariisi. Salajase

agendi poolametlik seisund ei rahuldanud teda ammugi enam, ta lootis, et talle pakutakse notaablite sekretäri kohta. Kuid sellele ei mõeldudki. Peale selle käis ta ringi mõttega saada koht Brienne'i uues valitsuses. Ka see oli illusioon. Ta nooruse eksimused ja agressiivne viis oma soovide esitamisel kujunesid talle alati takistuseks. Oli ta ju kirjutanud Pariisi umbes sel viisil: „Mulle on villand poliitilise all-ohvitseri mängimisest, ma ootan, et mulle lõpuks usaldataks mõni ministeerium.“ Varem ei võinud ta avaldada oma aktiivsust, kuna istus vanglas, nüüd aga ei saanud ta kuskil tegutseda, sest teda põlati.

Tal ei jäänud jällegi muud üle, kui rakedada oma talent kirjanduslikuks tegevuseks. Ta läks veelkord Saksamaale, nimelt Braunschweigi, et seal koos major Mauvillon'iga lõpetada juba alatud kaheksaköitelist teost „Preisi monarhia Friedrich Suure aja 1“. Selle tööga tahtis ta tõusta pamfletistist kirjanikuks. Ühes pärastises peatükis vaatleme lähemalt selle raamatu voorusi. Oma sõbratarile kirjutas Mirabeau: „Kui see teos ilmub, olen ma umbes 38-aastane; julgen ennustada — see teeb mulle nime, ja on võimalik, et minu isamaa pisut kahetseb, et on jätnud jõude sellise vaatleja ja on tasunud halvasti selliseid töid.“ Ta pühendas pärast selle raamatu oma isale, kes tegi mõned hammustavad, kadetsevad märkused, kuid oli siiski vaimustatud teosest. Ta nimetas esmakordselt oma poega geeniuks, ja seda ta oli tõesti.

1787. a. lõpul on Mirabeau jälle Prantsusmaal. Ta igatseb aega, kus ka talent oleks võim. 1788. a. lõpul pakub ta end valitsusele, et selle

liitlasena generaalstaatidesse pääseda. Ta räägib kuninga autoriteedi säilitamise kavast ja kirjutab tollest kohutavast ministrite tõvest: mitte iial suuta otsustada täna seda anda, mis homme kindlasti kistakse neilt vägisi. Ta püüab luua koalitsiooni kuningavõimu ja rahva vahel eesõigustatute vastu; ta tahab monarhia huve ühendada demokraatiaga. Kuid ikka pole kindel tema valimine generaalstaatidesse. Kandidatuurist Elsassis peab ta loobuma. See oli „Berliini õukonna salaajaloo“ (Histoire secrète de la Cour de Berlin) ilmumise esimene tulemus. Koduproovintsis ei saada teda generaalstaatidesse valida, sest ta pole mõisaomanik ja isa ei taha talle seda veel anda, mis ta kord niikuinii pärib. Isa äraütlemine oli viimane lüli põhjuste ahelas, mis tegid Mirabeau'st deklasseeritu. Revolutsiooni eelõhtul on Mirabeau vihane, kibestunud ja kriimustatud loendamatuist takistusist, mis ikka jälle satuvad ta ette. Ainult kolmas seisus võtab ta kohe vaimustusega omaks meheks. Nii kujuneski, et kaks aastat enne surma asetub ta saatusest määratud kohale. Kui temast nüüd tõesti sai revolutsiooni esimene suur seadustelooja, kuigi ta kunagi polnud mõelnud arendada oma ideid süsteemiks, siis johtus see eelkõige sellest, et sügavad kannatused ning alandused olid kujundanud ta inimeseks, kes ses nõiakatlas seisis nii öelda kõrgemal asjandest, kes oskas eristada seda, mida minevikus oli väärtuslikku, mis vajalik oleviku jaoks ja soovitav tulevikule. Mirabeau tegi kohusest esineda oma rahva usaldusmehena õiguspäraselt omandatud õiguse, kui ta geniaalselt rahustas näljamässud Marseille's ja Aix'is. Seal oli ta

hiilgav patrioot. Mõlemas linnas valiti ta kolmanda seisuse esindajana generaalstaatidesse; ta võttis vastu valimise Aix'is ja tuli siis Marseille'sse ära ütlema. Nelisada noort inimest hobustel, tõrvikud käes, ümbritsesid lahkumiskohtul ta loorberitega ehitud vankrit.

Ta sööstab tegevusse ägedalt nagu inimene, kelle päevad viimaks on tulnud. Kohe asutab ta ajakirja „Provence'i kuller“ (Le courrier de Provence), milles erakordse avameelsusega arutab päevaküsimusi. Ikka veel katsutakse raskendada ta seisundit ja levitatakse umbusaldust ta vastu. Alles pärast, mõned kuud enne surma saavutas Mirabeau, kes eluaeg oli püüdnud edu ning au, ja ikka seda mitte kätte saanud, kõrgeima au, mida rahval on pakkuda — ta valiti veebruari esimesel poolel 1791. aastal rahvuskogu presidendiks. See lõpuks oli deklasseerituse kaotamine, rehabiliteerimine ja ta haaras sellest innukalt kinni, et näidata, mida ta suudab ja juba ammu oleks võinud saavutada. Tema tööagarus, ebaparteilikkus ja vaimuvalmidus suurendavad veel kuulussära kohal, kus enamik ta eelkäijaid oli vääratanud. Mirabeau nautis siiski ka oma luksustarviduse ja edevuse rahuldust, kui ta oma talendi tõttu oli juba millekski saanud ja kuningas talle määranud rikkaliku pensioni. Ta tegi seda tuliselt, nagu tahtes hüvitada pikki kannatusi. Kuid ta tervis oli vilets, just nüüd tundis ta end pikkamisi surevat. Ühes kõneluses õega, madam de Cabris'ga, ütles ta ise, et tahtvat tagasi tõmbuda riigiasjadest niipea, kui on lahendanud saatusest temale määratud ülesande — uue, noore Prantsusmaa konsolideerimise. Ta tõttas teadlikult oma surma poole.

Prohvetlikud olid sõnad, mida ta lausus elu lõpul Dumont'ile: „Kui mind enam pole, siis teatakse, mis olin väärt. Õnnetus, mida mina takistasin, langeb igast küljest Prantsusmaale; sel roimarlikul parteil, kes väriseb minu ees, pole siis enam ühtki ohjeldajat. Mul pole muud silmade ees kui tulevane õnnetus... Kõlvatute partei saab valitsema kõiki ja puistab Prantsusmaa üle koledustega.“

VIII.

MIRABEAU KIRJANIKUNA.

Terve ahelik õnnetuid asjaolusid ning väär-
samme oli põhjustanud, et Mirabeau peagu elu-
aeg valas oma poliitilise ande kirjutamisse. Kui
jätamegi kõrvale puhtakujulised pamfletid, jääb
üle ometi terve rida kirjutisi, mis väärivad põh-
jalikumat vaatlust. Peale kahe ajaloolis-sotsio-
loogilis-ökonomilise teose, nimelt „Preisi
monarhia“ (Monarchie prussienne) ja „Ber-
liini õukonna salaajalo“ käsitlevad
nad kõik suurt teemat, mis huvitas kõiki XVIII
sajandi vaimuinimesi — *ancien régime*'i, vana-
korra väärnähtuste paljastamist.

Eriti üht võimu oli tundnud Mirabeau enda
nahal varakult ja tihti — kohtuvõimu. Üldse
oli avaldatud tema vastu 17 *lettres de cachet*'d.
Kohtuasjandus tol ajal oli enam kui klassiko-
hus, ta oli klikekohus. Kui oldi aadlik, lahenda-
dati tüliasjad erateel, kasutades oma suhteid,
esitades oma soove. Louis XVI ajal polnud küll
enam kombeks inimestel päid maha raiuda, ku-
ningas oli selleks liiga hea, nagu öeldi. Kuid
ta võis lasta inimese vanglasse visata *lettre de
cachet*' kaudu ja ta lihtsalt sinna unustada.
Pariisis oli enne revolutsiooni 30 vanglat, kuhu
võidi sattuda kohtuotsuseta. Sellele lisandusid

veel mõningad kloostrid. Jesuiidid juhtisid Louis XVI ajal kõiki riigivanglaid, mis olid piinakohtadeks jansenistidele ja protestantidele. Haua-unustus ümbritses seda kõike. Sellest hüljatusest tuldi mõnikord välja rottidest näritud ninaga ja kõrvadega. Kui saadi valmis protestantidega, võeti käsile jansenistid, siis literaadid ja filosoofid, nagu Voltaire, Diderot, Rousseau. Neid *lettre de cachet*'sid anti intendantidele ilma nime märkimata, *in blanco*. Raiskavalt käidi ümber inimsoo kalleima varaga, vabadusega. *Lettre de cachet*'d olid tulusaiks äritsemisesemeiks. Neid müüdi isadele, kes tahtsid vangistada oma poegi, neid anti naistele, kes olid tüdinenud oma meestest. Viimane vangistamis põhjus oli väga sagedane. Kõik toimus „headusest“ — kuningas oli liiga hea, et keelduda andmast *lettre de cachet*'d, intendant oli liiga hea, et mitte rahuldada paluvat daami. Neid koledaid käskkirju anti armastusväärsest, tähelepanelikkusest, viisakusest. Inimene maeti elusalt, sest need armastusväärased riigiteenrid olid pea kõik aadlikud seltskonnahärrad, koormatud oma lõbustustega, muretud ning kergemeelsed sel määral, et olles kord vangistanud kellegi vaese õnnetu, polnud neil enam aega mõelda ta asjale, Pole ime, et Mirabeau üks esimesi poliitilisi töid kannab pealkirja „Pitserkirjad ja riigivanglad“ (Des lettres de cachet et des prisons d'Etat, 1782). Ta arutleb selles raamatus *lettres de cachet*' suhteid positiivse õigusega, loomuliku õiguse printsiipidega ja samuti ka seltskonnaga. Üks lõpupeatükke on pühendatud ühiskonna kujunemisele; siin kirjeldatakse inimühiskonna kujunemise tingimusi ning põhi-

aluseid: „Austus eraomandite vastu, samuti meelelisele tajule rajatud õigus, enesearmastus ja heatahtlus, mida tungivalt nõuab meie loomus, on esimene õigus, mis köidab inimesi ja ainus ühiskonnale vajalik siduv punkt.“ Niipea kui Mirabeau ses kirjutises muutub filosoofiliseks, toetub ta alati Rousseau'le („Émile“ või „Ühiskondlik leping“) või mugavuse pärast lihtsalt tsiteerib teda. Mirabeau ei ehitanud kunagi oma filosoofilist või poliitilist süsteemi, kuid ta on võõraste mõtete osav redigeerija. Nii on ka kirjutises „Pitserkirjad ja riigivanglad“ selgeimad laused need, mis on tsiteeritud sõna-sõnalt Rousseau'lt. Teose tuumaks on tõestus, et vangistades kodaniku *lettre de cachet* läbi ilma kohtuotsuseta, eksitakse avaliku õiguse ja seaduste vaimu vastu. Kuigi vangistus toetuks seaduslikule põhjale, oleks ta ebaseaduslik ja vihkamisväärne, sest ta eksib loodusseaduse vastu, mis eeldab vaba inimest, ja lõpuks on vabadus kõikide inimeste võõrandamatu õigus. *Lettre de cachet* kasutamine on türanniline nähtus, millisest seisukohast teda ka ei käsitataks ja ta hetkeline kasulikkus on täiesti illusoorne ega suuda kunagi kaotada sellest johtuvaid kohutavaid tulemusi. Arvamus, et valitsusele võib lubada süütu inimese ohverdamist enamuse kasuks, on põlgusväärsemaid väiteid, mida türannia eales on leiutanud. See on otse vastu ühiskonna põhiprintsiipidele. Kõik kehtiva ühiskonna paremused olelevad ainult rikaste ning võimsate jaoks, kõik tulused ametid ainult nende jaoks, kõik armud, kõik erandid reserveeritakse vaid neile. Kui nimekas inimene röövib oma võlausaldajat, pääseb ta karistusest. Kui varastatakse niisuguselt inimeselt, asub

tegevusse terve politsei, ja häda süütule, kellele langeb kahtlustus. Kuivõrd hoopis teissugune on vaese õigus! Mida rohkem inimsugu võlgneb talle, seda enam keelab talle seltskond. Kõik uksed on temale suletud, isegi kui tal oleks õigus lasta neid avada. Et *lettre de cachet* asetab süütu süüdlasega samasse seisundisse, on küllaldaseks põhjuseks selle meetodi igaveseks kaotamiseks, sest türanniline on iga meetod, mille eesmärgiks on süütu inimese ohverdamine oletatavale avalikule kasule. Igal kodanikul on õigus nõuda, et tema üle otsustataks ainult seaduste järgi ja objektiivsete kohtunikkuude kaudu. Üheks Inglise õiguse aksioomiks on, et parem pääsegu kümme süüdlast, kui et üks süütu hukub. Selles aksioomis kostub inimsuse karje, mida mõistus ning kogemus veelgi toetavad.

Oma noorustöö „*Essée despotismist*“ kohta ütles Mirabeau ise ühes kirjas Sophie'le, et selles leiduvat küll mõned head ideed, kuid olevat kirjutatud ilma kava ning meetodita. Selle arvamusega tuleb nõustuda. Mirabeau lähtub ses kirjutises erinevusest loodusliku inimese ja ühiskondliku inimese vahel. Rousseau' laadis käsitleb ta siis küsimust, kuidas on tekkinud ühiskond, ja ühineb Rousseau' vaatega, et inimene on loodud heaks. Kuid järgmises lauses ta väidab, et inimene on loomu poolest despootlik, ja toob tõenduseks imikute käitumise: „Te suhtute osavõtlikult tema nutusse; ta tüütab teid kahtlemata sellepärast, et te ta sõna kuulaksite: näete, siin on esimene õppetund ja esimene despotismi akt.“ Inimene on vaheldumisi despootlik ja orjalik, sest orjusest rikutud inimene muutub kiskjaks, kui ta hetkeks vabaneb rõhumisest. Üleoleku-soov on inimsüdame pea-

mine tõukejõud. Sellele vastab soov "alla suruda teisi inimesi. Need kaks kirge tekitavad tširannia ja orjuse.

Nende esitustega ühineb arutus sellest, kas inimene on ühiskondlik looduslikus seisundis, s. o. enne sotsiaalset lepet. Mirabeau' arvamuse järgi Rousseau eksib väga, öeldes, et looduseinimene võitleb ühiskonna ja ühiskonna tekkimise vastu. Ta toetub ühele kohale Rousseau' teoses „Arutus võrdsusetuse tekkimisest“, nimelt väitele, mille Rousseau võttis tagasi „Ühiskondlikus lepingus“ (VIII peatükis). Rousseau' selgitused riigikodanluse kohta kattuvad Mirabeau' omadega, s. o. inimene pole üksinda midagi, riigikodanik seevastu omab sotsiaalse leppe tõttu rohkem vabadust ning eeliseid kui looduseinimene. „Tema kasu avaldub kodaniku-vabaduses ja omandusõiguses kõige kohta, mis tal on.“ Mirabeau lõpetab selle osa järgmiselt: „Kas ei peaks järeldama, et ühiskondlik olukord on inimesele kõige parem, et see on tema täiustumisvõime kõige väärikum rakendus ja kõige õnnelikum tulemus.“ Inimene on alles siis tõesti inimene, s. o. järelemõtlik ja kõlbelisuseks suuteline olend, kui ta hakkab organiseeruma. Senikaua kui ta ei tee seda, on ta barbar. Inimene ei kaota midagi ühiskonna moodustamise läbi, vastuoksa — ta suurendab oma eeliseid ning vabadust ja varustab end tagatisetega. See pole aga üldse Mirabeau' oma idee, Rousseau oli öelnud seda ammu enne teda. Mirabeau ei lugenud teda täpselt ja haaras välja ühe lause, mis ei ühtu Rousseau' süsteemiga. Selliseid vasturääkivusi tuleb Rousseau' puhul arvestada. Täpselt ühes Rousseau'ga ütleb Mirabeau, et inimeste kohused seisnevad iseenda

püstitatud seaduste täitmises. Inimkonna edu aluseks on haridus ja vabadus. Riigi vastu on meil kohuseid ainult siis, kui ta meid soodustab ja meie jõudusid suurendab, sest riik on ainult inimeste tarvis. Omandi austamine on inimühiskonna põhialus.

Inimsoo võimsaimad pahed on iharus ja uhkus. Sealt hüppab Mirabeau küsimusele, mida juba Rousseau katsus lahendada — kas „kaunid kunstid“ on riigile kasuks või mitte. Ta jõuab otsusele, et leidub müüdavaid kunstnikke, et kuld on despootide jumal, ja ta süüdistab Louis XV-at ja Charles VII-at, et nad oma valitsusega on hävitanud kodanikuvabadused Prantsusmaal. Ilus Prantsusmaa kannab absoluutse võimu kurba ilmet. Vabadus muutub ohjeldamatuseks, tõde on roim ja julgus hädaoht. Lühidalt: „Despootlik riik muutub mingisuguseks loomaaiaks, mille juhiks on verejanuline kiskja.“ Despotismist rõhutatud inimeste seisund oleks liiga kole, kui sellele ei järgneks anarhia; sest anarhia kukutab despotismi, tema üsas eostuvad revolutsioonid, mis lasevad ühiskonnal uuesti tõusta ja inimestel kätte maksa. Nii tekib igavene ringlemine: „Edu sünnib vabadusest; edu väärtarvitatakse ja kohe järgneb talle orjus. Kui orjus on jõudnud viimse astmeni, tekitab ta revolutsiooni ja see annab tagasi vabaduse. Inimestena oleme mõjustatavad olendid. Orjastatud rahvas on kuri ja õel, sest ta on kibestunud ning harimatu. Haridus on vabaduse ainus kaitsevall türannia vastu. Inimene on loodud vabaduse jaoks nagu õhu jaoks, mida ta hingab.“

Kui Mirabeau oma kirjutisega „Essee despotismist“ ja „Pitserkirjad“ oli avaldanud nõr-

kust poliitika suhtes ja kahtlemata ka poliitilist talenti, siis teoses „Madalmaalastele asehalduri ametist“ (Aux Bataves sur le Stathouderat) ilmneb temas tulevane seadustelooja. Siin ühendab ta Rousseau' kõneosavusega Montesquieu' selge, subtiilse ja lõikava vaimu. Siin ta näitab end juba täiesti tulevase riigimehena, kes vaatleb teravasti ega eksi. Kõik ta pärastised seaduste esitused on algeos juba siin olemas. Kui ta esikteostes oli pisut tugevasti toetunud kuulsatele eeskujudele, siis selles teoses on täiesti ilmne ta vaimu üleolek. Kui esikteosed paistavad rohkem spekulatiivsete vaatlustena, siis tunneme nüüd ära praktilise poliitiku, reformaatori, kellest võib-olla saab revolutsionäär. Loomulikult kaldub ta veel ikka abstraktsioonide liigküllusesse, kord saavutatud tunnetuste rutulisse üldistamisse. Rääkides prantslastest, madalmaalastest või ameeriklastest, alati on tal tegemist eurooplastega või inimestega üldse. Kindlasti hõljub tema „inimene iseendas“ mõnikord natuke õhus. Ta kuulutab printsiipe, mis tuletuvad sellest „inimesest iseendas“, järele uurimata, kas nad sobivad antud juhul. Sest siin pole siiski tegu printsiiptidega, mis kehtiksid igal juhul. Lähtepunktiks jäävad ikka tõsiasjad, enamasti väärnähtused. Sellest umbusust kehtivate olude suhtes, südametunnistuse häälest ja soovist neid takistusi ületades saavutada inimõnne, võrsub see filosoofiast läbiimmutatud teos, mis töötab üldist tulevast õnne. Prantsusmaa oli vaesestunud ning laostunud pärast päikesekuninga surma, pärast ta rohkeid ja osalt õnnetuid sõdu. Vastuhakk despotismile oli seega Mirabeau'l samuti kui ta kaasaegseilgi kogemuse saadus,

mitte mingi teooria lõppjärelus. Mirabeau' poliitilis-filosoofilised mõttekäigud pole abstraktse juurdluse tulemus, vaid ta õiglus- ning inimsustunde lihtne reaktsioon nende tõsiasjade vastu, millest ta lähtub. Igatahes on Mirabeau' taotluseks alati selliste printsiipide väljatöötamine, mis igaveseks hukka mõistaksid need ja nendetaolised väärolud. Mirabeau'd ei rahulda sotsiaalsete väärolude sajatamine, ta katsub tõendada nende vasturääkivust normaalsele mõistusele. Niisuguse ratsionalismiga ta taotleb igaveste tõdede tunnetamist. Siin peitub Mirabeau' julgus, kuid ka ta nõrkus. Ta usub mõistust, mis valitseb kõigil aegadel ja kõigis mais, kuid see on tardumuse printsiip, sest selline mõistus paneb ta hiljem peatuma teatud punktis. Mirabeau saab kõik oma poliitilis-filosoofilised tunnetused ajaloost, ta uurib ajalugu mineviku paljastamiseks ja oleviku kujundamiseks. Kui Mirabeau kirjutab: „Inimene on loodud vabaduseks nagu õhu jaoks, mida ta hingab,“ siis kõneleb ta küll „inimesest iseendas“, kuid mõtleb ikka prantslasi, eurooplasi. Ta eksimus seisneb selles, et ta peab ilmselt kergeks väärolude kõrvaldamist. Oma arutlustes ei vaatle ta kunagi massi loidust ja juba olevate institutsioonide vastupanu. Ta usub nagu Rousseau, et lihtsa mõistuseakti teel, heade seaduste abil saab muuta inimsugu. Koos Rousseau'ga ta eeldab inimeste lõpmatut heatahtlikkust, uskudes, et nad ülla hooga, nagu ta ise kohe välja astuvad vabaduseidee eest. Ta usub vahelesegamise mõjusust, kui see tuleks arenenud mõistusega inimeselt. Ta peab arenenud mõistusega inimese kohuseks vastutöötamist piimedale, vastakaks muutunud kausaliteedile. Mi-

rabeau ise kirjutab selle kohta: „Inimesed näivad olevat sündinud orjuse tarvis, kui nad on sündinud orjuses. Aga vooruse triumf on selles, et ei lasta end arastada seesugusest vaatepildist ja inspireeritakse igale vabale inimesele ja igale, kes tunneb vabaduse hinda isegi despotismi raudades, kõiki abinõusid orjuse hävitamiseks või vähemalt selle purustamise ettevalmistamiseks.“ Kõigest hoolimata peitub Mirabeau' tugevus ta piiritus kõike ümberkorraldava mõistuse usaldamises. Ta pole selles küll originaalne, vaid toimib nagu ta kaasaegsed; kuid tingimatu usuga kõikjal kehtivasse ning kõike valitsevasse mõistusesse aitas ta kaasa selleks, et hakati kahtlema religioonis, kehtiva ühiskonna pühitsetud printsiipides ja aadlisesuse eesõigustes.

Õhutus teose „Madalmaalastele asehalduriametist“ kirjutamiseks võis tulla Hugo Grotiuse (1582—1645) elu ning teoste uurimisest, sest käsitluse lõpu poolel ta kiidab täiest südamest seda poliitikut, kes alati otsekoheselt võitles vabaduse eest. Ta süüdistab Rousseau'd, kes valesti seletanud Grotiuse suhteid Louis XIII-ga. Madalmaade ajaloo areng päikesekuuringa ajal võis näidata Mirabeau'le, et oligarhiline partei, kes mõtleb ainult enda rikastamisele ja hülgab rahva õigusi ning nõudeid, uuristab lõpuks maa heaolu. See tunnetus paneb Mirabeau' kavandama põhiseadust Madalmaade jaoks, mille seadusteesitused on seda tähtsamad, et Mirabeau rahvatribuunina võtab tihti siit seaduskavasid oma kodumaa jaoks. Montesquieu' selguse ning teravmeelsusega püstitatakse siin vabadusmeelse põhiseaduse maksime ja nõutakse, et võim tuleks rahvalt. Kindlasti ilmneb ikka

jälle „Ühiskondliku lepingu“ kuulus eeskuju. Kuid Mirabeau ületab seda sellega, et modifitseerib neid põhilauseid üheks vajalikuks juhuks, madalmaalaste tarvete jaoks. „Seadused on seesugused, nagu neid käskivalt tingib maa, kus te elate...“ Mirabeau' käsitusviis tõendab Madalmaade ajaloo ja inimeste põhjalikku tundmist. Ühtekokku on ta kirjutanud 28 artiklit ja neid kõiki õigustanud kommentaaridega Madalmaade ajaloost. Mõned artiklid on täiesti ilmselt suunatud Madalmail valitseva aadlikihi vastu, teised käsitlevad seitsme provintsi olusid ning omavahelisi õigusi.

Toogem siin Mirabeau' poliitilised põhimõtted äsjakäsitletud teosest.

1. Kõik inimesed on sündinud vabadena ja üheväärsetena.

2. Kuna kõik võim tuleb rahvalt, siis iga-sugused ametiasutised ja ametnikud, olgu seadusiandvad, täidesaatvad või kohtuvõimulised, peavad igal ajal aru andma rahvale.

3. Rahval on õigus vabu kohti täita valimise teel.

4. Kõik valimised olgu vabad; kuid täiesti varandusetud ärgu olgu valimisõiguslikud ega valitavad, sest nende puhul on pistitavuse hädadoht.

5. Rahval on õigus koguneda nõupidamisteks, anda juhiseid oma esindajaile ja esitada märgukirjade teel seadusiandvale võimule oma nõudeid ning soove.

6. Nõupidamise vabadus on nii oluline, et ühtki koosolekul peetud kõnet ei tohi kohtulikult jälitada.

7. Kauakestev ametispüsimine valitsuskoh-tadel on hädaohtlik, perioodiline vaheldus on vajalik.

8. Keegi ei tohi samaaegselt pidada mitut tulutoovat ametit.

9. Seadusiandva, täidesaatva ja kohtuvõimu tingimatu lahusus on hädavajalik. Kui sea-dusiandev võim määrab võetavad maksud lõp-likult ja mitte igal aastal uuesti, satub ta häda-ohtu hävitada vabadust, sest siis ei sõltu täide-saatev võim enam temast. Kui maksude mää-ramist korraldab täidesaatev võim, pole enam mingit vabadust, sest siis ta on enda kätte kis-kunud seadusiandva võimu tähtsaima õiguse. Kui kohtuvõim ühineb seadusiandvaga, olene-vad kodanikkude elu ja vabadus tujust, sest koh-tunik on seaduseandja. Kui kohtuvõim on ühen-datud täidesaatvaga, siis on kohtunikul rõhuja võimus. Teostab üks ja sama kõike kolme võimu, olgu otseselt või oma mõju kaudu, siis on kõik kadunud.

10. Seaduste tühistamise õigust tohib ka-sutada ainult seadusiandev võim. On hea, kui kiirustatakse vananenud seaduste kõrvaldami-sega, et põlgus surnud seaduste vastu ei mõjuks elavatele seadustele.

11. Rahval on üldine relvaõigus.

12. Hästi korraldatud rahvamiilits on vaba valitsuse loomulikum ja kindlaim kaitse.

13. Alatised sõjaväed on vabadusele ohtli-kud; ilma seadusiandva kogu nõusolekuta ei tohi värvata ega pidada väeosi. Sõjavägi olgu valjult alistatud tsiviilvõimule.

14. Erasiku mingit omandust ei tohi ka-sutada avalikuks otstarbeks ilma ta enese või rahvaesinduse nõusolekuta.

15. Kohtumõistmine olgu kiire, maksuta ja erapooletu.

16. Ühtki kodanikku ei tohi pagendada ega röövida talt elu, vabadust või varandust ilma kehtiva kohtuotsuseta.

17. Igal kodanikul, kelle isiklikku vabadust takistatakse, on õigus seletust nõuda selle takistamise põhjuse kohta ja vajalikul korral nõuda kahjutasu.

18. Iga kodanik peab olema kindlustatud oma isiku vangistamise või varanduse arestimise vastu enne kohtu otsust.

19. Kohtunikud olgu sõltumatud ja seni vallandamatud, kuni nad ei anna mingit seaduspärast põhjust kaebuseks.

20. Kuninga iga akt olgu alla kirjutatud ühe vastutava ministri poolt.

21. Kuningal olgu rahvuskogu otsuste kohta suspensiivne veto.

22. Kirjasaladus on iga kodaniku rikkumatu õigus. Kodanikul on õigus levitada sõnas ja kirjas oma mõtteid, kui need ei riiva teiste õigusi.

23. Kõiki usukultusi võib vabalt harrastada.

24. Rahval, kelle heaoluks valitsus eksisteerib, on võõrandamatu õigus valitsuse reformimiseks, parandamiseks või täielikuks ümbermoodustamiseks, juhul kui ta heaolu nõuab seda.

25. Rahvas saab säilitada vaba riigikorda ainult siis, kui ta alati peab kinni õigluse, mõõdukuse, kokkuhoidlikkuse ja vooruse käskudest. Moraal on poliitika aluspõhjaks. Ilma kõlbelise aluseta kaovad seadused ja õnn ühes nendega.

26. Eesõigused on vihkamisväärased ja käivad vastu vaba riigikorra põhimõttele.

27. Kuna ükski ühiskonnaklass ei tohi omada eesõigusi, samuti kui tiitlid ei tohi olla pärilikud, siis on täiesti absurdne ja loomuvastane mõte, et mõni inimene on sündinud ametnikuks, kohtunikuks või kindraliks.

28. Ajakirjanduse vabadust tuleb rangelt hoida. Ainult sellise vastustamatu vabaduse mõju all võib kasvatus teha suuri edusamme. Mida enam levib see valgus, seda rohkem õigusi võivad inimesed nõuda ja seda rohkem kohustusi täita. Ajakirjanduse vabadus on kõikide vabaduste varjupaik. Ainult see võib tekkivaid riike kiiresti viia püsivale küpsusele. Ainult vabaduse kaudu noorenevad riigid, keda ähvardab sisemine laotumine.

Ei tohi alahinnata ka Mirabeau' väikese lendlehe „Üleskutse hessenlastele ja teistele nende vürstide poolt Inglismaale müüdüd Saksamaa rahvastele“ tähtsust. Prantsusmaa seisis P.-Ameerika vabadusvõitluses P.-Ameerika poolel. Selle kirjutisega Mirabeau taotles reaalpoliitilist eesmärki — Inglismaa võimu nõrgendamist, tehes saksa palgasõdurid vaenulikuks Inglismaa suhtes. See ei võinud olla Mirabeau'le raske, sest ta oli niikuinii inglisevaenulik. Kohe pärast kirjutise ilmumist laskis Hesseni maakrahv üles osta kõik liikvelolevad eksemplarid, et need ei segaks ta tulusat inimestega kauplemist. Ta vastas „Mõistliku nõuga hessenlastele“. Mirabeau vastas sellele kirjutisega

„Vastus mõistlikule nõule“. Ta lõpetas selle vaidluse sõnadega: „Kes püüab uuesti saavutada oma vabadust selle eest võideldes, talitab seadusliku õiguse järgi; mäss sel puhul on täiesti seaduslik toiming. Rahvaste vabaduse rikkumine on suurim kuritegu.“

Selles üleskutses Mirabeau näitab hessenlastele, et mingi põrgulik vaim kihutab neid sesse seiklusse. Ta kirjutab: „Te ruttate nagu loomakari... üle mere ründama rahvaid, kes pole teinud teile mingit kurja, kes kaitsevad õiget asja...“ „Truudus oma juhtide vastu, harjumus sõna kuulda, mõtlemata, et on pühamaid kohuseid kui sõnakuulmine — need on teie vead; kuid nad muutuvad roimadeks, kui te ei peatu hukatuse äärel...“ „Kas sobib teil olla kohtunikuks ses protsessis?...“ „Inimesel on kõigil mail õigus olla õnnelik...“ „Neil [ameeriklastel] on õigus raputada endast ike, sest ike pole tehtud inimese jaoks.“

Siis kutsub Mirabeau hessenlasi üles vahe-
tama Ameerikas parteid, sõdima mitte inglas-
tega, vaid koos ameeriklastega vabaduse ja õig-
luse eest. „Õppige ameeriklastelt oskust olla
vaba ja õnnelik, muuta sotsiaalsed korraldused
kasuks igale üksikule indiviidile, kes moodus-
tavad ühiskonna.“

Peatudes Berliinis oli Mirabeau'l õnnestu-
nud kiiresti kontakti luua mõõduandvate isiku-
tega. Kirjadest Mme de Néhra'le selgub, et ta
tundis end vaimselt parimini Mendelssohn'i ja
Henriette Herz'i kirjanduslikkudes salongides.
Ta leidis sealt peenust ning vaimset liikuvust,
mis oli Mirabeau'le eluelemendiks. Henriette
Herz'i juures ta oli muuseas tundma õppinud
sala-arhivaari Christian Wilhelm von Dohm'i,

kes parajasti kirjutas teost „Juutide kodanikuõigustest“. Kuigi sel kirjutisel Friedrich Suure juudivaenluse tõttu polnud mingit praktilist mõju, õhutas ta vähemasti Mirabeau' vastuvõtlikku vaimu kirjutama lendlehte „Juutide poliitilise reformi üle“. Kui Dohm mõtles Preisi juutide kodanlikule vabastamisele, siis palju ekspansiivsem Mirabeau pöördub kohe kõikide Euroopa juutide poole. Ta näitab esmalt, et teatud puudusi, mida alati heidetakse ette juutidele, tuleb tagasi viia nende barbaarsele kohtlemisele Euroopa valitsuste poolt. Järelilikult oleks meie kohuseks ravida juute eelarvamustest kristlaste suhtes sellega, et kaotaksime ise kõigepealt oma eelarvamused. Ta loetleb juutide häid omadusi: nad olevat peaaegu alati head abielumehed ning isad, priiskamine ja ebaloomulikud pahed olevat neile tundmatud. Mais, kus juute ei rõhuta, ei saa neile omistada ka mingeid eksimusi riigi vastu. Seega tuleks kaotada seltskonnast kõik neid alandavad vahetegemised. Juut on kõigepealt inimene; järelilikult nõuab meie õiglustunne nende olukorra parandamist sellega, et anname neile poliitilise reformi läbi sobivad elamisvõimalused. Möödus veel 30 aastat, enne kui Preisimaal (a. 1812) pisut kergendati juutide olukorda.

Uue tõenduse oma poliitilistest võimetest, piiritust vabadusearmastusest ja revolutsioonilisest innust andis Mirabeau 1787. a. ilmunud teosega „Preisi monarhiast Friedrich Suure ajal“ (Sur la Monarchie Prussienne sous Frédéric le Grand). Siinkohal jääb

lähemalt seletamata, kas rahvamajandüsteadlaste etteheited selle mahuka teose vastu on õigustatud. Meid huvitavad selle raamatu vaimsed ning hingelised eeldused, milles peitub ka ta püsiv väärtus. Kui Mirabeau'l tekkis selle teose kava, viibis ta Berliinis Prantsuse riigi salajase ülesandega. Valitsus ei pidanud seda ülesannet üldse mitte tähtsaks ja Mirabeau tundis peagi, et ta on lihtsalt kõrvale tõugatud. Mirabeau polnud aga mees, kes laseb end tõugata kõrvale. Teated, mis ta Berliini õukonna kohta saatis Pariisi, olid peagi tähtsamad kui ametlikkude saadikute omad. „Preisi monarhiaga“ tõestas Mirabeau veelkord, et kuhu ta iganes saabus, saavutas ta kontakti mõõduandvate inimestega ja võlus neid niivõrd, et nad hakkasid tööle tema ideede eest. Mauvillon, ta sõber ning kaastööline, seletas ise: „Üksnes temale tuleb anda esijoones au, sest temal tuli mõte, tema sisendas selle mulle, andis mulle vahendeid selle teostamiseks, juhtis mu tööd ja parandas seda tublisti, kui olin ta lõpetanud.“ Seda teost on sõimatud kompilatsiooniks, kuid ta on vähemasti geniaalne kompilatsioon. Mirabeau' geenius ning suurus põhineb just sellel, et tal oli võimet ning kalduvust teravaks nägemiseks, kuulmiseks, eristamiseks ja valimiseks, nähtu ning kuuldu täitmiseks oma vaimuga ja hoogsaks esitamiseks.

Kuigi statistilised ülevaated, millest nähtus kuupalju Preisimaal võeti tolli õmblusnõeltelt ja kirjalakilt, ei kannata rahvamajandusteaduslikku kriitikat, siiski taipas Mirabeau väga õigesti sellise monarhia puudusi, mille suurus põhines ainult ühe mehe geniaalsusel. Nii hakkab Mirabeau soovitama Preisi kuningale reforme rii-

givalitsemises. Kaudsed maksud tuleks kaotada, kaubandus- ning tööstusmonopolid ja pärisorjus lõpetada ja kroonumõisad jaotada. Ta osutub korraga nii füsiokraatide kui Adam Smith'i pooldajaks. Ta tahab samaaegselt talumehi tugevdada ning kaitsta ja kaupmeestele oma kaupade vaba väljavedu võimaldada! Esi-
tatud vabameelsed reformid olid samm revolutsioonile lähemale. Mirabeau' ülistatud mõistuseideaal oli kohustuslik maailma igale kodanikule igas riigis. Igasugune juurdlemine riigi kui eluvormi üle oli suunatud sotsiaalse mõistuse teostamisele. „Parim riik“ oli universaalne ideaal, mille poole pidi tüürima iga riigi poliitika. Selle ehituse krooniks oli mõeldud rationaalne rahvasteliit. Selles filosoofilis-poliitilises mentaliteedis oli ainult üks sotsiaalkonstitutsiooniline tõde, mis oli ühtviisi kohustav iga kodaniku, iga riigi jaoks. „Terved“ ning „tõelised“ printsiibid pidid näima igale teiselegi maale niisama soovitatavana kui Preisimaale enesele. Preisimaas ta nägi Prantsusmaad. Ta radikaalne üleskutse revolutsiooniks oli mõeldud rohkem Prantsusmaa kui Preisi kohta. Juhuslikud märkused, nagu „paraadkuuningad à la Louis XIV“ või „spekulantide katkuauk Pariisis“ näitavad küllalt selgesti seda seost. Revolutsiooni taotlemine on ilmne. Mirabeau' sõbrad Brissot, Lafayette ja Condorcet, kellega ta kohtus „Mustade Sõprade Ühingu“ (Société des Amis des Noirs), taipasid seda kohe. Nad mõistsid koos temaga, mida ta tahtis tõendada: despotismi päevad on loetud ja riikide heaolu tulevikus võib põhineda ainult ühiskondlikul vabadusel.

Mirabeau' isiklikem teos peaks olema „B e r -

liini õukonna salaajalugu“, milles ta käsitleb ajavahemikku 1786. a. suvest, seega vähe enne Friedrich Suure surma, kuni 1787. a. kevadeni. Isegi Preisi ajaloo tundjad peavad nõustuma, et kujutatud detaile ei saaks anda enam tabavamalt. Algusest peale taipas ta, et Preisi languse põhjuseks on Friedrich Wilhelm II iseloomunõrkus. Ta andis kohe sellele riigile halva prognoosi: „asjade praegune seisund on alati sama; enam kui kolme nädala jooksul pole minister ikka veel suutnud saavutada vastust oma aruandeile: kõik viibib, kõik lükkub edasi.“ Ajaloolisi ning poliitilisi tegureid poleks saanud taibata paremini kui selles raamatus.

„Berliini õukonna salaajaloos“ — vaieldamatute vooruste kõrval, mis põhinevad oluliselt Mirabeau' poliitilisel andekusel ning taipamisvõimel — mõjuvad kahjuks eemaletõukavalt kirjelduse küüniline toon, maitselage sõnastus, nagu „Euroopa kõige kohmakama printsessi kohmakus“ jne. See on veel üks tagasihoidlikumaid väljendeid kirjeldatud isikute iseloomupuuduste kohta. Ebameeldivamalt mõjub kõlbeline pahameel tookordse Preisi õukonna kergemeelsuse üle, kui samas esineb ihar tuhmine kõigis häbituiks nimetatud detailides. Mirabeau sumpab sellise osavõtuga neis madaluses, et ta ei pelga veel juurde luuletamast kahe mõttelisi sündmusi ning olukordi. Ka Vincennes'i vanglas oli Mirabeau kirjutistes laskunud nilbetesse üksikasjadesse. Eespool katsusime seda seletada vangistusest tingitud meelterutusega. Nüüd selgub aga, et tegu on püsiva omadusega. Mirabeau oli niisama paheline kui ajajärk, mis pidi hukkuma ja millega koos pidi

hukkuma temagi. Siin näeme selgesti: ta polnud uus inimene, kes oleks võinud juhtida riiki uude eluvormi, sest võideldes kommeterikutuse ning prassimise vastu nautis ta aga ise neid rikutud kombeid. Mirabeau laskis end juhtida täiesti oma madalaimatest impulssidest, kui ta oma alati tühja tasku täiteks andis trükki need teated, mis ta valitsuse salaagendina oli saatnud vastavale ministrile. Ta teadis väga hästi, et selleks omas õigust ainult ta valitsus, kes oli maksnud nende kirjade eest. Et neis kirjades lugupidamatult oli kirjeldatud Preisi kuninga ja ta lähema ümbruse intiimsemaid poliitilisi ja eraasju ja et kirjade avaldamine toimus just ajal, kui prints Heinrich, keda ka oli kirjeldatud õige halvasti, tuli Pariisi Prantsuse valitsuse külalisena, siis oli peale üldise skandaali ning pahameele sellest publikatsioonist karta kaugemaid poliitilisi tagajärgi. Berliinist saabuski demarš, ja raamat põletati Pariisis avalikult. Mirabeau'le tõi see iseloomunõrkus väga tunduvald tagajärgi — mõõduandvad isikud, kellel ka revolutsiooni ajal oli küllalt võimu alatiselt tema vastu intrigeerimiseks, nagu Talleyrand, Necker, Lafayette eemaldusid temast lõplikult. Selle afääri otsene tulemus oli, et ta pidi loobuma kandideerimisest Elsassis.

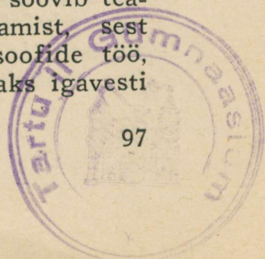
1773. a. peale, seega 16 aastat oli Mirabeau arvukais kirjutistes avaldanud lõikavimate sõnadega oma pahameelt Prantsusmaal kehtivate olude kohta. Tema brošüürid käisid käest kätte. Tänapäeval kaldume neist kergesti välja lugema löögivalmis keele liialdusi. Aga tuleks kord lakata ikka kõnelemast prantsuse valgustajate ja revolutsiooni teerajajate laostavast ning hävitavast loomusest, kergemeelsusest ning häbe-

matusest. Hegel ütleb: „Meil on hea teha etteheiteid prantslastele nende rünnakute pärast religioonile ja riigile. Nende teenete mõistmiseks peab omama kujutlust seltskonna kohutavast seisundist, viletsusest ja nurjatusest Prantsusmaal. Praegu võivad silmakirjalikkus, vagatsemine, türannia, kellelt on röövitud ta saak, ja nõdrameelsus öelda, et rünnati usku, riiki ja kõlblust. Millist religiooni! Mitte Lutheri poolt puhastatud! Rünnati häbistavat ebausku, paplust, rumalust, alatut meelsust, eriti varanduste raiskamist ning prassimist üldise viletsuse juures! Missugust riiki! Ministrite ning nende lõbutüdrukute, naiste, toapoiste pimedaim valitsus, nii et tohutu vägi väikesi türanne ja päevavargaid pidas oma jumalikuks õiguseks riigi tulude ning rahva higi laastamise. Häbitus ja ülekohus kasvas otse uskumatuks; kõlblus vastas asutuste korrupsioonile. Näeme indiviidide õigusetust poliitilisel ning õiguslikul alal, samuti õigusetust südametunnistuse ja mõtete küsimuses.“ Polnud mingi ime, et säärase väärmajanduse tõttu tekkisid lõpuks näljamärsud. Mirabeau oli just saanud kolmanda seisuse esindajaks, kui Marseille's puhkes seesugune näljamärs. Ta kirjutas kohe lendlehe „N õ u a n n e M a r s e i l l e ' r a h v a l e“, mida laskis levitada kogu linnas, ja tal õnnestus tõesti rahustada Marseille' erutunud väikekodanikke. See subtiilne mees laskub täiesti alla massi naiivse, komplitseerimatu mentaliteedi tasemele, tema, kes eelistas muidu pikki heroilisi fraase, kõneleb ärritatud rahvale nappides, lühikestes lausetes, meelitades ning vannutades, apelleerides vaheldumisi mõistusele ja ettenägelikkusele, ja alati hea kuninga nimel, kes armastab oma rah-

vast nagu oma lapsi ja keda samuti rahvas armastab. Nii demagoogiliselt kõneleb mees, kes 16 aastat oli kuulutanud, et enamik kuningaid on lollpead ja narrid, ja kes oma sügavaimas olemuses oli ebareligioosne ja kogu elu oli võidelnud usutunnistuste ning ebausust vastu! Neis lauseis pole mingit suurejoonelist kontseptsiooni. Kuid ta oli leidnud tee rahva südamesse, teda kuulati meeleldi, lasti end rahustada ja kannatati. Selle lendlehe poliitiline edu oli kaheldamatu, ent see oli saavutatud vahenditega, mida me ei saa pooldada. Muidugi võime me siinkohal kõrvutada rahvast lastega, kes ei suuda eristada tõde, valet, näilist tõde või paljast kasu. Aga seni pole ühelgi sihiteadlikul, mõistlikul inimesel meelde tulnud lapsi veenda valega või vaadetega, mida ta ise enam ei tunnusta.

Vähe enne surma kirjutas Mirabeau „A r u t l u s e a v a l i k u s t k a s v a t u s e s t“. See väike kirjutis avaldati alles pärast ta surma. Selles käsitluses esitatud mõte — noorsoo kasvatus tarvis viia riiklikule alusele — pole kindlasti uus. Juba Platon väljendas seda ja Mirabeau toetab peamiselt temale. Tal oli selge, et revolutsiooniga vallutatud positsioonide kaitsmiseks on vaja võita noorsugu. Välja arvatud naiste kasvatusel kohtu käiv osa, milles Mirabeau jagab Rousseau' reaktsioonilisi vaateid, tähendab see kirjutis praktiliselt siiski kaugene mist Rousseau'st. Rousseau esitab ju „Émile'is“ vaate, et kasvatada saab kas riigikodanikuks või inimeseks, üks sureb välja teise, sest kodanlik kord käib loomulikkude tunnete vastu. Mirabeau aga seevastu arvab, et revolutsiooniga on teostatud ideaalriik, et igal heal prantslasel

on nüüd tõeline isamaa ja revolutsiooni saavutusi saab säilitada ainult siis, kui riik juhib noorsugu oma meelsuses. Kas soovitab Mirabeau nüüd uue inimese kasvatamist, kes asuks hiljem teenima riiki? Ei, imelikul kombel pole sellest juttu kogu kirjutises. Ta esindab võrdlemisi naiivset seisukohta, et „iga edusamm põhi-seaduses suurendab mõistust ja inimlikku täiust“. Tema ja ta kaastöölise osavusele on veel lapselapsedki tänu võlgu õnneliku ajastu eest. Vaevalt oli Bastille' ründamisega kõrvaldatud üks despootia, kui Mirabeau oli valmis uut despootiat esile manama oma püüetega siduda alatiseks uued institutsioonid ja inimesed kord loodu külge. Me otsime Mirabeau juures, ka „Avalikus kasvatuses“, asjata kavasid, eesmärgiasetamisi ja ideaale. Ta muutub lihtsalt väejooksikuks selle suhtes, mida oli taotelnud 16 aastat. Uuest inimtüübist pole üldse kõnet, vaid ainult üksikutest distsipliinidest, mida tuleks õpetada. Inimese kvaliteet on talle seega kas ükskõik või on ta headus endastmõistetav. See hoolimatus pole omane üksnes Mirabeau'le, selles ta on XVIII sajandi valgustatud inimese tüüpiline esindaja. XVIII sajandi filosoofiline ja poliitiline inimene pöördub ikka haritud kodanikkude poole. Rahva teisest poolest, harimatuid ning vaeseid ei hoolitud. Tavaliselt ei mõeldud sellele, kuidas neid välja aidata tui-musest ning sõltuvusest. Neis nähti peamiselt rumalate, naeruväärsete, määratsevate inimeste jõuku. Mirabeau's ilmneb eriti plastiliselt niisamasugune suhtumine massisse. Ta soovib teadusaladest küll filosoofia edendamist, sest Prantsuse revolutsioon olevat filosoofide töö, kuid ainult siis, kui filosoofia võtaks igavesti

omaks Prantsuse revolutsiooni põhilused. Sellega ta ignoreerib täiesti filosoofia loomust, mis seisneb ju senitunnetatust väljakasvamises. Kui sundida paigal seisma filosoofe, siis saab nende õpetus seisneda ainult filosoofia-ajaloo õpetamises. Mirabeau ütleb, et akadeemiline vabadus tuleb kaotada, sest korporatsioonivaimu ei saa ühendada riigihuvidega. Riik määraku professorid, ja ülikool nõustugu sellega. Jälle märkame diktaatorit: mina olen toonud teile vabaduse, ja kui teie, vabastatud, ei tunnusta seda, siis sunnin ma teid. Selline akadeemilise vabaduse kohtlemine riivab ülikooli tuuma, sest teaduslik töö saab olla edukas siis, kui ta on võimalikult sõltumatu riigist. Mirabeau ütleb: „Võiks tulla aeg, kus filosoofid räägivad halvasti revolutsioonist.“ Muidugi, iga revolutsioon peab olema valvel kontrrevolutsiooni eest, kuid seda ei saavutata sellega, et kuulutatakse maksev seisukord ületatamatuks. Maa peal pole paradiisi. Õnn pole seisund, vaid eesmärk. See pole kunagi selgunud naudinguinimesele Mirabeau'le. Nii nagu ta viimased kuud enne surma ahnelt haaras elumõnude järele ja uimastas end labaseimais naudinguis, nii uskus ta ka, et riigi ainus otstarve on meeldivate naudingute rohkendamine. „Vabadus puistab meie üle oma heategude küllussarve.“ Mirabeau unustab seejuures, et vabadust tuleb kätte võita igapäev uuesti. „Õppeviisid ja meetodid muutuvad isenesest täielikumaks üldise hariduse edusammude läbi ja paremate seaduste otsesel mõjul.“ Ikka uutes variatsioonides mängleb Mirabeau oma edufatalismiga, ja seda hetkel, mil ta peab tegema tingimuseks, et tulevikus iga inimene, kes taotleb mingit tsiviilametit, oskaks vähe-

masti lugeda ning kirjutada. Seejuures esitab ta antisotsiaalset vaatepunkti, et maksuta õpetus tuleks kaotada, kuna õpilased õppivat paremini, kui peavad maksma õpetuse eest, ja õpetaja õpetavat paremini, kui talle tasutakse. Selle kohta olgu tähendatud, et mitte ju õpilane ei maksa õpetuse eest, vaid vanemad, ja et laps ei mõista sugugi, et ta peaks midagi saavutama, sest vanemad maksavad kooliraha. Teiseks, riigi ülesanne on õpetajale inimväärselt tasumine, eriti kui avalik kasvatus peab looma patrioote. Lõpuks Mirabeau eemaldab selle seisukohaga avalikust elust miljonid kodanikud, kellel on samad õigused haridusele kui neil, kellel varanduse tõttu on niikuinii avatud kõik uksed. Tal on edu kogu aeg suus, kuid ometi eemaldab ta sellest vaesed ja naised.

Ta kuulutab tarbetuks teoloogilised ja juriidilised õppetoolid, sest et vastavad tekstid on juba kanoniseeritud. Ja niisiis võib neid teadusi õppida ka häist raamatuist ilma õpetajateta. Ta jätab täiesti tähele panemata, milline tähtsus on õpetamises õpetaja isiksusel. Ta räägib siin nagu üliratsionaalne prantslane ja nagu autodidakt. Mirabeau soovib arsti- ja loodusteaduste erilist ergutamist ja soodustamist, sest need toovad inimsoole kõige rohkem kasu. Siin ta ühineb veelkord Rousseau' seisukohaga, kes ka tahab oma Émile'ile õpetada ainult neid õppeaineid, mis toovad talle kasu. Isegi kunst seatakse avaliku kasu teenistusse. Ebapatriootiline kunstisuund ei huvita teda. Juba „Essees despotismist“ oli Mirabeau rääkinud mööda kunsti olemusest, nüüd taipame jälle, et ta kõrvutas kunsti käsitööga. Tal puudub täiesti taip selle jaoks, mis on kunstis omaväärtuslikku, elu-

edendavat ja igavesti uut kujundavat. Ta oli küll toredusearmastaja, kuid põhiliselt muusadest unustatud. Ta ei kõnele üldse kunsti üksikuist aladest, vaid ainult kunstist üldse. Et pidevaid edusamme ja avastusi laiemale üldsusele teatavaks teha, olevat vaja asutada ajakiri, mis käsitleks kõike, mis riigile tähtis. See peaks andma ülevaateid põllundusest, kaubandusest, tööstusest, poliitikast, moraalist, loodusteadusest ja kirjandusest. Kahjuks Mirabeau on unustanud määramata, kui paks võiks olla selline universaalne ajakiri. Ja sellest on kahju, sest need ajakirjad on n. ö. ta programm, need peavad laulma igavest kiitust valgustuse headele saavutustele. On paraku tõsi, et see kuulus mees õigupoolest kartis revolutsiooni. Nii valjult peame arvutama „Avalikku kasvatust“, kui mõtleme, et ta koostaja oli 16 aastat kirjutanud türannia vastu ja vabaduse poolt. Ka tundub kiirustamist selle kirjutise juures, mis oma aine tõttu oleks kindlasti väärinud suuremat hoolt.

See võõraste eeskujude hiilgav uuestiütleva pidi võtma kõvasti hoogu, kui tuli kirjutada ilma ergutuseta või eeltöötä. Ta stiil pole kunagi klassikaline, s. o. mõõdetud, rahulik, kaalutletud, lihvitud. Ta stiil on teatud mõttes eba-prantsuslik, sest ta kirjutas südamega; selles oli ta täiesti Rousseau' õpilane — ta kannab teostesse kire. Mirabeau' kirjadedest Sophie'le selguvad tema iseloomu vahelduvad ja vasturääkivad erijooned, mida ta endas ühendas, nagu ägedus ja kavaldamine, brutaalne meelelikkus ja tõelise õrnuse tarve, banaalne heasüdamlus ja mõõduetu salaviha, despotismi põlgus ja aristokraadiesevus. Oma kirgluse tõttu ta on sündi-

nud pamfletist, sest ta ei saanud kirjutada pöördumata kellegi poole. Ta kas kärgib kõrgendatud pahameele toonis või kaebab väikekodanlase sentimentaalses laadis. Oma kirjalikkude väljenduste liiga isikliku tooni tõttu oli tal raske saada tõeliseks kirjanikuks. Ta ei tundnud teadusmehe jahedat objektiivsust. Nii on ta „Preisi monarhia“, hoolimata rahvamajanduslikkudest tabelitest, propagandakirjutis Prantsuse revolutsiooni jaoks. Hoolimata imevärsuseni ulatuvast lugemusest pole ta intellektuaalne inimene, vaid manaja. Kui nii mõnigi käsitlus, eriti ta kirjad Sophie'le ja sugulasile äratavad huvi Mirabeau isiksuse vastu veel tänapäev, 150 aasta pärast, siis just seepärast, et neis ägedais ridades tundub geenius tulist hingust.

Kaua aega nägid prantslased Mirabeau's oma Heraklest. Oli otse uskumatu, et talt ilmunud teoste, lendlehtede ja kõnede rida võis tulla ainult ühelt autorilt. Alles Dumont oma memuaarides kergitas selle mitmekülgse tegevuse saladuse, paljastades Mirabeau' poolt tarvitatud abiallikaid. Ime muutus loomulikuks, ilma et Mirabeau' suurus oleks midagi kaotanud. Mirabeau' geniaalsus avaldus just selles, et ta igas kohas oskas ligi tõmmata ja kasutada parimaid isiksusi. Kui ta nooremail aastail lihtsuse pärast oli väga palju tsiteerinud kirjanikke ilma või ühes allikanimetusega, siis küpsemas eas ta oskas oma ideedega niivõrd võluda parimaid päid, et need meeleldi võtsid enda peale allikate kogumise ta uute tööde jaoks. Näiteks põlvnevad peajooned kirjutises juutide poliitiliste refor-

mide kohta Christian Wilhelm von Dohmilt. Mauvillon kandis virgalt kokku materjali „Preisi monarhia“ jaoks. Siiski rõhutas Mauvillon alati, et „Preisi monarhia“ õhkuvat täiesti Mirabeau' vaimu. Ka filosoofiline kirjanik Dumont, kes revolutsioonipäevil toetas Mirabeau'd oma targa nõuga peamiselt õiguslikes ja põhi-seaduslikes küsimusis, ei mõtle oma memuaarides vähendada kangelast. Mirabeau oli küllalt tark, et mitte endast kõike loota, ja nii ta kogus oma suure poliitilise tegevuse ajal rahvuskogus enda ümber spetsialiste, kes hoolikalt hankisid järgmisteks istungiteks vajalikku materjali. Duroveray käsitles rahandusküsimusi, Reybaz oli pädev ökonomias ja sõjaasjanduse detailides. Pellenc'il oli analüütilist ning dialektilist andi ja ta valmistas nii mõnegi kõne kava. Nii kujutas Mirabeau just oma poliitilise aktiivsuse ajal kollektiivolendit. See teadmine ei tohi aga panna alahindama Mirabeau' võimeid. Kui vähe on inimesel ainult enda käest! Kuipalju saame oma kaasinimestelt ja neilt, kes on enne meid tegutsenud! Oma saavutust tuntakse selle järgi, kuidas pakutud materjal vastu võetakse, kasutatakse ja kujundatakse. Hoolimata arvukaist allikaist, mida Mirabeau kasutas, kandis kõik tema poolt avaldatu ta vaimu pitsert.

IX.

MIRABEAU SUHTED PREISIGA.

Kui Mirabeau kohtus kõneles oma naise vastu, võitis ta kõneosavus rahva südame. Rahvas kandis võidetu triumfeerides läbi tänavate. Sest saadik Mirabeau teadis, kelleks ta tahtis ja pidi saama, nimelt riigimeheks. 1785. a. peale katsub ta lakkamatult mingit riigiteenistust leida, mis sobiks ta võimetele. Prantsusmaal pole aga asjad veel küllalt küpsed ja valitsev aadel ei soovi teda oma teenistusse. Ka Inglismaal nurjusid ta taotlused saada diplomaatilisse teenistusse. Ent väike Preisimaa oli aastakümnete jooksul end edukalt maksma pannud Habsburgide vastu. Suurriikide poliitilised lepingud polnud enam võimalikud, ilma et kavasid poleks arutletud ka Preisiga. Mirabeau' ühe väljenduse järgi oli Preisi sõja ja rahu kaalukeeleks. Pealegi Friedrich Suur oli inimene, kes üldhariduslikes ning filosoofilis küsimusis jutles meelsamini prantslastega kui sakslastega; viimastele tuuakse tema arvates rohkem kasu, kui üldse ei muretsetaks nende pärast. Võib-olla oli prantsuse kultuurist niivõrd mõjutatud kuningas valmis ka kõrgeist poliitikaasjust nõu pidama prantslasega. Nii reisis Mirabeau 1786. a. jaanuaris esmakordselt Berliini. Seltskondliku talendi tõttu õnnestus

tal peagi pääseda Friedrichi venna prints Heinrichi juurde. Nende vahel tekkis isegi midagi sõpruse taolist. Ilmselt valmistas printsile lõbu kuulata episoode Mirabeau' kirjust elust. Ta jutustas oma vennale huvitavast võõrast, kes vestluses nii hästi oskas tabada naela pihta. Ta teatas, kuidas Mirabeau imetleb Preisi riigi struktuuri ja et ta peaks audientsi kuninga juures endale suureks auks. Juba 22. jaan. 1786 julges Mirabeau kirjalikult paluda audientsi. 23. jaan. 1786 vastab Friedrich Suur talle õige sõbralikult ja võtab ta vastu 25. jaan., sellele järgnesid edaspidised audientsid. 25. jaanuari vastuvõtuga liitub veel lühike kirjavahetus Mirabeau' ja Friedrich Suure vahel, millest selgub, et esimeses vestluses ei ületatud konventsionaalsuse raame ega antud Mirabeau'le mingeid lootusi tema kasutamiseks Preisi riigis. Mirabeau selgitab ses kirjas, et ta lahkus Prantsusmaalt oma valitseja loal, sest rahaminister Calonne, kellele ta andnud väärtuslikke nõuandeid, ohustavat nüüd ta au. Ta astuvat Prantsuse pinnale alles pärast oma isa surma, et pääseda oodatava suurema päranduse etteotsa. Kuna Preisi valitsus olevat täiuslikult organiseeritud, ei võivat ta küll kahjuks loota, et saaks kuidagi kasulik olla sellele parimini juhitud Euroopa riigile. See soov olevat küll tema palavaimaks auahnuseks. Kuid Venemaa alles tekkimisel olev rahvus võivat hädasti vajada välismaalasi. Seetõttu otsivat ta mõne aja pärast üles selle „metsiku maanurga“, et teenistust leida Vene õukonnas. Friedrich Suur tänab Mirabeau'd väga viisakalt oma plaanide teatamise eest, kinnitab oma huvi ja soovib tema tulevasteks ettevõteteks õnne ja kuulutab lõpuks, et talle meel-

diks teda tema Berliinis viibimise ajal mõned korrad näha ja temaga kõnelda. Vananev kuningas seega ei mõelnud Mirabeau'd võtta riigiteenistusse, kuigi avaldas Mirabeau'le oma sümpaatiat. Kuna Mirabeau tõsiselt ei mõelnudki Venemaale minekule, juba sellepärast, et seda monarhiat valitses naine ja Mirabeau ei usaldanud naise poliitilisi võimeid, siis tuli tal kasutada Friedrichi sõbralikkust, et hankida andmeid Friedrichi enese, ta õukonna, Berliini seltskonna, Berliini juutide ja majanduslike olude üle, et neid hiljem kirjanduslikult kasutada. 19. apr. 1786, Pariisi tagasireisimise päeval, kirjutas ta Madame de Néhra'le ja teatas sügavast muljest, mida oli talle jätnud raskelt haige kuningas. Sel viimsel vestlusel Mirabeau oli katsunud kõnelust tolerantsuse temalt juhtida juudireformidele, kuid pörkus mittemõistmisele. Mirabeau taipas, et preislased kaotavad peagi oma valitseja ja et Preisimaa täiesti teiselaadsed troonijärglased alustavad uut, tõenäolikt vähemõnnelikku suunda. Muidugi oli Prantsusmaal Berliinis oma saadik, kelle ülesandeks oli oma maa informeerimine Preisi poliitilistest sündmustest, kuid Mirabeau nägi siin endal veel üht huvitavat kultuurilist ülesannet, kuna ta arvas, et tema saab paremini kui Prantsuse saadik kontakti vastavate ringkondadega ja seetõttu võib oma valitsusele saata väärtuslike andmeid muudatuste kohta Preis. Peale mõningate raskuste võitmist saadeti ta Berliini vähesepalgalise salajase sõnumisaatjana, sest meelsamini nähti teda Berliinis kui Pariisis. Tema teated olid niivõrd selgitavad, et muutusid Prantsuse valitsusele peagi tähtsamaks kui nende ametliku saadiku härra d'Esterno sõnu-

mid. Tulemuseks oli d'Esterno vaenulikkus Mirabeau vastu. Ta kiusas kadedalt seda andekat inimest ja kompromiteeris Mirabeau'd tema tormilise nooruse üksikasjade jutustamisega. Nii tekkis prints Heinrichi ja Mirabeau' sõprusvahekorras jahenemine. Berliini õueringkonnis suhtuti Mirabeau'sse järjest külmemalt. Mirabeau tasus sellega, et müüs oma kirjastajale Friedrich Wilhelm II vagatsevat õukonda paljastavad teated ja laskis need avaldada. Imelikul kombel taipasid võõrad palju selgemini kui Berliini elanikud, millise juhi Preisimaa oli kaotanud Friedrich Suurega. Preisi rahvast rõhus eriti Seitsmeaastasest sõjast saadik suurendatud maksukoorem, oma valitsejas nad nägid peamiselt rõõmutut vennast ja igavest nurisejat. Palju armastusväärsemalt järglaselt nad lootsid maksukoorma kergendamist ja kodumaise kunsti edendamist. Nii tuligi, et Friedrichi surma järel oldi küll „järelemõtlik, kuid mitte rõhutud“. Ainult kindral Moellendorff nuttis ja ütles, et olevat kaotanud sõbra. Berliinlane lootis, et elurõõmsa ja probleemidetu Friedrich Wilhelm II all pühitsetakse jälle õukonnapidusid ja leitakse lõbu. Mirabeau tegelikult kirjeldabki Berliini seltskonda silmatorkavalt raiskamisning lõbuhimulisena, seejuures aga vestluses pealiskaudsena. Õhutust ja õpetust ta sai ainult Berliini juudiseltskonnas, kus, nagu tõendavad Henriette Herzi ja Rahel von Varnhageni kirjad, veel aastakümnete järel meenutati Mirabeau'd imetlusega ja sõbralikult. Rikkalikumat vilja kui otseses kirjanduslikus kasutamises kandsid need kogemused ja vaidlused Prantsuse revolutsiooni ajal, mil otsustati Prantsuse juudid teha samaväärseks kõikide teiste korralikkude

Prantsuse kodanikkudega. Mirabeau rääkis erilise imetlusega Moses Mendelssohnist, ta ülistas Mendelssohni ausust ja filosoofilisi vaateid. Mendelssohni kaudu sai talle tuttavaks vähemasti Königsbergi filosoofi nimi, kuigi Mirabeau kunagi ei vaevunud Kanti uurima hakata. Sõprusuhte ühendas Mirabeau'd Mauvillon'iga, kes kirjanikutööga püüdis pisut parandada oma vähest ohvitseripalka. Mauvillon kogus materjali Mirabeau' „Preisi monarhia“ jaoks. Sest kuigi Mirabeau oli väga hoolas ja ilmutas teravat pilku sotsioloogiliste probleemide jaoks, siiski poleks ta suutnud koguda selle töö rohket materjali nii lühikese ajaga. Need allikad võisid teada olla ainult preislasel.

Ka Preisid luhtusid Mirabeau' lootused mingi sobiva riigiteenistuse leidmiseks. Berliini aasta oli väärtuslik ainult ettevalmistava koolina tulevasele riigimehele. Mirabeau koges seal, et tal tuleb alati võidelda suurte vastuseisudega enda isiku suhtes. Berliinis süvenes ta inimesetundmine.

X.

MIRABEAU KUI KÖNEMEES.

Kui generaalstaadid lõpuks mais 1789. a. Versailles'sse kokku kutsuti, äratas kohe tähelepanu Mirabeau, kolmanda seisuse saadik. Ta tohutu juuksekasv, ta lõvi pea, ta markantne inetus äratasid imestust, peagu kokkumist. Tema kõrval jäid varju kõik teised kujud. Ta oli õnnetul kombel oma aja ja oma klassi mees, paheline nagu pehastunud aadel, pealegi solvav ning larmakas. Ihne isa oli andnud talle alati vähem raha, kui ta vajab ka kõige tagasihoidlikumate nõuete juures. Nii omas ta peale rikka inimese pahede veel vaese moraalsel armetust. Ta kannatas perekonna türannia, riigi türannia, seltskonnamoraali, oma siseelu erilaadi ja kire türannia all. Keegi ei võinud vabaduse koidupuna tervitada rõõmsamalt kui Mirabeau. Ühes Prantsusmaaga tahtis ta saada uuesti nooreks, raputada endast oma vead. Ainult ellu pidi ta jääma. Ta kandis kõrgel oma tohutut pead, ta pilk oli täis julgust. Igaüks aimas temas Prantsusmaa häält. Prantsusmaa oli lainetamas oma sügavusteni, Mirabeau'd tiivustas nooruse hingus. Neil ärevail aegadel ütles Mirabeau lause: „Õigus on maailma valitseja.“ See sõna on lõpeva XVIII sajandi ülevaim valem. Selles lauses Mirabeau on parim Rousseau. Selle lause

valguse ees võisid vaenulikud vaimud sulgeda silmad, kuid nad alistusid tema hõõgusele. Sest saadik kui õhud edasi kandsid seda lõõmavat sõna, muutus temperatuur Prantsusmaal ja kiskus nooruse kirglikkusega endaga kaasa kõik tegutsejad. Mirabeau tormas nõupidamistele innu ning lõõmaga. Ta käsitles kõiki vaidluselolevaid küsimusi detailideni oma ajalehes „Courrier de Provence“.

Kõige esmalt tegeldi Versailles' valimisvo lituste järelevaatamisega ja küsimusega, kas kolm seisust — aadel, vaimulikud ja kolmas seisus peavad nõu pidama eraldi või ühiselt. A. 1614 generaalstaatide viimasel kokkutulekul, mil esindajad olid valitud mitmesuguste ning ebavõrdsete valimisviiside põhjal, oli koosolekuid peetud eraldi ja istungi aja jooksul peeti siis kõige viljatumat kastisõda. Nüüd oli Necker läbi viinud kolmanda seisuse jaoks kahekordse esinduse — kuussada pead kolmesaja asemel — ja Prantsusmaa tulevikule ning revolutsioonile oli vajalik ühine nõupidamine ning hääletamine mitte seisuste, vaid liikmete arvu järgi. Seisuste nõupidamiseks neis küsimustes kulus kuus nädalat. Siis 17. juunil 1789 asutas kolmas seisus üksinda „rahvuskogu“, pärast seda kui liikmete volitused olid kõik kontrollitud. See julge samm, millega arvukaim seisus ja ühtlasi ainus, kelle volitused olid legaliseeritud, kuulutas end Prantsusmaa esindajaks, mitte tunnustades kumbagi teist seisust, seni kui need polnud allunud tema kontrollile, lahendas korraga kõik seniotsustamata küsimused ja muutis seisustekogu rahvuskoguks.

Mirabeau võttis kõige hingega osa neist koosolekuist. Ta pidas oma lühikesel parla-

mendikarjääri ajal sada viiskümmend, enamasti väga ulatuslikku kõnet. Mõned on lühidad ja suunduvad otse eesmärgile, teised sisaldavad kuni 14 trükilehekülge, kaunis suur maht, kui arvestada, et koosolekud peeti osalt kuninga väesalkade, osalt massi surve all, kus iga minut oli kallid ja silmapilkne tegutsemine nõutav. Varasest noorusest saadik tundis Mirabeau kõigi avalikkude asjade vastu hukutavat huvi, mille ta säilitas oma eraelu vääratuste ning vassingute kiuste. Nüüd lõpuks ta tohtis tegelda nende asjadega oma kõnedes. Kõnelemine, avalik tegelemine — see on lõunamaalasele vajaduseks, mille vastupandamatut, käskivat sundi vaevalt suudame kujutleda. Kirg aine vastu, kirg selle suuliseks käsitluseks on primaarne, ja Mirabeau on sündinud poliitiline kõnemees. Ta aimab instinktiivselt kuulajaskonna meeoleu, juhituna oma inimesetundmisest taipab silmapilkselt oma vastase kavatsusi, saavutades suurimat mõju siis, kui paljastab ja alasti koorib vastaste tõelised motiivid, mida nad tahtsid maskeerida. Keegi teine ei osanud nagu tema kiskuda endaga kaasa üldist meeoleu ainsa meelitusega, ainsa ähvardusega. Lained veeresid ta ümber teda liigutamata. Kord kajas talle vastu: „laimaja“, „valelik“, „mõrvar“, „lurjus“. Ta peatus silmapilguks, pöördus vihaseimate poole ja lausus mesimagusal häälel: „Ma ootan, kuni lõpetate oma komplimentid“. Siis jätkas ta rahulikult, nagu oleks valmistatud talle sõbralik vastuvõtt. Ta häälel oli tugev, mehelikult kõlav, võluv, ühtlane, kuid painduv ja, olgu tasane või vali, arusaadav saali viimsetesse nurkadesse. Ta algas natuke kohmetunult, viivitas tihti, kuid nii, et see äratas huvi. Ta näis otsivat sobivai-

mat väljendust, näis valivat nimetusi, hülgavat ja kaaluvat, kuni muutus tuliseks. Uskumatu oli ta osavus, millega ta kõnelemise ajal luges tribüünile ulatatud loendamatuid paberilehekesi ja põimis need oma kõnesse. Kõige juures säilitas ta vana-rooma senaatori tõsiduse, kandis pead väga kõrgel, osutas mõnikord suurt põlgust vastase vastu, kuid ei rikkunud kunagi parlamentlike kombeid.

Üldiselt pole täiesti selge, mida Mirabeau mõistis rahva ja inimsoo all. Kui 1789. a. kolmas seisus astus kokku ja arutleti ägedalt „rahva“ ning „rahvuse“ mõisteid, pani Mirabeau ette nimetada end „rahva esindajaiks“. See kõne ei leidnud aga poolehoidu ja kolmas seisus otsustas Siéyès'i ettepaneku kasuks, nimetades end „rahvuskoguks“. Ei sallitud mõistet „rahvas“ — *peuple*, see lõhnas liialt pööbli järele, ja kolmanda seisuse saadikud arvasid, et kõik nende poolt loodud seadused peaksid tulema kasuks valgustatud kodanlusele. Kõigil oli hirm massi ees, mass pääses mõjule alles Bastille' ründamisega. Mirabeau nõustus ses suhtes oma kolleegide arvamusega ja ütles: „Indiviidid, kes midagi ei oma, kulutavad oma aega valimistel halvasti ja lasevad end kergesti korruptsiooni teele viia. Nende väljasulgemine on seepärast ainus vahend, et neis äratada iha viletsusest pääsemiseks.“ Sellise halva arvamuse tõttu harimatust rahvast ei võinud Mirabeau uskuda, et ainult hea seadusega saab võimaldada inimestele osavõttu avalikust elust, et on võimalik muuta teda põhjalikult, s. o. purustada tema orjahinge ja panna teda tõeliselt töötama vabaduse eest.

Aadlist tugevasti mõjutatud kuninga põikle-
mistele vastas koosolek 20. juunil Artois' krahvi

pallimängumajas kuulsa vandega — mitte ennem laiali minna, kui on loodud kuningriigi põhi-seadus ja kinnitatud tugevatele alustele. Mirabeau ei pooldanud ka seda. Aristokraatlik vastasrind opereeris pallimajavande vastu „kuningliku istungiga“, nn. „lit de justice'ga“, nii-siis absolutistliku haardega parlamentaarse vabaduse vastu. „Mina käsin teid, mu härrad,“ ütles kuningas, „kohe laiali minna ja homme varakult jälle ilmuda eraldi nõupidamisruumesse seisuste kaupa töö jätkamiseks.“ Sellega lahkus ta saalist, järgituna aadlist ja sellest vaimulikkonna osast, kes polnud veel kuulutanud oma ühinemist kolmanda seisusega. Kolmanda seisuse esindajad ei liigutanud end ja ootasid vaikides oma kohtadel. Nii möödusid mõned minutid. Siis pöördus saali tagasi kuningas suurteremooniameister markii de Brézé ja pöördus rahvuskoguks moodustunud kolmanda seisuse esimehe Bailly poole: „Te kuulsite kuninga käsku?“ Bailly vastas kõhklevalt: „Ma küsin koosolekult tema soove.“ Siis hüppas Mirabeau püsti ja hüüdis hästhituntud sõnad: „Me kuulsime sõnu, mis on sisendatud kuningale. Teie aga, kes te ei oma siin ei kohta ega häält ega õigust kõnelemiseks, teie pole mees meile tema kõne meenutamiseks. Minge ja ütelge neile, kes teid läkitasid, et oleme siin rahva tahtel ja taganeme siit ainult bajonettide võimu ees!“ Üldise käteplaksutamise saatel lahkus härra de Brézé saalist. Töölised tulevad pinke välja kandma, sõjaväesalgad lähevad läbi saali, kuninga ihukaitse asetub ustele. Kuid Siéyès paneb ette jätkata koosolekut ja Mirabeau tõuseb veelkord tribüünile. Ta oli rääkinud julgesti. Nüüd tuli mõelda ka ettevaatu-

sele. Ta esitab dekreedid, milles ta kuulutab kolmanda seisuse rahvuskoguks ja puutumatuks ja kohe hakkab kolmas seisus rahvuse nimel teostama suveräänsust, hakkab otsustama ja määrama. Kuninga käsu järsu tagasilükkamisega näitab Mirabeau end vabariiklasena vastandina oma muidu mõõdukale käitumisele krooni suhtes. Kuid Mirabeau' juures otsustab alati hetkeline olukord. Vahetevahel laseb ka näitleja temas end kaasa kiskuda paatosest, edev ning hetkelisi mõjusid ihkav demagoog temas ületab ettenägeliku riigimehe. Kellel on võim sõna üle, satub hädaohtu, et sõna saab talle võimuvahendiks. Võimatu on kujutada Mirabeau'd kõnemeheks, ilma et sisse ei põimitaks Prantsuse revolutsiooni sündmuste käiku. Mis teeb kuningas pärast Mirabeau' otsustavaid sõnu? Kuningas oli andnud oma käsud toonil, nagu tuleks tal ainult veel kutsuda rügemendid. Ta ei teinud aga midagi sellist, vaid nelja päeva pärast käskis ta aadlit ühineda rahvuskoguga. Seega sattus Louis XVI kohe alguses revolutsioonist veetavaks, kuigi oleks võinud olla selle juht. Louis XVI andis siiski ainult näilikut järele. Ta kutsus väeosi piirilt, piirab rahvuskogu väesalkadega ja eraldab ta Pariisist. Mirabeau esitab 8. ja 9. juulil palvekirja, milles ta sellele osutab, et kuninga abinõud on üleliigsed, koguni hädaohtlikud. Rahvas polevat kunagi mõistlikum ning usaldusväärsem kui antud hetkel, sest ta loodab kuningriigi uuesti ülesehitamist. Rahvuskogu lähedus olevat parim avaliku rahu pant. Väesalkade juuresolu aga tekitab üldist käärimist näljase rahvastiku hulgas, kellele tükk leiba on juba luksuseks, kuna sõduritele langeb seda mannana

sülle. Peale väga viisakate eelnevate truudusning alanduskinnituste: „Me armastame oma kuningat, me õnnistame taevast kingituse eest, mis ta meile on andnud oma armastuses“ (enem võiks uskuda nende sõnade ironiat kui otsest mõtet) vannutab Mirabeau kuningat oma õnne ja au nimel saatma vägesid tagasi piirile, et nad kaitseksid seal kodumaad ega teeks teda rahutuks. Kuningas keeldub sellest 11. juulil kõrgilt ja paneb kogule ette ümber kolida Noyon'i või Soissons'i. Ta vallandab Necker'i ja kutsub kokku riigipöördeministeriumi. Need on 11. juuli 1789. a. tulemused. Rahvuskogu on peagu järele andmas kuningale, ainult Mirabeau nõuab vastupanu, rahvuskogu ei võivat soovida asumist kahe väeosa vahele. 8. ja 9. juulil oli ta esinenud otse andunud alamana, ta kinnitab ka nüüd veel, et ta osutab kuningale vajalikku aukartust. „Kuid ma ei kavatse toimida kartlikult, ebajärjekindlalt ning kõheldes.“ Vägede juuresolu häirivat avalikku julgeolekut. Rahvuskogu ümberasumisega halvenevat seisukord. Tulevat võtta ainult üks seisukoht: järeleandmatult nõuda vägede tagasiviimist. See oli Mirabeau' viimne vabariiklik tegu. Sõda oli kuulutatud: ühel pool seisis kuningas toetatuna aadlist, teisel pool rahvuskogu rahva esindajana. Ses lahingus mineviku ja tuleviku vahel paistis kaotavat õiglus. Tarvitses ainult kutsuda rügemendid, lasta vangistada rahvuskogu juhid ja saata teised tagasi provintsi. Relvitud rahvaesindajad poleks saanud vastu panna. Prantsusmaal poleks rahvuskogu laialiajamine muidugi poolehoidu leidnud, aga see oli vajalik, kui kuningas tahtis saada raha, mida ta tungivalt vajab. Seetõttu ta oleks pidanud hiljem

kokku kutsuma teised generaalstaadid. Kuid nii oleks ta revolutsiooni ainult edasi lükanud. Selles olukorras toetas rahvuskogu põlatud Pariisi rahvas oma julge sammuga: ta vallutas 14. juulil 1789 Bastille'. Siis lõpuks 15. juulil tõmbas kuningas tagasi väed, kui Mirabeau ses asjas oli esitanud kuninga saatkonnale uue, nüüd väga energilise ja iseteadliku kirjutise. Olukord on muutunud, selle asemel et olla piiratud palgasõduritest, kaitsevad rahvuskogu mitmed miljonid relvastatud prantslased. Enne 14. juulit rahvuskogu rääkis solvatud väarikuse toonil. Pärast 14. juulit ta kõneleb ja tegutseb nagu suverään. Ta määrab uurimiskomisjoni ja aruandekomisjoni. Kavatakse asutada kohus, mis arutleks rahvuse vastu sooritatud roimi, seni otsustatakse nende üle rahvuskogu enese poolt.

Revolutsiooniline vaimustus, mis Pariisist oli vallutanud kogu Prantsusmaa, haaras lõpuks ka rahvuskogu. Ööl vastu 4. aug. 1789 kiitis ta heaks teostunud tõsiasja ja kuulutas feodaalsüsteemi lõpetatuks. Mirabeau viibis sel ajal just isa surma puhul Provence'is, et hoolitseda arvatava päranduse eest. Kuna ta viibis isiklikult eemal sellest otsustamisest, pidas ta jahedalt seda sammu ennatlikuks. „Nad vaidlesid terve kuu silpide üle ja nüüd viskavad ühe ööga kogu vana kuningriigi korra üle par-da.“ Ta ei lakanud kunagi end pidamast aristokraadiks ja laskis oma vapi kinnitada tõlla külge ka siis, kui olid kaotatud kõik eesõigused. Hoolimata rahvuskogu vabariiklikust esinemisest jumaldasid prantslased oma kuningat. Losse rünnates hüüavad talupojad: „Elagu kuningas!“ Igal pool ustakse, et rünnatakse ku-

ningriigi kasuks „feodaaldespotismi“ — maa nuhtlust, ja „ministritedespotismi“ — linnade nuhtlust. Mass ei tea, et kuningas on reetnud „natsiooni“ ja liitunud aadliga, ja ka aadel, kes töötab kaasa kuningriigi ülesehitamiseks, jääb kuningatruuks hoolimata asjaolude mõistmisest. 4. aug. 1789. a. dekreedid kuulutasid Louis XVI Prantsuse vabaduse taasteostajaks. Tegelikult pole kuningas selle liikumise juhtija, see toimub ilma temata.

Bastille' vallutamine ja sellele järgnevad mässud Prantsusmaal olid tegelikult loonud vabariikliku korra, mida rahvuskogu sanktsioneeris 4. ja 10. aug., sammudes seda teed edasi inimõiguste kuulutamisele. Juba 14. juulil nimetati kaheksaliikmeline põhiseadusekomisjon. Avalik arutamine algas 1. aug. ja just küsimuse üle, kas enne põhiseadust peaks toimuma õiguste kuulutamine või mitte. Kõne all oli ameeriklaste poolt välja kuulutatud põhilause taaskuulutamine prantsuse keeles. Põhiseadusekomisjon pani ette need kirjalikult kindlaks määrata enne põhiseadust. See oli poliitiline malekäik. Sest põhiseadusele pandi alus, kui ta kohe teatavaks tehti. Sellega sanktsioneeriti revolutsioon. Mirabeau kui monarhist, kes ta ju alati oli ja kelleks ta jäi kuni surmani, polnud küll mures selle kuulutuse vabariikliku loomu pärast, vaid selle üle, et selle kuulutusega proletariaat sai samad õigused kui varandusega kodanikud. Ta peidab oma arvamuse oma ajalehes „Courrier de Provence“ Lévis' hertsogi ja Langres'i piiskopi taha, et mitte avalikult esineda reaktionaarina. Mirabeau kardab käesolevas ülemineku olukorras hädaohtu, et rahvas kuritarvitab oma õigusi. Rahvas ole-

vat nagu uneskäija, kes kõnnib kuristikude vahel ja keda parem on mitte äratada, sest nõnda pigemini ta hävitatakse, kui päästetakse. Kuid rahvuskogu ei kuulanud neid vastuväiteid ja otsustas, et esialgu teostugu mitte kohuste, küll aga õiguste kuulutamine.

Lafayette'i, Siéyès'i, Mounier' ja Target' poolt oli koostatud mitmeid kujult erinevaid, kuid sisult sarnaseid kavandeid. 12. aug. nimetati viieliikmeline komisjon nende ühtesulatamiseks. Mirabeau'le tehti 17. aug. ülesandeks aruanne ette kanda komisjoni nimel. Ta suhtus kogu deklaratsioonisse sisemiselt vaenulikult, ta kõne mõjus halvasti, ta isegi pani ette lükata inimõiguste kuulutamine edasi kuni põhiseaduse valmimiseni. Aruanne anti tagasi komisjonile ja valmistati uus kava, mida arutleti 20. aug. kuni 26. aug. 1200 saadikut, kes rühmiti töötades ei suutnud leida lühidat, selget väljendust, saavutasid õige formuleeringu avaliku vaidluse lärmis, ja nii saadi nädala jooksul valmis inim- ja kodaniku-õiguste deklaratsioon.

Sisult oli deklaratsioon vabariiklik, kuigi ta oli koostatud monarhistlikult häälestatud esindajate poolt. Kuningavõimust pole üldse juttu. Rahvas valitsevat end ise, mitte üksi tegelikult, vaid ka õiguse kohaselt. 21. aug. istungil arutleti esimesi artikleid, kusjuures Mirabeau viis läbi esimese artikli jaoks oma sõnastuse. Kindlasti on kõigil inimesil võrdsed vabad õigused. Kuid järgneb kitsendus: „Sotsiaalseid vahesid võib teha ainult üldsuse kasuks.“ Seda lauset võib tõlgitseda mitmeti. Tegelikult kasutati seda hiljem tsensusvalimissüsteemi rajamiseks. 22. aug. vaieldi seadusepärase kohtumõistmise üle. Mirabeau lõi siin edukalt

sekka ja rõhutas, et ei tohiks püstitada poliitilist dogmat, vaid et kodanikkude isikliku vabaduse kindlustamiseks tuleb seaduse teostamisel tarvitada vastutuse põhimõtet. See ettepanek võeti vastu. Arutlustes religioosse kultuse ja sallivuse üle ei saanud Mirabeau võitu. Peeti kohaseks kaasatöötavate preestrite arvestamist, samuti arvestati ka maarahvast, kes oli täiesti katoliiklik. Selle asemel et kuulutada südame-tunnistuse vabadust, rahulduti sellega, et lubati usuliste vaadete väljendamist, niipalju kui nad ei häiri avalikku korda. Mirabeau'l muidugi oli õigus, kui ta pärast asjatut kõnet istungil oma ajalehes „Courrier de Provence“ näitas, et sel viisil sokutatakse inimõiguste deklaratsiooni ka sallimatus. Sest selle artikli põhjal võidakse ühel päeval keelata usutalitused mittekatoliiklastel.

Õiguste deklaratsiooni, mida arutati ning vastu võeti 20. kuni 26. aug. 1789, oli haaratud kogu demokraatliku ning sotsiaalse vabariigi mõiste. Hoiduti siiski sellest kõiki järeldusi tegemast. Majanduslikus suhtes rahulduti feodaalkorra kaotamisega. Vähemasti põhimõtteliselt vabastati maa ning inimesed. Kaotati esmasünniõigus ja korraldati pärimiskorda nii, et maaomandit võidi suuremal määral jaotada. Riigimõisade müümine kruntideks ja väikeomanditeks kiirustas seda jaotamist. Pärandatavuse põhimõtet ei puudutatud, kuigi see käib vastu deklaratsiooni esimesele artiklile, mille järgi kõik inimesed on sündinud ühesuguste õigustega. Poliitilises suhtes oldi üksmeelsed monarhia organiseerimises. Ükski kuitahes edumeelne ajaleht ei nõudnud veel vabariiki. Kuningaarmastamine jätkus. Väga raskeks ku-

junes artikli formuleerimine, mis pidi määrama kindlaks kuninga võimupiirid. Sest „natsioon“, s. o. uus kodanlus, tahab kuningat, kes oleks tal peos, kuid jääks ühtlasi küllalt tugevaks, et kaitsta teda demokraatia eest. Seega ta tahab lubada talle vetoõiguse ainult suspensiivse (edasilükkava) jõuga. Kuninga vetoõiguse küsimus muutus vabariiklaste ja monarhistide vahelise võitluse tulipunktiks. Kuna riigis, kus olid kaotatud kõik seisuste eesõigused ja kus senieesõigustatud olid loobunud oma privileegidest, polnud võimalik tasakaalustava elemendina ülemkoda, siis peab Mirabeau rahvuskogu ulatuslikkude õiguste juures vältimatuks, et monarhistlik printsiip väljenduks kuninga vetoõiguse teravas formuleerimises. Selle kasuks ta pidas kõne 1. sept. 1789. Kuningas tõstvat oma sanktsiooniga seadusandliku kogu otsused seaduseks, kuid ta võivat ka keelduda nõusolekust. Teda ei tohi sundida teostama seadusi, millega ta ei nõustu. Tal peab olema õigus absoluutse veto panemiseks otsustele, mida ta ei poolda. Põhiseadusel on küllaldane garantii veto kuritarvitamise vastu ministrite vastutavuse ja maksude keelamise näol. Õieti soovis Mirabeau, et kuningas uue eesõigustatud klassi, kodanluse vastu toetuks rahvale. Sellega ta aga ei mõtelnud Pariisi rahvast, see plaksutas ta kõnele kiitust ja ühtlasi vilistas. Vabariiklased tarvitasid vetoküsimust propagandavahendiks. Nad sisendasid rahvale sellest õudse kujutluse. Paljud pidasid vetot salapärase mõjuga meheks. Keegi küsis, kus ringkonnas ta elab. Keegi teine pani ette ta üles puua. Mõned mõtlesid, et konstitutsioon on isik, kellel on õigus öelda kõige kohta ei. Muist uskusid, et veto on maks, mille peaks kao-

tama. Talupojad lõpuks uskusid, et kui kuningal on veto, siis ta võib käskida ära valada supi, mida nad just tahtsid hakata süüa. Demagoogide surve rahvuskogule oli nii äge, et lõpuks rahulduti kuningale edasilükkava veto võimaldamisega, esmalt nelja aasta peale. Kuningas ei taibanud sellest kõigest mitte midagi. Ta hoidus endiselt aadli poole. Vahepeal jätkus monarhia demokratiseerumine ka osalt isenesest. Kuid juba siis taipasid mõned saadikud selle poolmonarhilise, poolvabariikliku ehituse nõrkust ja kuulusid lause: „Te kodusite vabariigi ja tahate tikkida sellele monarhiat. Nõel jääb peatuma ja aine pole vastupidav.“ 11. sept. vaieldi küsimuse üle: kas kuningas võib keelduda nõustumast põhiseadusega? Saadikud olid arvamusel, et on hädaohtlik tegelda küsimusega, mille kohta valitseb „üldine üksmeel“. Ka Mirabeau kiitis selle heaks. Kui rahvuskogu laotas religioosse loori üle suure tõe, et põhiseadus ei vaja kinnitamist, siis toimunud see sellepärast, et selle tõe kuulutamist peeti praegustes oludes hädaohtlikuks, kuid põhimõtte püsisivat siiski edasi ja teda ei tohitavat kunagi kaotada. 1. okt. 1789 sunnib rahvuskogu kuningat lubama, et ta põhiseadust kunagi tagasi ei lükka. Kuningale määrati seega ainult passiivne osa. 5. okt. seletab kuningas, et ta võtab põhiseaduse vastu ainult tingimusi, keeldub aga avaldamast oma arvamust inimõiguste kuulutamise kohta. Jälle segab end vahele Pariisi rahvas: relvastatud hulk voolab Versailles'sse ja kohutatud kuningas nõustub tingimusteta. Rahvas viib ta Pariisi, kus ta peab elutsema poolde vangina, rahvuskogu järgneb talle sinna. Rahvuskogu võitis nõnda juba teist korda Pa-

riisi rahva abil. Nüüd oli ta ise selle rahva võimuses. Edaspidi kardab rahvuskogu nii demokraatiat kui ka absolutismi — sellest ta kõikuv riigipoliitika, kord kuninga vastu, kord rahva vastu. Mirabeau on selle poliitika tüüpilisemaid esindajaid. Õukonnale ta kinnitas alati, et tal pole mingit tegu 5. ja 6. oktoobri sündmustega. 10. okt. teeb rahvuskogu kuningast topeltolevuse — teda nimetatakse edaspidi: „Louis Jumala armust ja riigi põhiseaduse kaudu prantslaste kuningas.“ See vormel kujutab vana müstilise printsiiibi paikamist uue mõistusepärasega, vana korra paikamist revolutsiooniga. Demokraatia vastu toetub ta Jumala armule. Kuninga vastu ja kodanlasklassi eest põhiseadusele. Seda nimetati tookordses poliitilises keeles saladuseks, mille uurimine on eba-patriootlik. Seda mõtles ka Mirabeau oma väljendusega: ülemineku äkilisust tarvis leevendada. 14. dets. võttis rahvuskogu vastu omavalitsuste korra, mis kitsendas rahva vabadusi. See lubas kogukonna kodanikel kokku tulla ainult üks kord ja ainult üheks otstarbeks: linna ametkonna valimiseks ja valijate valimiseks, ja seda lubati ainult aktiivsetele riigikodanikkudele. Terve kogukondlik elu keskendus seadusepärast kogukonnaesindusse, mis tekkis tsensusvalimissüsteemi teel jõukaist kodanikest. Selle kõrval oli veel jakobiinlaste klubisid, mis hoidsid revolutsiooni liikvel, tegid Prantsusmaa terviklikuks riigiks ja viisid kaudselt demokraatia ning vabariigi poole. Mirabeau's ristlesid printsiibid. Ta tundis, et võidab demokraatia, kuid ta süda klammerdus kuningriigi külge. Kõigepealt ta näitas siiski oma hiilgavat

kõneandi vaidlustel 26. sept. 1789 25%-lise kapitalimaksu kohta riigipankroti vältimiseks.

Rahandusminister Necker oli teinud ettepaneku, et tungiva rahahäda parandamiseks ja riigipankroti takistamiseks iga kodanik maksaks ühekorde maksuna veerandi oma tulust. Rahvuskogu polnud kuigi nõus selle vägivaldse kavaga, laskis aga end kaasa kiskuda Mirabeau' lõppkõnest ja võttis suure häälteenamusega vastu järgneva otsuse: „Arvestades asjaolude tungivust ja ära kuulunud rahanduskomisjoni aruande, pooldab rahvuskogu härra rahaministri kava.“ Tähelepanuväärne on, et Mirabeau esineb siin Necker'i liitlasena, kelle rahanduspoliitika vastu ta muidu oli võidelnud. Sellest kõnest saadik peeti teda vaidlematult rahvuskogu peaks. Dumont teatab sellest kui pealtkuulaja ja -nägija: „See, kes kuulis seda kõnet, ei unusta seda iialgi. Ta äratas kõigis kohkumist, arvati nägevat näljast kuristikku avanemas ja usti kuulvat neelatud ohvrite oigamist. Võit oli nii täielik, kui iganes võis olla; vastupanemiseks ei tehtud vähimatki katset. Kogu alistus sellele käskivale võimule, mis vallutas hulga, nagu oleks see üksainus indiviid, ja ministri kava kiideti heaks täie usaldusega. Sellest päevast peale silmitseti Mirabeau'd kui ainulaadset olendit, tal polnud enam ühtki võistlejat.“

XI.

MIRABEAU' MÖTTED PRANTSUSE RIIGIKORRA UUENDAMISEST VÖRRELDES MONTESQUIEU' JA ROUSSEAU' IDEE-DEGA.

Päris huvituseta ei võiks nüüd olla katse kord selgitada, kuidas Mirabeau praktilise poliitikuna suhtus Montesquieu' ja Rousseau' riiki ümberkujundavatesse ideedesse, mis ta kirjani-kutegevuse ajal oli võtnud eeskujuks. Rousseau oma teostes jätab täiesti tähele panemata empiirilisel antu, s. o. kuidas inimene ja ühiskond tegelikult on. Tema looduslik inimene on sihtpunkt ja mõõdupuu, millega mõõdab sotsiaalsel tõelust. Mirabeau lähtub alati antud tõsiasjadest, s. o. mitte ümberkujundatud inimesest, vaid inimesest, nagu elu ta on moodustanud. Ta ei jää alatiseks rippuma mingi printsiibi külge, olgugi see tuleviku jaoks taotlemisväärne, vaid arvestab antud olukorra nõudeid. Ta läheb edasi aeglaselt ja sammhaaval, legalseerib olukorra, nagu see on parajasti kasulik. Lausega „Ütlege oma isandale, et me oleme kogunenud siia rahva tahtel ja et meid võib ajada siit ainult bajonettide võim“ taipab ta kohe silmapilguvajadust ja teostab rahvuskogu moodustamise, mille esindajad oleksid puutumatud, s. o. et neid ei tohitaks jälitada

nende ettepanekute, hoiatuste, vaadete või kõnede pärast rahvuskogus. Ta teeb hetkelise olukorra seaduslikuks ja ületab reaalspoliitikuna teoreetik Rousseau'. Ta kirjutab selle punkti kohta Mauvillon'ile: „Reisimisel maakaardil ja tõelisel maapinnal on hiigelvahe. Kõige parem vahend revolutsiooni nurjaajamiseks on liiga palju nõuda.“ Rousseau jätab tähele panemata maailma, nagu ta on; Mirabeau tunneb kõiki inimeste nõrkusi ning pahesid ja arvestab alati neid oma seaduse-ettepanekuis. Kõik ta ettepanekud tahavad olla kaitsetammiks inimnõrkuste vastu. Vangistuse-ajal Mirabeau tegeleb veel inimesega, nagu ta peaks olema, ja on ses suhtes lähedane Rousseau'le. Praktilise riigimehena ta läheneb aga palju rohkem Montesquieu'le. Ta võrdleb, vaatleb maailma ja selle elemente. Ta muretseb füüsiliste ning moraalsete tegurite pärast, mis mõjutavad riiki. Kõik sündmused alistuvad neile tegureile. Elutingimused või tegurid järgivad kindlaid seadusi. Ta jõuab selle elu suhete ning tingimuste vaatluse põhjal nagu Montesquieu'gi otsusele, et seadused on vajalikud suhted, mis tulevad asjade loomusest. Tegelik poliitikuna ei taha ta enam kuuldagi ühise tahte vabast kokkuleppest, nagu see ilmneb Rousseau' juures ja nagu ka Mirabeau varem oli unistanud. Ta ei või seega inimlikus institutsioonis näha kunagi midagi absoluutset. Istungil 22. aug. 1789 ütleb ta: „Ma ei tea, mispärast arutada küsimust, mille tund pole veel tulnud. Me teeme õiguste deklaratsiooni, seetõttu on tingimata nõutav, et esitatud asjad oleksid seadused, muidu viiakse sisse ükskõik millised printsiibid ja siis oleks see printsiipide kogu.“ Mirabeau' vaatlus-

sed tuginevad relatiivsusel, sest ta on praktiline poliitik, mitte filosoof. Ta uurib inimesi ja nende asutisi, nagu nad on ja kuidas nad peaksid olema; viimase tuletab ta puudustest. Inimeste heaolu riigis seisneb tema kodanikkude täielikus ja vabas tegevuses. Inimesed on mitmesugused, seda mitmekesisust tuleb arvestada ja kasutada. Mirabeau'st erinevalt on Rousseau'le alati puhas loomulik inimene aluseks, millele ta ehitab oma käsud, parteide olemasolu ta näeb vaid kildkondlikkude tahtearvamuste rikkuvat avaldumist, rahvatahte eksimist. Mirabeau, nõustudes Montesquieu'ga, peab parteide olemasolu põhiseaduse õige töötamise hädavajalikuks eelduseks. Sotsiaalne leping pole Rousseau' juures muud kui idee, sihtjoon selleks, kuidas üldse on võimalik saavutada õiglast ühiskonda. Mirabeau arvas, et rahvuskogu tegutseb oma õiguste ja kasude eest, hoolitseb rahu ning korra eest ja töötab välja põhiseaduse; samaaegselt ta nõustub, et rahvuskogu võib ka eksida. Rousseau'l polnud tähtis see nii tihti nõutud võimude lahususe ja võimude pidurdamise põhimõte. Rousseau arendab neid mõtteid oma „Ühiskondliku lepingu“ 4. raamatus, 1. peatükis: „üldsuse tahe on hävimatu“. Mirabeau kõneldes kuninga vetost seevastu rõhutab, et rahvas ei saa ise teostada mõlemat võimu. Pige-mini olevat vaja rahvaesindust seadusiandva võimu ehk tahteõiguste teostamiseks, teist liiki esindust aga täidesaatva võimu ehk tegutsemisõiguste teostamiseks. Mirabeau, samuti kui Montesquieu pooldab võimude valju lahushoidmist, sest ta taipab väga õigesti vastastikuse kontrolli tähtsust ja tahab seda rakendada riigi kasuks.

Siin ilmneb Mirabeau' praktiline vaim, mis on küll elujaatav, kuid pessimistlikuna oma kaasinimeste iseloomuomaduste suhtes eelistab kohest tammi ehitamist nende nõrkuste vastu, kuna Rousseau aga idealistina jätab tähele panemata need praktilised olukorrad. Rousseau oma terviklusenõudega paneb parima alusmüüri diktatuurile. Lause „parteid on rahvatahte eksimuste kõige hädaohtlikum allikas“ tõendab Rousseau' puhtstaatilist mõtlemist. Rousseau absolutiseerib mingi õigeks ning edukaks tunnustatud olukorra lõplikult püsivaks. Rousseau järeldab: kuna kõik loomulikud, vabad inimesed on liitunud üheks ainsaks tahteks, siis peavad nad igavesti esinema ja tegutsema ühtlase, terve kogumina. See on fatalistlik seisukoht, mis ei arvesta inimsoo ajaloolisi, sotsiaalseid, kliimaatilisi, geograafilisi ja psüühilisi olukordi ega inimsoo alatist sisemist muutumist.

Ka Mirabeau pole vaba ennatlikest üldistamistest. Mirabeau' geniaalne poliitiline instinkt inspireerib talle küll osavaimat sõnastust seaduste jaoks, mida antud hetk just nõuab, ja seadusteloojana ei lase ta end kunagi juhtida tardunud doktriinist, ei Rousseau'st, Quesnay'st ega Montesquieu'st, vaid moodustab ise sobiva situatsiooni. Ent ta on vallatud väärarvamusest, et rahvas, olles kord andnud endale head seadused, ei tarvitse enam tegelda juriidiliste küsimustega, sest kõik on ju tehtud. Ses küsimuses ta osutub lamedaimaks edufatalistiks, uskudes, et heast seadusest piisab inimese kujundamiseks. Hegel oma „Vaimu fenomenoloogias“ on tabavalt pöördunud Mirabeau' sellise ebaaktiivse mõistuseusklikkuse, samuti ka Rousseau' petliku tundmusejumaldamise vastu,

kelle põhimõtted „Émile'is“, nagu „inimene olla“ ja „tundmus on kõik“ panid ju ärevusse saksa ringid. „Pole kuigi rõõmustav märkida, et teadmatus..., mis ei suuda kinnistada oma mõtlemist ühtegi abstraktsesse lausesse, veel vähem mitmesse lausesse, kinnitab kord, et ta on mõtlemisevabadus ja sallivus, siis jälle, et geniaalsus.... Kui selgitatakse talle (loomulikule mõtlemisele) nende (ta triviaalsete tõdede) tähtsusetus, siis ta kinnitab, et mõte ja täitumine peituvat ta südames ja samuti peaks olema ka teistel, kusjuures ta arvab, et südame süütusega ja südametunnistuse puhtusega jms. on väljendatud viimseid tõdesid, mille vastu ei teki vaidlust ja millest rohkemat ei saa enam nõuda. Kuid asi seisab selles, et parim ei jääks peatumata sisemusse, vaid toodaks päevavalgele sellest sügavikust.... Ebainimlik, loomalik on olukord, kui jäädakse püsima tundmusse ja suudetakse avalduda ainult selle kaudu.“

Ka riigipea asend paistab Rousseau'le palju lihtsam olevat kui Mirabeau'le. Rousseau' järgi ei või riigipeal olla mingit üldsuse tahte vastu käivat huvi, seetõttu ei vaja ülemvõim alamate suhtes mingisugust kitsendust. Mirabeau seevastu võtab uuesti üles idee, et kuningas ja kodanlus liitugu iseka aadli vastu ja et järelikult kuningale peaks võimaldatama suspensiivne veto kaitseks uue aristokraatia tekkimise vastu. Seekord ei mõistnud Mirabeau'd ei rahvas ega kuningas, kes jätkas koostegutsemist pehastunud aadliga. Üldse siinkohal tuleb märkida, et Mirabeau'd ta poliitilises tegevuses ühte viisi nii vihati kui imetleti. Ta ei pidanud peagu ühtki kõnet, millele rahvas poleks vilistanud. Praktiline poliitik eemaldus teadlikult

põhimõtteist, mis esinesid teoses „Madalmaalastele asehalduriametist“. Ta pidi tunnistama, et ta madalmaalastele oli lubanud rohkem, kui pidas õigeks a. 1789 oma kaasmaalaste suhtes. Ta poliitilises praksises pole enam kõnet sellest, et rahval võiks olla õigus valitsuse reformeerimiseks või muutmiseks. Ta taotluseks oli rahu loomine ja selle säilitamine. Kunagi ei kuulnud üheski tema poliitilises kõnes põhimõtet: *la morale est la base de la politique* — moraal on poliitika alus. Nüüd hindab ta ainult silmapilgu kasu. Mirabeau oli kinnitanud madalmaalastele, et privileegid on ebaloomulikud. Oma poliitilises tegevuses ei kõhkle ta tsensusvalimissüsteemile kaasa töötades ühinemast hüüdlausega — „enrichissez-vous!“ (rikastuge!), jättes nõnda varandusetud uue riigi hüvedest ilma. Madalmaalastele ta oli hüüdnud: „Ajakirjandusevabadus on kõikide vabaduste varjupaik!“ Sellega ei sidunud ta mingeid tingimusi. Inimõiguste deklaratsiooni kaheksas artikkel kitsendab aga hoolikalt seda vabadust: „Mõtte- ja selle avaldamise vabaduse kaudu on igal inimesel õigus oma mõtete levitamiseks sõnas, kirjas ja trükis, selle ilmse eeldusega, et ta ei riivaks teiste õigusi.“ Kuna aga ei selgitata, milles seisavad teiste õigused, avanevad siin kõik võimalused omavoliliseks tõlgitsemiseks, ja ajakirjandusevabadus võib selle kitsenduse tõttu muutuda petlikuks. Oma eluga ja kirjutustega oli Mirabeau 16 aastat õnnestanud kuningriigi aluseid ja niiviisi ebateadlikult ning tahtmatult ette valmistanud vabariiki. P.-Ameerika eeskuju oli tugevdanud ta vabariiklikke kalduvusi. Tema, nagu peagu kõik ta kaasaegsed, polnud kunagi demokraat, vajaduse korral oskas ta ini-

mesi valitseda, tehes nende segased vaated enda omaks ja meelitades neid fraasidega, mida ta ise ei uskunud. Ta pidas masside kasutamist õigeks, kuid ei mõtelnud valgustada neid nende sünges olukorras. Ta põlgas ja alahindas alamrahvast, see aga ootas, et teda kord koheldaks nagu inimesi. Bastille' vallutamise ja selle tagajärgede tõttu nad tundsid end uuesti elustatuna ühisest jõust. Sest saadik hakkab võimule tungima demokraatlik partei. Valgustatud prantslasi pidi see panema vähemalt kahtlema, kas harimatud on kõlbmatud poliitiliste õiguste kasutamiseks. Kuid Mirabeau ei taipa vastu-rääkivust, kuhu ta on sattunud, või ta ei taha seda endale tunnistada. Hetkel, mil suveräänsus tegelikult läks kuninga käest rahvale, mil Mirabeau-taoline mees oleks pidanud tunnistama, et võit pikapeale langeb demokraatlikule vabariigile, sel hetkel peab ta väga tähtsaks monarhia päästmist, hoolimata oma umbusust Louis XVI iseloomunõrkuste vastu.

XII.

MIRABEAU JA PRANTSUSE ÕUKOND.

Kui Mirabeau 1. mail 1778 Vincennes'i kindlusest anus Louis XVI õigluselt kaitset isa vastu ja kutsus appi kuninga pistitavaid ametnikke, ei võinud ta muidugi aimata, et ta samale Louis XVI üheteistkümne aasta pärast annab iseteadlikul toonil nõu krooni päästmiseks. Juba üks nädal pärast seda, kui Louis XVI oli väed tagasi kutsunud Pariisi ümbrusest, seega juuli lõpus 1789, ütleb Mirabeau krahv La Marckile: „Kandke hoolt, et lossis teataks mind olevat enam teie poolt kui teie vastu.“ Kuigi Louis XVI liitudes aadliga oli juba käest ära mänginud revolutsiooni juhi osa, siiski uskus Mirabeau, et on võimalik kuningale kindlustada mõni võimupositsioon konstitutsioonilises kuningriigis. Mirabeau võib-olla laskis end juhtida kogetud tõsiasjadest, nimelt et revolutsiooni alguses ärritatud rahva rahustamiseks tõesti piisas rahvuskogu ja kuninga nimest. Ka teised saadikud olid üksmeelselt nõus, et Prantsusmaal jääb püsima monarhia Louis XVI-ga eesotsas. Kuid nemad mõtlesid sellega kuningat, kes esindaks riiki, kuid ei valitseks. Seega pidi Mirabeau sattuma konflikti saadikutega ja see sündiski, kui Mirabeau 1. sept. 1789 kaitses oma kõnes kuninga tingimus-

teta veto õigust. Kuna kuninga loiduse tõttu polnud küllaldane neid õigusi nõuda ainult rahvuskogu tribüünilt, siis Mirabeau ei kohkunud astuda kuningaga salajasse ühendusse krahv La Marcki kaudu. Loodetavate teenete eest lubas Louis XVI tasuda Mirabeau' võlad, määras talle väga rikkaliku kuupalga ja lõpuks veel eritasuna miljon livre'i, sel juhul kui ta tegevus kuninga heaks on edukas. Edasi oli kuningaga sõlmitud lepingus kõnet saatkonnast, millest pidi teatama kuninga vend, kui aeg selleks on küps. Mirabeau kohustus selle eest toetama kuningat oma teadmistega, jõududega ja kõneosavusega kõiges, mida ta pidas kasulikuks kuninga huvidele ja riigi healole — kaks asja, mida head kodanikud tingimata pidasid lahutamatuks. Sellest ajast peale mängib Mirabeau kahekordset mängu: ta ei häbenenud hakata jakobiinide klubi presidendiks ja oli üliõnnelik, et tal lubati juhatada rahvuskogu veebruaris 1791. Rahaga, mida talle nüüd otse voolas ja mida oli oodata veelgi, ta korraldas kõigepealt oma maitsele vastava maja rikkaliku teenijaskonnaga, hobusetalliga, tõldadega jne. Igapäev oli tal kaetud laud sõprade jaoks. Seejuures ta kinnitas, et maksab kõik oma isa pärandist, kuigi isa oli jätnud järele ainult võlad. La Marck oli kohkunud ta teguviisist. Ent Mirabeau oli nii kaua kannatanud alati jälitavaid võlausaldajaid, et nüüd nautis ta aplalt uut rikkust. Seejuures püüdis ta õiglaselt täita endale võetud kohustusi. Juba varsti pärast 5. okt. 1789 ta andis kuninga vennale, Provence'i krahvile, esitise, milles ta käsitles kuninga julgeoleku ning vabaduse probleemi. Ta soovitab, juhul kui kuningas tunneb end Pariisis liialt valve all

olevat, valida uueks asupaigaks Rouen. See koht olevat sobiv, sest nii näitab kuningas, et ta ei kavatse põgeneda, vaid läheneda provintsidele. Seal ta võib ühineda Bretagne'i ja Anjou' rahvastikuga ja nõnda kindlustada endale seljatagust võimu. Edasi ta pidavat varuks hoidma proklamatsiooni, milles ta muu seas ütleks: „Ta viskavat end rahva käte vahele, talle olevat tehtud liiga Versailles's... , tal puuduvat igale kodanikule osaks langev liikumisvabadus. Ta olevat kogenud, et see kuninga vabaduseta seisund olevat ettekäändeks, mille nimel rahulolematud keelduvad täitmast rahvuskogu otsuseid, kuigi need on tema poolt kinnitatud, ja sellega võidavat ohustada revolutsiooni, millest kuningas võtvat osa kui innukaim vabaduse sõber.“ Mirabeau alustas nüüd läbirääkimisi Lafayette'iga, et ette valmistada enda astumist valitsusse. Kombe järgi Mirabeau oleks aga ministriks saades pidanud loobuma oma ikka tähtsamaks muutuvast kohast rahvuskogus. Seda ta ei suutnud. Mirabeau' ettepanekute vastu rahvuskogus, mille eesmärgiks oli seda kommet murda, ühtlasi ka oma populaarsust kindlustada ja endale võimalust luua rahvuskogu liikmena ja ministrina seista kuninga õiguste eest, ühinesid vasempoolsed ja parempoolsed liikmed Necker'i poolehoidjatega, kes ei saanud pooldada Necker'i asendamist Mirabeau'ga. Viimsel tunnil langes ära ka Lafayette. Arst Blin Nantes'ist saadeti välja ettepanekuga: ükski rahvuskogu liige ei tohi kogu sessiooni jooksul üle minna valitsusse. Nüüd võttis Mirabeau sõna niivõrd lõikavas kõnes, et see õhutas koosoleku otsusele: „Ükski rahvuskogu liige ei tohi võtta endale ministrikohta praegu koos-

oleva rahvuskogu kogu kestvuse jooksul.“ Mirabeau kaotas seega otsustavalt ja ühes temaga ka parlamentaarse kuningriigi idee.

Mirabeau, tahtes kuningat õhutada aktiivselt revolutsioonist osa võtma, pidi ka edaspidi säilitama salajase sideme õukonnaga. 10. mail 1790 ta formuleerib oma jõupingutuste eesmärgi järgmiselt: „Põhiseaduses tuleb õige koht anda täidesaatvale võimule, mis kärpimatult ja jaotamatult oleks kuninga käes.“ Esitises 1. juunil 1790 ta rõhutab veelkord oma monarhistlikku seisukohta: „Mina saan olema see, mis ma alati olen olnud — seaduste abil korraldatud monarhistliku võimu eestvõitleja, monarhistliku võimu kaudu kindlustatud vabaduse apostel.“ Edasi ta soovitab rahvuskaardi kindrali Lafayette'i asendamist härra de Bouille'ga, sest Lafayette käituvat kahekeelselt kuningaga ja rahvaga. Samal päeval ta püüab aga Louis XVI soovil läheneda Lafayette'ile, oma võistlejale võimu pärast. Mirabeau' kirjas pole puudu iseteadvusest. Vastupidi! Ta seletab Lafayette'ile, et ta olevat küll ühesilmne, kuid ühesilmne pimedate riigis olevat vajalikum kui kõik komisjonid kokku. Ta peaks õieti olema diktaatori (Lafayette'i) diktaator. Siiski tegutsevat ta tühiste inimeste tühise askeldusega. Nõnda väärtarvitavat ta oma otstarvet. Lõpuks ta nõuab, et Lafayette tuleks isiklikult tema juurde, et temaga koos tegutseda. Pole ime, et Lafayette selle kirja kaudu ei lasknud end veenda kuigi usalduslikule koostööle. Kui tuli valida kuninga volinikkude esindajaid kohtute juurde ja valitsuse esindajaid kohtuasutiste juurde, soovitas Mirabeau (24. aug. 1790) umbusaldada suurpitsatihoidja nimekirju,

kuna tõenäolikult esitatakse seal ministrite poolt ainult vana korra mehi, paindlikke intriigerijaid; tähtis oleks aga, et valitaks mehi, kellel on avaliku arvamise usaldus. Ta ise esitab end Provence'i jaoks. 26. aug. ta kinnitab kuningale veel kord, kui tähtis oleks ministrite võtmine rahvuskogust. Siis oleks rahval kaks austusobjekti — kuningas ja rahvuskogu. Nende vahel laveeriksid ministrid. Praeguse korra juures on kuningas jäetud rahvuskogu lakka matute rünnakute kätte. Kui aga ministrid istuvad rahvuskogus, siis näivad kõik nende valitsemisvahendid täidesaatva võimu sammudena. Avalikus võimuses peituvat tegutsemise ühtlus, rahvuskogu saavat tõelist tugevust ja kuningale jäävat tema prerogatiiv. Mirabeau palub kuningat monarhistliku idee päästmiseks avalikult rünnata 7. nov. 1789. a. dekreeti.

Kuid Louis XVI ei suutnud otsustada, tegutsemine polnud tema asi. Nii olid märgukirjad kirjutatud asjata, sest nad läksid inimesele, kellel polnud midagi peale väikekodanlike vööruste ja katekismusevagaduse. Kui rahvuskogus arutati küsimust, kellele anda sõja- või rahuotsustamise õigus, siis Mirabeau, olles truu oma lepingule õukonnaga, hiilgavas sõnalahingus Antoine Barnave'iga päästis kuningavõimule, mis veel päästa oli: sõjakuulutamise õigus kuulugu rahvuskogule, kuid ainult kuninga algatusel ja kuninga sanktsiooni eeldusel. Kui Mirabeau veendus, et ta märgukirju parimal juhul küll loeti, kuid ei jälgitud, katsus ta saada audiantsi kuninganna juures. Mirabeau' halva kuulsuse pärast tuli võita ägedaid vastupanusid, enne kui Marie Antoinette nõustus audiantsiga. Kuninganna oli esmalt kohkunud Mira-

beau' välimusest, kuid siis vallutasid teda selle mehe sõnad ja ta lubas õhutada kuninga aktiivsust krooni päästmiseks. Louis XVI-l polnud aga mingit poliitilist andi. Ta ei mõistnud, et oma käitumisega ta soodustas revolutsiooni vabariiklikku arengut. Kui Turgot talle soovitas üldist kuningriigi reformi, mille tagajärjel kuningas valitseks seaduste abil „nagu jumal“, ei mõistnud kuningas tedagi. Kui Mirabeau kuningale nõu andis rahvale ja rahvusele toetudes vabaneda kodanluse eestkostmisest, siis ei mõistnud kuningas ka seda. Louis XVI nägi selles ainult häirivaid uuendusi ja uskus, et tahetakse kitsendada ta õigusi. Piiratud mõistusega ja nõrga tahtega, nagu ta oli, ilmutas ta ainult passiivseid tahteliigutusi ja vastupanu. Ilma mingi kavata, ilma otsustamata ta alistus vaheldumisi oma ümbruse mõjudele, kord kuningannale, kord Artois' krahvile, Necker'ile või Pariisi rahvale. Tema juures polnud ükski mõju püsiv. Ta elas päevast päeva, ütles jaa või ei, sedamööda, milline nõuandja oli parajasti kõige pealetikkavam ja koormavam. Sel kombel piinatuna tarvitas ta kavalust ning valesid ja keerutas end välja, et saada rahu ja minna jahile.

Ainult üks tundmus tema juures oli püsiv ning muutumatu — religioosne tunne. Võibolla ta oleks nõustunud kuningriikluse ümbermoodustamisega revolutsiooni poolt, kui revolutsioon teatud ajal poleks sattunud vastuollu sellega, mida tema pidas oma kristlasekohuseks. Kui paavst ja piiskopid ütlesid talle, ta ohustab oma hingeõndsust, lubades vaimulikonnas teostada nn. kodanliku kirikukorralduse, oli ta hirmul põrgu ees. Rahvuskogu vaidlustel selle probleemi üle Mirabeau'l ei õnnestunud

saavutada kompromisslahendust. Siis ta avaldas kuningale survet, juhtides tähelepanu kuninga veto võimalikkudele järeldustele. Louis XVI nõustus kartliku südamega kodanliku kirikukorraldusega. Kuid südametunnistusepiinad viisid ta ikkagi täielikku vastuollu revolutsiooniga. Edaspidi pidas ta oma kristlasekohuseks võitlust revolutsiooni vastu. Kartes avalikku võitlust, tarvitas ta kavalust, et saada jälle kõigiti kristlikuks kuningaks ja lepitada end paavstiga. Oktoobris 1790 valmis tal plaan salaja Montmédy'sse põgenemiseks. Mirabeau oli valmistanud talle ka selleks juhuks täpse põgenemiskava, mida hiljem siiski ei jälgitud. Igatahes Mirabeau'l oli selge, et selle kuningaga ta ei saavuta oma eesmärki. Sellest ka ta sõnad surivoodil: „Mina võtan endaga kaasa monarhia surilina, tema jäänuste pärast hakkavad nüüd tülitsema parteid.“

XIII.

MIRABEAU ÜLDPILGUS. TEMA SURM.

Mirabeau' suhtumine Prantsuse õukonnasse näitas, et ta polnud alati nii julge, kui tol 23. juunil 1789, mis tegi ta surematuks. Revolutsiooni tekitatud kõikuv olukord oli talle õudne ja ta püüdis seda lõpetada võimalikult kiiresti. Nii pooldas ta ometi inimõiguste deklaratsiooni, mille valmimisel ta oli küll kaasa töötanud, kuid millest ta teadis, et see oli siiski lappimistöö. Oma vabanduseks ta ütles: „Me oleme vana rahvas, kahtlemata liiga vana praeguse ajastu jaoks. Endisest ajast lasuvad meil valitsus, kuningas ja eelarvamused. Seda kõike peab võimalikult palju ühendama revolutsiooniga, et leevendada ülemineku äkilisust.“ Nii jäi ta reformimeelseks monarhistiks ja järelikul oli ta vastaseks vasemtiib Robespierre'iga eesotsas, kellega ta peagi sattus vastuollu. Algul äratas Robespierre rahvuskogus oma äärmuslikkude nõuetega ainult naeru, ja Mirabeau'l õnnestus Robespierre'i rünnakuid tagasi tõrjuda irooniliste märkustega, nagu: „Kõneleja näib uskuvat, et ta ei tohi lakata kõnelemast, sest seaduseandjail tuleb kõnelda igavesteks aegadeks“. Ühel hilisemal põhimõttelisel vaidlusel Mirabeau hüüdis talle: „Ärge vahetage printsiipliialdamist tema tipp-punktidega.“ Lause, mille ta müristas kolmekümnemehelise radikaalse

vähemuse vastu: „Rahu seal kolmekümne juures!“ oli Prantsusmaal kaua lööklauseks. 1791. a algul oli Mirabeau väliselt oma edu tipul. Kuid sisimalt oli ta ometi murtud mees. Ta hakkas neil kuudel kaitsma *juste milieu* — õige kesktee — poliitikat, kui kõik oli käärimas. Ta pettus kuningas, kellele oli pakkunud oma teenistust. Lafayette jäi surmani tema rivaaliks. Ta ei saavutanud ministrikohta. Ta aimas küll hädaohtu uues kodanluses, kuid põlgas nime-tuid, kes teda kätel kandsid läbi tänavate. Ta võttis sõna igas vaidluses, kuid ei saanud enda kätte juhtimist. Nagu igal kesktee-poliitikul, tuli temalgi taluda rünnakuid vasemalt ja paremalt. Viimastel kuudel muutusid vasempoolsete rünnakud tema vastu ikka ägedamaks. Kuid ta hüüdis neile vastu: „Ma jään teie juurde kuni killukohtuni!“

Kuid ometi ei suutnud ta väliseltki lõpetada suhtlemist monarhiaga, millesse ta enam ei saanud uskuda, ja rahva asja teha oma asjaks. Ta tundis, et ainult rahulikkude reformidega ei saa riiki ümber kujundada. Mirabeau' revolutsiooniline seisukoht vana korra suhtes, kirglus, millega ta eitab ja ründab, seletuvad psühholoogiliselt vaenuga isa vastu, kes kasvatuses tegi rõhumise. Isa, kes ise algas revolutsiooniliselt ja kelle kirjad oma vennale tõendavad, kuivõrd täpselt ta tundis oma poja iseloomu, ei suutnud ega tahtnudki lasta areneda ja küpseda oma poja talenti, ka ei abistanud ta poega koha muretsemisel. Isa ise juhtis teda kõveraile teile oma ihnsuse ja türanniaga. Tõepoolest on kummaline, et isa viha teda täiesti ei ajanud rahva juurde. Vastupidi, Mirabeau armastas oma isa, kelle läbi ta niipalju oli kannu-

tanud. Ta säilitas lõpuni oma aadliuhkuse. Mirabeau klammerdus monarhismi-idee külge ilma õige veendumuseta siis, kui vabariiklik partei oli juba tekkimas ja kui oli kindel, et revolutsioon hakkas radikaliseeruma. Mirabeau ei taibanud revolutsiooni arengut, vaid laskis end veenda eluvõimetust kompromissideest — rahvakuningriigist Louis XVI-ga eesotsas. Printsiihid võitlesid temas kibedasti. Ta kehastas eneses neid jõude, mis Prantsusmaal pidasid otsustavat võitlust. Ta geniaalne intellekt tajus neid, kuid ta tahe oli liiga nõrk nende elavaks kujundamiseks. Ta oli rohkem Prantsusmaa kõneleja kui juht, selle Prantsusmaa, kellele saatusest oli määratud ülesanne näitlikult väljendada uusaja põhivastuolusid. Võtkem kõik kokku — siis piisab sellest, et anda Mirabeau'le mitte mingi ideaalkuju, vaid pigemini mingi rahnu monumentaalset suurust, mis on otsekui välja kasvanud kodumaa maastikust ja valitseb seda oma võimsusega. Kahjuks oli tal hirm revolutsiooni ees. See oli nõiaõpilase hirm, kes ei suutnud aheldada kord esilemanatud vaimusid ega ka nende eesotsas lõpule viia oma demonlikku teost. Sellest võimatust olukorrast lunastas teda surm 2. aprillil 1791.

Mirabeau oli Prantsuse revolutsiooniga kaasa elanud kõik rõõmud ja vaevad, oli leegitsedes sellega koos põlenud ja kustunud nii ootamatult, et rahva hulgas tekkis isegi kahtlus, kas teda ei mürgitatud. Äkiline kokkuvarisemine ei tulnud aga Mirabeau'le endale ootamatult, sest juba 1791. a. jaanuarist alates oli ta tundnud väsimusehooge ja rahvuskogu istungeid juhatades oma veres hõõguvat haigusepalavikku. Aga ta ei vähendanud oma usku-

matult suurt töökoormat. Dumont, üks Mirabeau' kaastöölisi, lausub, et kui ta poleks elanud koos Mirabeau'ga, poleks ta iialgi mõistnud, kui palju asju võib õiendada ühe päevaga, asju, mille ajamiseks teistel inimestel poleks piisunud nädalast või kuustki, ja kui paljusid seiku võis suur poliitik korruga jälgida. Suurele töökoormale lisandusid avalikud banketid, „ooperi sireenid“, mõned väiksemad joomingud. Aga lõbustuste osa, mida kurjad keeled liialdasid, jäi järjest enam Mirabeau' tööhulga varju. Ta väsis. Üksikuil hetkil haaras teda melanhoolia, surma lähedust aimavad sõnad poetusid mõnda sõbralikku jumalagajätku.

Veel 27. märtsil läks ta rahvuskokku, hoolimata sellest, et ta sama päeva hommikul oli sõber La Marcki juures pool tundi peaaegu meelemärkuseta. Rahvuskogus kõneles ta valjult ning tuliselt viis korda. Tema seisukoht arutatavas küsimuses, nimelt eramaadest leitavate maapõuevarade valduse küsimuses lööb läbi. Ja siis väljub ta äärmiselt roidununa Tuileries' aeda.

Varsti levisid Pariisis teated Mirabeau' raskest haigestumisest. 31. märtsil seisid määratud rahvahulgad tänaval maja ees, kus lamas Mirabeau, et üldse mitte enam tõusta. Nad distsiplineerisid end sundimatult, olid vaiksed. Kuningas saatis kaks korda päevas ametlikult käskjala teateid saama Mirabeau' tervise kohta, arvatul hulgal tuli järelepärimisi mujalt. Iga kolme tunni järele anti kogunenud rahvahulgale teateid Mirabeau' seisukorra kohta. Esmalt kirjutatud, hiljem trükitud bulletäänid selle kohta levisid ruttu mööda Pariisi.

Hoolimata suurest kehalisest nõrkusest ning

valudest avaldasid Mirabeau' poolt tol ajal öeldud laused mõistuse selgust. Ta hoolitses maha-jääjate eest, andis vaesemaid oma lähedastest

Mirabeau' surnumask.

jõukamate ning mõjukamate hoolde. Tema viimaseis ütlustes ühinesid prohvetiand, iseteadvus, näitlemistarve ja antiik-heroiline poos. Kuuldes 2. aprilli hommikul kahuripauku, kü-

sis ta: „Kas peetakse juba Achilleuse matuseid? Täna ma suren; nüüd jääb teha vaid üht — en-
nast salvida, lilledega pärjatada ja muusikahe-
lide saatel mõnusalt jääda unne, millest pole
ärkamist.“ Sealsamas rääkis ta murelikke sõnu
Prantsusmaa tulevikust. Haige ümber oli vara-
kevade hommik. Ta nägi päikest tõusvat. „Kui
see seal pole Jumal, siis vähemalt on ta Jumala
kaksikvend,“ ütles ta. Hetk hiljem kaotas ta
kõnevõime. Kella kaheksa paiku kirjutas ta
paberile: magada. Ta ihkas väga oopiumi, ja
hetkeks kõnevõime tagasi saanud, kurtis, et seda
talle ei anta. Kella poole kümne ajal hommikul
konstateeris üks arste, et Mirabeau enam ei
hinga.

Lein oli üldine. Teatrid ning muud ava-
likud lõbustuskohad sulgesid ukсед, isegi pere-
konnapeod jäid pidamata. Tõsised, vaikivad
rahvahulgad kogunesid tänavail kõnelejate üm-
ber, kes ülistasid kadunu teeneid; neist möödu-
vad kutsarid tasandasid sõidukiirust, et mitte
kabjaplaginaga rikkuda harduse õhkkonda; tä-
navalaulikute repertuaar koosnes aina kurba-
dest viisidest. Varsti ilmusid müügile igasu-
gused mälestusesemed Mirabeau'st: kujukesed,
gravüürid, elegeiad. Isegi lavadel etendati
tema mälestusele pühendatud näidendeid.

Suurimate austusavaldustega maeti ta esi-
me se suure prantslasena Panthéoni, kuhu varsti
toodi ka valgustusajastu suurmeistrite Vol-
taire'i ja Rousseau' põrm. Loojuva päikese kiir-
tes hakkas liikuma üle kilomeetri pikkune lei-
narong. Päikese kadudes süüdati tõrvikud, hak-
kasid kõlama leinalaulud (osalt eriti selleks pu-
huks luuletatud), leinamuusika, mälestuskõned,
trummipõrin. Tänavail, mida mööda liikus ma-

tuserong, olid aknad, puud, laternapostid täis inimesi. Leinarongis oli muude osavõtjate seas esindatud rahvuskogu terves koosseisus, jakobiinide klubi, ministrid, linnavalitsus, rahvuskaart jne. jne. Rahvuskogus, (kuhu kuulus ligemale 1200 rahvaesindajat) anti ainult kolm häält Mirabeau' põrmule aukoha andmise vastu. Isegi Robespierre kaitses ettenähtud austusavaldust tulises kõnes.

Peale Mirabeau' surma kaotas revolutsioon enam ning enam oma mõõdukuse. Kerkis esile radikaalsemaid ning doktrinaarsemaid juhte, kes koos Pariisi rahvaga muutsid Prantsusmaa vabariigiks. Seda kaitses ei saanud nad hoiduda rängast terrorist, mille liialdustest osalt võrsus omakorda Napoleoni diktatuur ja üleeuroopaline reaktsioon.

Esimese vabariigi aegsel Prantsusmaal, kus ametliku maailmavaate järgi kuningriiklus ning kuningasõbralikkus oli kurjuse sünonüümiks, lõi tuhmuma ka Mirabeau' mälestuse ausära. Nüüd avastati uuesti Mirabeau' ammu teada olev minevik, mis juba Mirabeau' elades oli olnud pamflettide aineks. Rahvuskonvendi (selleaegse Prantsuse rahvaesinduse) otsusega kuulutati Mirabeau' põrm Panthéonis kohta mitteväärivaks ja kõrvaldati sealt.

Meie, ajalisel kaugemal seisjad, ei julge Mirabeau' elukäiku vaadeldes hinnata teda voooruslikuks ega ebavooruslikuks. Me nägime Mirabeau' suuri eksimusi, aga samuti, eriti viimaseil eluaastail, ta siirast ja haruldaselt jõurikast ning innukat ohverdumist arvatavale rahvakasule. Ja needki, kellele Mirabeau oma elu lõpul ei tundnud küllalt järjekindla revolutsioonäärina, ei saa keelduda tunnustamast, et ta

oli rahvaesindusliku võimu eest väljas kogu oma kõnekuse, temperamendi ja haruldase julgusega just generaalstaatide ja rahvuskogu kriitilistel algusaegadel. Kuningavõim polnud siis veel paljastanud oma nõrkust, rahvaesindajad ei teadnud oma selja taga seisva jõu suurust. Noil otsustavail päevil läks Mirabeau ühena esimestest tulle rahvaesinduse õiguste ning kaalu eest. Ja ta tegi seda nii meeldejäävalt ja edukalt, et talle jääb alatiseks aukoht kõigi suurte demokraatia eest võitlejate vaimses panteonis.

SÕNADE SELETUSI.

- absolutism — ainuvalitsus.
- adopteerima — lapsendama.
- apelleerima — mingi palve, soovi või üleskutsega kellegi poole pöörduma, eriti kõrgemasse kohtuasutisse edasi kaebama.
- asehaldurkond — tavalises tähenduses riigiosa, mida valitseb monarhi asemik, asehaldur. Madalmaalased nimetasid kogu oma vabariiki asehaldurkonnaks.
- bon mot* [bon(g)mo'] — tabav sõna või lause.
- bulla — paavsti käskkiri.
- bülletään — trükitud teadaanne, päevateade.
- deklasseeritu — see, kes on väljapoole ühiskondlikke klasse asetatud.
- ekspansiivne — paisuv, laiuv, ka laiutamishimuline.
- feodalism — läänindus; keskajal Euroopas kehtinud sotsiaalne ning poliitiline kord, mida iseloomustab riigi jagunemine väikesteks valitsemisaladeks, milles vähese kuningavõimu kõrval oli suur võim suurmaaomanikel, kes olid üksteisest astmelises sõltumuses; teiseks on tähtis asjaolu, et maad polnud nende pidajate täieliseks omandiks, vaid läänina kasutada mingisuguste teenete eest. Mõisnikkude eesõigused olid suured ja talupojad raskes sõltluses neist.
- filantroopiline — inimsõbralik, headtegev.
- fronde [fron(g)d] — kuningavõimu vastu suunatud mässuliikumine 1648—1653. a. Prantsusmaal; toetus peamiselt kõrgeadlile ja kohtutegelastele; ei leidnud avarat kandepinda.
- füsiokraat — füsiokratismi pooldaja majandusteaduses. XVIII saj. keskpaiku Quesnay' poolt rajatud füsiokratism väitis, et rahvaste rikkus ei seisne rahas, vaid maasaadustes, et majanduseluski on Jumala tahtel kehtimas loodusseadused ja et riiklik vahelesegamine majandusellu on kahjulik.
- impôt unique* [än(g)po' uni'k] — füsiokraatide süsteemis ainumaks, millega tuleb asendada kõik teised mak-

- sud; tal pidi olema tulumaksu ilme ja langema omandile, mitte isikule; ainsaks otstarbekohaseks maksustamisviisiks oli füsiokraatide arvates põhimiku puhastulu, s. o. põllumeeste maksustamine.
- institutsioon — asutis, eriti riiklik asutis.
- intendant — keskvalitsuse laiade võimupiiridega esindaja provintsis vana korra aegsel Prantsusmaal; harilikult ülevaataja, valitseja, mingi asutise, eriti sõjaväe varustusvalitsuse juhataja.
- jakobiin — mõjukaima poliitilise klubi liige Prantsuse Suure revolutsiooni ajal. Jakobiinid enamuses pooldasid 1791. a. konstitutsioonilist monarhiat, hiljem aga pääses klubis mõjule radikaalne, vabariiklik ning revolutsioonilisem suund.
- jansenism — hollandi katoliku usuteadlase C. Janseni (1585—1638) pooldajad, kes uskusid, et inimese hukk või õndsakssaamine on Jumalast muutmata ette määratud ja inimese oma tahe ei suuda siin midagi muuta. (Varem oli sellist seisukohta rõhutanud kirikuisa Augustinus). Levis eriti Prantsusmaal.
- juste milieu* [žüst miljöö] — õige kesktee
- keham — isikutekoondis, eriti niisugune, mis on õigustatud toimima nagu üksik inivid; kui iseseisev huvühik omab õigusi ning kohuseid.
- kompilatsioon — teistest teostest kokkupandud teos.
- lettres de cachet* [letr dö kašee'] — „pitserikirjad”, vana korra aegsel Prantsusmaal tarvitusel olnud kuninglikud käskkirjad, mille abil võis ilma kohtu otsuseta pagendada või vangistada inimesi; pitserikiri kandis ainult mõne ministri allkirja.
- lit de justice* [li dö žüsti/ss] — „õigluse voodi”, patjadest troon, millel istudes kuningas võttis vana korra aegsel Prantsusmaal osa kohtuistungest; ka seesugune parlamendi istung, kus kuningas oma käsuga võis mõjutada parlamendi seisukohti uute seaduste kehtimapanekul.
- merkantiilsüsteem — XVII ja XVIII sajandil eeskätt Lääne-Euroopa riiges kehtinud riikliku majanduspoliitika süsteem, mille aluseks oli arvamus, et rikkus seisneb kallismetallide omamises. Nende saavutamiseks püüti suurendada väljavedu, kit-sendada sissevedu, edendada kodumaist tööstust riikliku vahelesegamise teel ja rajada asumaid toorainete hankimiseks.

oligarhia — väheste valitsus, eriti ainult oma erahuvisid taotlevate väheste valitsus.

panteon — vanal ajal kõikidele jumalatele pühendatud tempel; Prantsusmaal Pariisis kirik, kuhu kui auhoonesse maetakse tähtsaid poliitikuid ning vaimutegelasi.

pistitavus — altkäemaksuga mõjutatavus.

pädev — asjatundlik, kompetentne.

pärilik — pärandatav, päritav.

sireen — ahvatleva häälega merinümf; ahvatlev naine.

sofistika — opereerimine pettejäreldustega; sofistide õpetus.

spetsiifiline — isepärane, eriomane.

suverääanne — ülim, piiramatult valitsev.

sünonüüm — samatähenduslik sõna.

Unigenituse bulla — 1713. a. paavst Clemens XI poolt jansenistide vastu antud bulla.

**NIMEDE JA VÕORKEELSETE SÕNADE
HÄÄLDAMIST.**

Adams	— ä'dəmz	De la Fage	— dö la faaž
Aiguillon	— ägüijõ'n(g)	De Lamballe	— dö lan(g)ba'll
Aix	— äks	De Marignane	— dö marinja'n
Ancien	— an(g)sjän(g)	De Maurepas	— dö moröpa'
régime	— reži'm	De Nehra	— dö nera'
Anjou	— an(g)žuu'	De Pailly	— dö paji'
Arrighetto	— arrige'tto	Descartes	— deka'rt
Artois	— artua'	De Staël	— dö staał
Bailly	— bajji'	D'Esterno	— desterno'
Barnave,	— barnaa'v	Diderot	— didro'
Antoine	— an(g)tua'n	Dijon	— dižõ'n(g)
Bastille	— bašti'j	Dohm	— doom
Bayle	— beil	Donjon	— don(g)žõ'n(g)
Bayreuth	— bairoit	Dumont	— dümo'n(g)
Beaumont,	— bomo'n(g)	Du Saillant	— dü sajjan(g)
Christophe	— kristo'f	Duroveray	— dürovra'
de	— dö	Elzear	— elzea'r
Bignon	— binjo'n(g)	Enrichissez-	— an(g)rišissee-
Blin	— blän(g)	vous	— vu'
Boniface	— bonifa's	Fénelon	— fenölo'n(g)
Bon mot	— bon(g)mo'	Firenze	— fire'ntse
Bretagne	— bröta'nj	Fleury	— flöri'
Brézé	— breee'	Fronde	— fron(g)d
Brienne	— brie'n	Genlis	— žan(g)li'
Brissot	— brisso'	Geoffrin	— žofrä'n(g)
Cabris	— kabri'	Guadeloupe	— guadluu'p
Calas	— kala's	Haren,	— hare'n
Calonne	— kalo'n	Henriette-	— an(g)rie't
Cambrai	— kan(g)bre'	Amélie van	— ameli' fan
Chamfort	— šan(g)foo'r	Helvétius	— elvessiü's
Charles	— šarl	Holbach	— olba'k
Choquard	— šokaa'r	Impôt unique	— än(g)poo'
Col d'argent	— kol	ünik	— ünik
Condorcet	— kon(g)dorsse'	Jean Antoine	— žan(g)
D'Alembert	— dalan(g)bää'r	an(g)tua'n	— an(g)tua'n
Dauvers,	— dovää'r	Jefferson	— dže'fəsn
Julie	— žüli'	Jour	— žuur
De Bouille	— dö bui'j	Juste milieu	— žüst miljöö'
De la Barre	— dö la bar		

Lafayette	— lafaje't	Morellet	— morelle'
La Fontaine	— lafo'n(g)tää'n	Mounier	— munje'
La Marck	— lama'rk	Nantes	— nan(g)t
Langres	— lan(g)r	Necker	— nekää'r
Languedoc	— lan(g)do'k	Nemours	— nemuu'r
La Rochelle	— laroše'l	Newton	— njuutn
Law	— loo	Noyon	— nuajo'n(g)
Le Jay	— löžä'	Orléans	— orlea'n(g)
Lespinasse	— lespina's	Pascal	— paska'l
Leszczynski	— leštšö'njski	Pellenc	— pella'n(g)
Lévis	— levi'	Peuple	— pöpl
Liberté	— libärte'	Phillippe	— fili'p
Égalité	— egalite'	Plaidoyer	— pläduaje'
Fraternité	— fratärnite'	Pompadour	— pon(g)paduu'r
Lieutenant de	— ljötna'n(g) dö	Pontarlier	— pon(g)tarlje'
police	— poli's	Provence	— prova'n(g)ss
Livre	— livr	Reybaz	— reebaz
Louis	— lui'	Rhé	— ree
Louis	— lui'	Robespierre	— robespjää'r
Alexandre	— alägza'n(g)dr	Roi soleil	— rua' solei'
Madison,	— mädisn	Rouen	— rua'n(g)
James	— džeimz	Rousseau	— russo'
Manosque	— mano'sk	Ruffey	— rüffä'
Marie	— mari'	Saint Charles	— sän(g) šarl
Antoinette	— an(g)tuane't	Sainte-Beuve	— sän(g)t bööv
Marseille	— marsei'	Siéyès	— sieje'ss
Mauvillon	— movijo'n(g)	Sirven	— sirvä'n(g)
Mirabeau,	— mirabo'	Soissons	— suasso'n(g)
Honoré	— onore'	Stendhal	— stan(g)dal
Gabriel	— gabrie'l	Talleyrand	— talera'n(g)
Victor	— vikto'r	Target	— tarže'
Riquetti	— riketi'	Trévoux	— trevu'
comte de	— kon(g)t dö	Tuileries	— tüilri'
Monnier,	— monnje'	Turgot	— türgo'
Sophie de	— sofi' dö	Vauban	— voba'n(g)
Montbailli	— mon(g)bajji'	Versailles	— versa'j
Montesquieu	— mon(g)teskjö'	Vincennes	— vän(g)sse'nn
Montigny,	— mon(g)tinji'	Voltaire	— voltää'r
Lucas de	— lüka' dö		
Montmédy	— mon(g)medi'		

KASUTATUD KIRJANDUS.

Mirabeau' teosed:

- Oeuvres de Mirabeau. 8 köidet. Pariis, 1820.
Brief an den jetzt regierenden König von Preußen mit Anmerkungen eines märkischen Patrioten. Prenzlau, 1786.
Briefwechsel zwischen dem Grafen von Mirabeau und dem Fürsten A. von Arenberg, Grafen von der Marck, während der Jahre 1789, 1790, 1791. Nach der französischen Ausgabe des Herrn Ad. von Bacourt deutsch bearbeitet von J. Ph. Stadler. Brüssel ja Leipzig, 1851/52.
De la Banque d'Espagne 1785.
De la Caisse d'escompte. Pariis, 1785.
De la Monarchie Prussienne sous Frédéric le Grand. London, 1788.
Dénonciations de l'agiotage 1787.
Lettres à Yet-Lie, ed. Dauphin Meunier. „*La Revue Bleue*“. Pariis, 1909.
Sur M. Mendelssohn et la réforme politique des Juifs. London, 1787.
Discours et opinions de Mirabeau. 3 köidet. Pariis, 1820.
Ausgewählte Reden Mirabeaus. Für den Schulgebrauch erläutert von H. Fritsche. Berlin, 1877/8.
Lettres originales de Mirabeau, écrites du Donjon de Vincennes, pendant les années 1777, 1778/9, 1780, recueillies par L. Manuel. 4 köidet. Pariis, 1792.
Mirabeaus Briefe an Sophie aus dem Kerker von Vincennes. Deutsch mit einer Einleitung von Otto Flake. München ja Leipzig, 1910.
Mirabeau, Lettres à Julie, écrites du Donjon de Vincennes. Publiées et commentées par Dauphin Meunier. Pariis, 1903.
Lettres de Mirabeau à Chamfort, Paris An. V de la République française.
Herrn Mirabeau des älteren Discours über die Nationalerziehung 1791. Nach seinem Tode gedruckt,

übersetzt, auch mit einigen Noten und einem Vorbericht begleitet von Friedrich Ebérhard von Rochow auf Reckau. Berlin ja Stettin, 1792.

Mirabeau, Über den Staatsbankrott. Ausgewählt, übertragen und herausgegeben von Elisabeth Borchardt. Mit einem Geleitwort versehen von Hanns Floerke.

Barthou, Louis, Mirabeau. Pariis, 1913.

Reißner, Hanns, Mirabeau und seine Monarchie Prussienne.

Erdmannsdörfer, Mirabeau. Bielefeld ja Leipzig, 1900.

Stern, Alfred, Das Leben Mirabeaus. Berlin, 1889.

Sainte-Beuve, Causeries du Lundi, tome quatrième, Paris.

Wild, Erich, Mirabeaus geheime diplomatische Sendung nach Berlin. Heidelberg, 1901.

Dumont, Etienne, Souvenirs sur Mirabeau. Pariis, 1832.

Aulard, F. A., L'éloquence parlementaire pendant la Révolution française. I köide: Les orateurs de l'Assemblée constituante. Pariis, 1905.

Aulard, F. A., Politische Geschichte der Französischen Revolution. Entwicklung und Entstehung der Demokratie und der Republik 1789—1804. Berechtigte Verdeutschung von Friedrich von Oppeln-Bronikowski, eingeleitet von Dr. Hedwig Hintze. München ja Leipzig, 1924.

Hettner, Hermann, Geschichte der französischen Literatur im 18. Jahrhundert.

Meinecke, Friedrich, Weltbürgertum und Nationalstaat. München ja Leipzig, 1928.

Meinecke, Friedrich, Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte. München ja Leipzig, 1929.

Fling, Mirabeau and the French Revolution.

SISUKORD.

	Lk.
I. Vana kord	5
II. Kodanlus XVIII sajandil	10
III. Reformikatsed	15
IV. Prantsuse revolutsiooni vaimsed teerajajad .	17
V. Põhja-Ameerika Ühendriikide iseseisvuse kuu- lutamine	29
VI. Mirabeau' sugukond	32
VII. Ülevaade Mirabeau' elust	39
VIII. Mirabeau kirjanikuna	75
IX. Mirabeau' suhted Preisiga	103
X. Mirabeau kui kõnemees	108
XI. Mirabeau' mõtted Prantsuse riigikorra uuen- damisest võrreldes Montesquieu' ja Rousseau' ideedega	123
XII. Mirabeau ja Prantsuse õukond	130
XIII. Mirabeau üldpilgus. Tema surm	137
Sõnade seletusi	145
Nimede ja võõrkeelsete sõnade hääldamist .	148
Kasutatud kirjandus	150

